

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Irodalomtudományi Doktori Program**

**Bodor Ádám prózája és a nem naturális narratológia
- Az idegen narratív formái -**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Készítette: Pál-Lukács Zsófia

Témavezetők: Dr. Bene Adrián

Prof. Medve A. Zoltán

Pécs, 2017

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

BEVEZETÉS.....	5
I. ELMÉLETI, MÓDSZERTANI ÁTTEKINTÉS.....	12
1. Klasszikus narratológia: a francia strukturalizmus (1966–1980)	12
2. Az 1980–90-es évek átalakulásai. A narratológia mint metatudomány	30
3. A nem naturális narratológia.....	52
II. BODOR ÁDÁM PRÓZÁJA.....	65
1. A megértés történetisége	65
2. Értelmezési lehetőségek	70
III. ÁTHELYEZŐDÉSEK. AZ IDEGEN NARRATÍV FORMÁI.....	83
1. Az idegen mint iteratív elem Bodor Ádám prózájában	83
2. Az idegen filozófiai diskurzusa.....	87
3. Az idegen mint különleges fenomén. <i>Sinistra körzet</i>	97
IV. AZ IDEGEN FOGALMÁNAK IRODALMI REPREZENTÁCIÓI.....	117
1. Az idegen mint nem naturális elem. <i>Sinistra körzet</i>	117
2. Az idegen mint redukció. <i>Az érsek látogatása</i>	137
3. Az idegen mint vendég. <i>Verhovina madarai</i>	154
ÖSSZEGZÉS	168
BIBLIOGRÁFIA.....	170

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm családomnak, szüleimnek, hogy támogatták tanulmányaimat, kutatásaimat és lehetővé tették, hogy ez a dolgozat elkészülhessen. Hálás vagyok Édesapám példátlan odaadásáért, s hogy erkölcsileg támogatott a kitartó munkában. Köszönöm Édesanyám segítségét, ösztönzését, és megértését.

Köszönöm férjemnek, Andrásnak, hogy mindvégig feltétlen bizalommal kísérte a munkát és hitt benne. Köszönöm türelmét és az időtlen jelenlétet. Kislányomnak, Lillának köszönöm, hogy elfogadta, ha nem lehettünk együtt.

Köszönöm Thomka Beáta segítő támogatását, hogy kutatási lehetőséget biztosított, lehetővé tette és támogatta, hogy külföldi tanulmányutakon vegyek részt. Hálás vagyok őszinte szakmai észrevételeiért és javaslataiért, példaértékű hozzáállásáért. Köszönöm, hogy állandó továbbgondolásra készítetett.

Témavezetőmnek, Bene Adriánnak köszönöm, hogy bátorított és szakmailag mindvégig segítette a kutatást. Medve A. Zoltán témavezetőmnek köszönöm, hogy időt és energiát szentelt a dolgozat áttanulmányozására és több kérdésben is jobb belátásra ösztönzött.

Köszönöm Szórád György lektori munkáját.

Budapest, 2017. május 13.

*„a magasba merészkedő varjak a szeszélyes áramlatban
minden igyekezetük ellenére hátrafelé repülnek.”*

Bodor Ádám: Behavazott lábnyomok¹

---

¹ Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz. Válogatott elbeszélések*, Magvető Kiadó, Budapest, 2003, 39.

Bevezetés

A disszertáció célja, hogy feltárja Bodor Ádám műveiben az idegen mint ismétlődő elem működését és hatásmechanizmusait, mivel meglátásunk szerint az idegen újfajta referenciaként tételeződik az opusban, egy sajátos értelmezői paradigma lehetőségét teremti meg. Két szempont által közelítünk a fogalomhoz: filozófiai diskurzusa alapján mint ontológiai és fenomenológiai, irodalmi reprezentációi alapján mint nem naturális narratív elemet elemezzük. Az idegen ontológiai megközelítésének alapja, hogy létező közt, születésünktől fogva adódik, esetében „a feladat az ottlét megtalálása a többiek között.”² A másik idegenkonceptió a fenomenológia idegenség fogalma, ennek „forrása a kiismerhetetlenség, az előreláthatatlanság, a rend hiánya”.³ A nem naturális narratológia szempontrendszerére alapozott elemzés pedig egy szélesebb korpusz vizsgálatát teszi szükségessé, megköveteli azoknak a jelentős folyamatoknak, irányzatoknak és kérdésselvetéseknek a rövid áttekintését, melyek a hatvanas évek vége óta meghatározzák az elbeszéléselemlet nemzetközi diskurzusának alakulását. Az így összeálló gondolatmenet rámutathat arra, hogy Bodor Ádám szövegeinek interpretációjakor jogosan alkalmazunk filozófiai olvasatot, emellett, hogy a narratológia eszköztárának, fogalmi készletének segítségével új megvilágításba kerülhetnek az életmű jelentős alkotásai.

A vizsgálódás során arra a meggyőződésre alapozunk, hogy Bodor Ádám szövegeinek interpretációja diszciplínaközi megközelítést igényel, bizonyos összefüggések korrelatív szemléletét teszi szükségessé. Prózája csak úgy vizsgálható adekvát módon, ha kapcsolatot teremtünk a történelem, filozófia, etika, valamint a narratológia között, és kontextusvizsgálatot végzünk. Feltevődik a kérdés, valójában kinek van a leginkább meghatározó szerepe a befogadásban: az írónak, a narrátornak, vagy a benne foglalt szerzőnek? Az imagináció vizsgálata lényeges, vagy inkább a történetírás változásai által kiváltott hatásra kell tekintettel lennünk? A korstílus vagy a személyes jelleg, az önelvűség kifejeződésével találkozunk? Hogy rálátásunk legyen, miként módosult a felsorakoztatott szempontok szerepe a Bodor-prózában, illetve a művek recepciójában, érdemes áttekintenünk a megjelent szövegekkel kapcsolatos reflexiókat és/vagy önreflexiókat. Az indulás időszakának kulturális-társadalmi kontextusa, a korai kötetek kritikáinak szempontrendszer (a szerző irodalmi pályakezdésének időszaka az életmű legfontosabb poétikai háttéranyagát foglalja magában), a különböző történetiségelméletek vizsgálata egy

---

² Csepeli György: „Az elidegenedés két síkja”, *Korunk*, 2015/9, 9–20., itt: 17.

³ Csepeli: id. mű., 19.

elbeszéléskutatási vázlat megformálásával egészül ki. A szövegértelmezés során a tematikus, motivikus és tárgyi kategóriák azonosításakor elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy visszaigazolják-e az irodalmi művek a fentiekben támasztott előfeltevéseket, illetve miként kap szerepet a tényrögzítés és az egyetemes/közösségi értékrend, az esztétikai és etikai szerepvállalás.

Ennek alapján a dolgozat négy fejezetből áll. Az első fejezet elméleti, módszertani áttekintés, amely abból indul ki, hogy az újonnan alakuló iskolák gondolatrendszerét, a posztklasszikus narratológiák által létrehozott „belső” narratívákat, így a nem naturális narratológiát, nem lehet megérteni az előzmények ismerete nélkül. Meglepően széles korpusz foglalkozik a narratológia mint tudományág kutatásával. Nemzetközi szakirodalmának elemzése rámutathat arra, hogy viszonylag rövid története során miként vált a narratológia a humán tudományok kitüntetett diszkurzív közegévé, lényegi, professzionális beszédmóddá. Előfeltevéseink szerint e meglehetősen új, ma is formálódó koncepcióháló sajátossága abban áll, hogy a többszólamúság ellenére is képes átfogó szemléletet adni a szövegvilágok vizsgálati lehetőségeiről. Újszerűsége és egyben jelentősége reflexivitásában rejlik. A tudománytörténeti áttekintés során a narratológiát nem mint egzakt tudományt vizsgáljuk, hanem poétikai értelemben, ahogyan Todorov is értette. *Miért narratológia?* (Why Narratology?⁴) – ezt a provokatív címet adja egyik tanulmányának John Pier, a francia narratológiai iskola kutatója. A fő motiváció, hogy szükség van egy integrált elméleti diskurzusformára, amely értelmezési lehetőségeket nyújt, eligazít.

Emellett továbbra is érdemes egy másik ismert aspektusból tekinteni az ágazatra, újra megismételni a 2003-ban megjelent, tudományos tanácskozás munkáit tartalmazó kötet címet: *mi a narratológia*. Mi a narratológia az irodalom, a filozófia, az etika, vagy például az új média számára? Képesek vagyunk-e egy adott aspektusból vizsgálni mindazokat a tudományterületeket, amelyekkel története során kapcsolatba került? Létezik-e narratív elemzési módszer, illetve van-e programja? Külön figyelmet érdemel, hogy mit jelent(ett) az irodalomtudomány számára ez a nyugat-európai, majd nemzetközi intézményesülési folyamat, milyen többletet adott, hozzájárult-e az irodalom eszköztárának kiterjesztéséhez, gazdagodásához. Felmerül továbbá, hogy mennyire vannak sajátos feltételei az ilyen típusú olvasásnak, milyen mértékben változik a szövegek hozzáférhetősége, vagy hogy jelent-e továbblépést az irodalmi szövegek megértési

---

⁴ *Nalans, Narrative and language studies*, II. kötet, 2. szám, 2014. június

lehetőségeiben. Tapasztalataink szerint a narratológia felé történő orientálódás gyakran előítéleteken, elnagyolt ismereteken, meglátásokon nyugszik. A kérdések megválaszolásában az egyes területeken kidolgozott értelmezői eljárások, fogalmak, tendenciák alkalmazása segíthet. Kipróbálni a módszertan nyújtotta lehetőségeket, végiggondolni a felkínált, megújulásra kész szövegértelmezői eljárásokat, működtetni az immár kanonikus vagy formálódó fogalmakat: ezek viszonylatában konstruálhatjuk meg a narratológiai szemléletmód értelmezéstörténetét. Minthogy az elmúlt fél évszázadban igen sok tudományterület kapott ösztönzést az elméleti és módszertani kérdésfelvetésektől, az új tartalmakat is magába foglaló komplex áttekintés vagy egy kimerítő részletességgel tárgyalt diszkurzív elemzés létrehozása lehetetlen; ehelyett a kutatás az alábbi szakterületekre összpontosul:

Az első fejezet az eredettörténet megírása helyett (amire sok példát találunk az idegen nyelvű szakirodalomban) főként a strukturalizmus időszakának jelentés-összefüggéseitől induló összegzés kíván lenni, mint diszciplína történetének rövid tanulmányozására ily módon vállalkozik. A klasszikus korszak vitaindító tanulmányaiban, az egyes kutatómunkákban körvonalazódó szemlélet azonosítására törekszik. A vizsgálódás alapját a francia irodalomtudományi diskurzus, ezen belül a strukturalizmus képezi. Roland Barthes, Tzvetan Todorov és Julia Kristeva nyelvészeti vonatkozású megközelítése kapcsán igyekszik rávilágítani a jelentőségteljes koncepcióváltásokra, valamint az olvasói stratégiák módosulásaira. Kiemelt figyelmet érdemel a Gérard Genette által képviselt hagyományteremtő szemléletmód, mivel egy napjainkig reflektált szempontrendszer alakított ki.

Ennek tanulságaiból kiindulóan, illetve ezek alapján a tradíciótól történő elhatárolódás mozzanatával külön részben foglalkozunk. Az új nemzedék képviselői, így David Herman, Monika Fludernik és például Gerald Prince közvetett vagy sokszor közvetlen hozzájárulása révén átalakulnak a diszciplináris hagyományok, újjáértelmeződik a kontinuitás, és posztklasszikus narratológiák jönnek létre. Intézményesül a narratológia. Jelentősek a 2000–2010-es évek tematikus vitái, a megjelent folyóirat-különszámok, nemzetközi konferenciák. Ebben az időszakban fogalmazódik meg az igény a fogalom-újradefiniálásra. Megjelenik a tárgykör pluralista szemlélete, melyet ekkor már a narratológia fogalmával párhuzamosan használt narratológiák terminus is jelképez. Mindez a formanyelv átalakulását, a fogalmi készlet bővülését, egy interdiszciplináris és egyben önreflexív szemlélet kialakulását eredményezi. Új irányzatok jönnek létre. A szemléletváltás egyik fő következménye az intermedialitás. Az interaktív hálózati játékok hatására létrejön a

számítógépes narratológia; a diverzitást bizonyítja továbbá a narratív etika, narratív retorika, nem naturális, kognitív, valamint nem lineáris, formabontó narratológia közel egyidejű megjelenése is. Az első fejezet utolsó része ezek közül az új irányzatok közül a nem naturális narratológia viszonylatában vizsgálódik. Áttekintve ennek elméleti hátterét, a dolgozat interpretatív részében, az idegen irodalmi reprezentációinak vizsgálatakor világít rá jelentőségére. A kétféle diskurzus révén olyan érvényes és helytálló interpretációs stratégiát hozhatunk létre, amelyet Bodor Ádám szövegeinek olvasása során hatékonyan tudunk alkalmazni, mivel maga az opus kínálja fel ennek lehetőségét.

Csak úgy valósulhat meg ez a célkitűzés, ha összegezzük Bodor Ádám poétikájának legfőbb jellemvonásait, valamint a recepció alakulástörténetét, ezt követően alkalmazzuk saját interpretatív beállítódásunkat. A dolgozat második fejezete ezért Bodor Ádám prózájának sajátosságaira, a szövegek értelmezési lehetőségeire alapoz. Az első rész irodalomtörténeti perspektívát alkalmaz. Arra kíváncsi, hogy az író (szellemi) kortársai, pályatársai miként reflektálnak a hatalom mechanizmusaira, milyen célkitűzéseket ismerhetünk fel az adott korszak irodalmában. Ez a fejezet tehát az értelmezői hagyomány kialakulására, a működtetett szempontrendszerre figyel. Bodor Ádám műveinek recepciótörténete többször hangsúlyozza, hogy a kelet-európaiság sajátos megközelítést, olvasásmódot tesz lehetővé, illetve feltételez. Az olvasatokban tapasztalt folytonosság azonban sokszor formálissá teszi a szövegbelső jelentésrétegeinek feltárását. Ezzel magyarázható például, hogy poétikáját leginkább a hatalom-ideológia-szocializáció, továbbá az interszubjektivitás-identitás tematikák mentén olvassuk.

A befogadástörténetben elfogadott álláspont, hogy az írások szempontrendszerét a kisebbségi léttapasztalat alakítja. Az így kirajzolódó jellemkép alapján a szerző korai írásai a keletkezési körülmények kontextusa, a *Sinistra körzet* után íródó művek pedig a történetek feldolgozása okán váltottak ki ilyen irányú érdeklődést. Az értelmezések számára az írói léttapasztalat objektív (ahol élt) és szubjektív (ahogyan viszonyul ehhez a létmódhoz) formája egyaránt meghatározó. A *Sinistra körzet* lényeges fordulópont ebben a tekintetben. Megjelenését követően Bodor Ádám szövegei – „visszafele” olvasva is – a romániai térség, a kisebbségi lét és az ehhez társuló kiszolgáltatottság alaphelyzeteinek a kidomborítójaként értelmeződnek. Románia az olvasók számára a zsarnokság, a szegénység és elzártság megtestesítője, vagy inkább egyesítője. Ebben a viszonyítási pontban válnak fontossá az irodalom kulturális kódjai, a kor- és kultúrtörténeti összefüggések, melyek áttekintése a Bodor-recepcióban nem előzmény nélküli. Angyalosi Gergely *Bodor Ádám: A börtön szaga* című szövegében fontos észrevételt közöl.

Meglátása szerint Európa jelölt régiójához tartozni nem egyszerűen földrajzi, történelmi adottság, hanem sajátos léhelyzet. A következőképpen fogalmaz:

Az íróvá válásnak az a folyamata, amely *A börtön szagából* elibénk tárul, sok tekintetben más; az Európa nyugati felén született értelmiségi számára ismeretlen súlyokkal, kötöttségekkel, béklyókkal terhes – de olyan ösztönzésektől, indulatoktól, morális késztetésektől is gazdag, amelyektől megbénulhat a toll, de szárnyakat is kaphat. Tehetség és kegyelem kérdése.⁵

Egyed Péter a *Tanulmányok, esszék Románia tizenöt évéről*⁶ című könyvében szintén sok tévhitet eloszlat ezzel a korszakkal, illetve a fenti előfeltevésekkel kapcsolatosan. A multikulturális erdélyi környezet, mint mondja, többet nyújtott az alkotók számára, mint amennyit elvehetett tőlük. Meglátása szerint:

Paradox módon a diktatúra elegendő időt adott arra, hogy a romániai magyar írók 1965–1985 között valóban értékes művekkel gyarapítsák az egyetemes magyar irodalmat, arra azonban már nem tellett erejükből, hogy [...] nemzetközi szinten, a világirodalomban is megismertessék magukat.⁷

Ha Bodor Ádám műveinek terét valóban Romániával azonosítjuk, a megjelenő térségi tapasztalat a regionális identitás kérdéskörével kiegészülve értelmeződhet. Kétségtelen, hogy a Bodor-poétikát egyfajta társadalmi érzékenység jellemzi. A szövegek retorikai-nyelvi megoldásai, valamint a működtetett motívumrendszer az olvasó együttműködését, együttérzését váltják ki. Már a korai írásokban is tetten érhető a társadalmi, politikai kérdések felé történő odafordulás, de a szövegek előterében inkább az idegentapasztalat problémája áll. Bodor Ádám több szöveghelyen is kiemeli, hogy műveiben kerüli az életvalóságához való kötődést, összességében tartózkodik a megélt események integrálásától. Ha elfogadjuk a szerző felhívását, mindenképpen el kell különítenünk a valóság és fikció, az önéletrajzi szerző és szerző világát, az élet- és művilágot. *A börtön szaga* című kötet például az olvasót két egymáshoz simuló, de el is különülő portré vonásaival ismerteti meg: a műben a magánszemély és a prózaíró arca egyaránt megjelenik.⁸

---

⁵ Angyalosi Gergely: „Bodor Ádám: *A börtön szaga*”, *Kritika*, 2002/3, 27–28., itt:27.

⁶ Egyed Péter: *Tanulmányok, esszék Románia tizenöt évéről*, Kolozsvár, Kalota, 2005

⁷ Egyed: id. mű, 314.

⁸ Vö. Harkai Vass Éva: „Hegyek, börtön, határhelyzetek [Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*]”, *Híd*, 2002/1, 144–149.

A harmadik fejezet a Bodor Ádám-művek egyik sajátosságát, az idegen narratív formáinak interpretálását tűzi ki célul, arra a meggyőződésre alapozva, hogy Bodor Ádám prózájában az idegen a legjellegzetesebb. A három részből építkező fejezet rámutat arra, hogy az idegenség absztrakt, gondolati hagyománya beszűrődik a legtöbb kiemelkedő filozófus munkásságába, a szociokulturális állapotokat vizsgáló munkákba, az etnográfiaiba. Ugyanakkor az idegen egyfajta etikai világlátásnak is fő forrása. Tekintheünk-e az idegenre újfajta perspektívából? Bizonyos, hogy az idegent önmagából kiindulónan nem lehet megérteni. Jól mutatja az idegennel foglalkozó szakirodalom, hogy fogalma túlságosan is relativizált. De vajon lehetséges-e az idegen filozófiai és narratológia szempontból történő együttes megközelítése? Létrehozható-e a kétféle diskurzus révén egy olyan érvényes és helytálló interpretációs stratégia, amelyet Bodor Ádám szövegeinek olvasása során hatékonyan tudunk alkalmazni? A szövegek értelmezésekor mellett fogunk érvelni, hogy Bodor Ádám műveiben az események reprezentációja során mint iteratív elem, filozófiai, nem pedig naturális tartalmat közvetít. A harmadik fejezet első része ezért az ismétlés témakörével foglalkozik, ezt követően tekintjük át az idegen filozófiai diskurzusát. A feltárt problematika, illetve fogalmi keret révén az idegen, mint különleges fenomén narratív formáit a *Sinistra körzet* című műben vizsgáljuk.

Az utolsó, negyedik fejezetben az idegen irodalmi reprezentációi a kiindulópont. Még ha elsősorban önmagával kerül is szembe az, aki az idegennel, a másikkal találkozik, van egyfajta törvényszerűség abban, ahogyan az idegen számunkra konstituálódik.⁹ Idegennek lenni specifikus állapot, illetve tapasztalás. Hogy napjainkban is releváns az idegen problémája, jól mutatja a témakör interdiszciplináris szemléletében tapasztalt felerősödő érdeklődés. Az irodalmi diskurzus sajátosságainak áttekintését követően Bodor három regényének, a *Sinistra körzetnek*, *Az érsek látogatásának* és a *Verhovina madarainak* idegenfogalmát elsősorban, mint nem naturális narratív elemet értelmezzük. Ha megfigyeljük, az idegen és a nem természetesség témakörét hasonló fogalmakkal írjuk körül, mintha az idegen maga volna a nem természetes. A filozófiai vizsgálódások egyértelműen alátámasztják a feltevést, hogy az idegen befogadásakor másfajta paraméterekkel kell operálnunk, mint a hétköznapi életünk, cselekvéseink során. Mint látni

---

⁹ Az elgondolás Hegeltől származik: „A szellem azonban a tárggyá válik, mert ő ez a mozgás: egy másikká, vagyis önmaga tárgyává válik, hogy ezt a máslelet megszüntesse. És a tapasztalatot éppen ennek a mozgásnak nevezzük, amiben a közvetlenség [...] elidegenedik, és aztán az elidegenedésből visszatér önmagához [...]” Idézi Weiss János: „Marx aktualitásának konstrukciói”, in Marosán Bence Péter (szerk.): *Elidegenedés és emancipáció. Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 157-171., itt:166.

fogjuk, a nem naturális elemeket tartalmazó irodalmi narrációk ugyanezt a viszonyulást feltételezik.

I. Elméleti, módszertani áttekintés

1. Klasszikus narratológia: a francia strukturalizmus (1966–1980)

A narratológia rövid történetében¹⁰ meghatározók az 1960–70-es évek. Ezekben az évtizedekben jelennek meg a klasszikus narratológia első, vitaindító tanulmányai. A konstituálódást a francia irodalomtudomány dominanciája jellemzi: a klasszikus korszak legnagyobb hatású kutatói a francia strukturalizmus képviselői voltak. Különösen Roland Barthes, Tzvetan Todorov, Julia Kristeva, Claude Bremond, Algirdas Julien Greimas és Gérard Genette irodalomelméleti tevékenysége jelentős ebből a szempontból. Barthes, a narratológia (és a francia szemiotikai iskola) egyik „alapító atyja”¹¹, ebben a korszakban strukturalista írásokat publikál. Genette, a legnagyobb hatású klasszikus képviselő a strukturalista interpretáció módszertanának kidolgozása során kezd el foglalkozni narratológia szempontból is lényeges kérdésekkel. S noha Todorov és Kristeva az orosz formalista szemléletmód közvetítőjeként kerül kapcsolatba a franciaországi irodalomtudományi diskurzussal, Barthes tanítványaiként ők is a strukturalista iskola későbbi generációjának képviselőivé válnak. Umberto Eco hasonlóképpen: az irányzat olaszországi követőjeként foglalkozik narratológiai problémákkal.

A korabeli munkák gondolatmenetének rekonstrukciója révén arra a következtetésre juthatunk, hogy a strukturalista kérdésfeltevések, koncepciók a klasszikus narratológia tárgykörére is kiterjednek. Éppen ezért vizsgálatuk elősegítheti a narratológiai fordulatnak (amely tulajdonképpen a nyelvészeti fordulat következményeként jelentkezik az 1960–70-es években¹²) a megértését. Az összefüggésrendszer feltárása rámutathat a folyamatra, miként válik a narratológia heterogén, interdiszciplináris tudománnyá. Az áttekintéskor érdemes figyelembe venni a művek kronológiáját és a diskurzusbeli hasonlóságokat. De tanulságosak lehetnek az olyan átfogó munkák is, mint az irányzat főáramába tartozó¹³ Gerald Prince *Dictionary of Narratology*¹⁴ című (1987), narratológiai

---

¹⁰ Ronen, Ruth: „Paradigm Shift in Plot Models: An Outline of the History of Narratology”, *Poetics Today*, 1990/4, 817–842., itt: 817.

¹¹ Prince *Classical and/or Postclassical Narratology* című tanulmányában ezzel a megnevezéssel szemlélteti Barthes strukturalista tevékenységét. Azért érdekes ez a megnevezés, mert a strukturalizmussal foglalkozó szakirodalom a strukturalizmus atyjaként tartotta számon Roland Barthes-t. Angyalosi Gergely Barthes-könyvében mutatott rá arra, hogyan történt – François Dosse nyomán – a szempontváltás ebben, miként lett Barthes „nem »atya«, hanem [...] »anya«-figurája a strukturalizmusnak.” In: Angyalosi Gergely: *Roland Barthes, a semleges próféta*, Budapest, Osiris, 1996, 104.

¹² Prince, Gerald: „Classical and/or Postclassical Narratology”, *L’Esprit Créateur*, 2008/2, 115–123., itt: 116.

¹³ Ronen, Ruth: id. mű, 822.

¹⁴ Lásd Prince: *Dictionary of Narratology*, United States of America, University of Nebraska Press, 1987

fogalmak meghatározását tartalmazó szótára vagy a *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory* (2010) című, David Herman, Manfred Jahn és Marie-Laure Ryan által szerkesztett összegző kiadvány. A jelölt időszak kutatásait, illetve teoretikus fogalmait áttekintő munkák átfogóan szemléltetik a klasszikus korszak szakirodalmának – immár – kanonikus jegyzékét is.

Roland Barthes írásaiban megtalálhatóak a narratológiával kapcsolatos konceptuális háló alapjai. Munkássága a strukturalizmus időszakára tehető, szövegei egyben a narratív kutatások klasszikus keretét adják.¹⁵ Az irányzat kialakulásával foglalkozó munkák Barthes hatástörténetének elemzése helyett inkább a strukturalizmus komplex hatásáról szólnak. A rekonstrukciók egyik jól ismert alaptézise, hogy a narratív elemzések a strukturalista koncepciók gazdagodásával jöttek létre.¹⁶ Sőt, tárgyának meghatározásánál találkozhatunk olyan nézettel is, miszerint ez a strukturalizmus egyik altárgya. A strukturalista narratológia¹⁷ eszköztárának megismerésében Barthes szövegei közül a *Le Degré zéro de l'écriture* (1968) (*Az írás nulla foka*)¹⁸, *Introduction à l'analyse structurale des récits* (1966) (*Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe*, továbbiakban *Bevezetés*)¹⁹, *Système de la mode* (1967) (*A divat mint rendszer*)²⁰ és az *S/Z*²¹ (1970) címűek lehetnek segítségünkre. A feltevést, hogy ezek a szövegek alapvető narratológiai problémákra világítanak rá, a korszakra visszatekintő újabb összegzések (még ha utalásszerűen is) szintén alátámasztják.

Az életműben jelentős hangsúlyt kap *Az írás nulla foka* című tanulmány, amely ugyan 1968-ban jelent meg, de Barthes már 1947-ben és 1950-ben is publikál belőle részleteket a *Combat* folyóiratban.²² Ebben a szövegben ugyan az irodalmiság fogalmiságára és történeti meghatározottságára fektet hangsúlyt, de tanulságosak az apró, narratológiával kapcsolatos reflexiói is. Megfigyelhető, hogy *Az írás nulla fokának* módszertana és szempontrendszere az életmű harmadik fázisának (1966-tól 1980-ig) a jellegzetességeit hordozza magán. Angyalosi Gergely megállapítása szerint ezt az

¹⁵ Herman, David: „Cognitive Narratology”, in Hühn, Peter –Meister, Jan Cristoph –Pier, John –Schmid, Wolf (szerk.): *Handbook of Narratology*, 1. kötet, Berlin, Walter de Gruyter, 2014, 46–65., itt: 46.

¹⁶ Herman: „Cognitive...”, 48.

¹⁷ Vö. David Darby terminusa alapján. In: „Form and Context: An Essay in the History of Narratology”, *Poetics Today*, 22. kötet, 4. szám, 2001 ősz, 829–852.

¹⁸ In: Barthes, Roland: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Osiris, 2001, 5–49.

¹⁹ A hivatkozások a következő kiadásra vonatkoznak: Barthes, Roland: *Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe*, in Bókay Antal – Vilcsek Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris, 2011, 523–526.

²⁰ Barthes: *A divat mint rendszer*, ford. Mihancsik Zsófia, Budapest, Helikon, 1999.

²¹ Barthes: *S/Z*, ford. Mahler Zoltán, Budapest, Osiris, 1997.

²² Angyalosi: *Roland Barthes*, 16.

időszakot lényegében az értelmezések pluralitása és a semleges kategóriájának a „referenciaelve” jellemzi.²³ Az *írás nulla foka* a nyelv és az írás társadalmi szerepkörét elemzi. A vizsgálat történelmi áttekintésben ölt formát. Alapját az elbeszélő vagy fikcionális szövegek képezik, amelyeket a nonfiktív alkotásoktól az elbeszélő múlt különböztet meg.²⁴ Barthes meglátása szerint egy adott korszakra jellemző írásmód jelentése az aktuális társadalmi-történelmi-politikai tartalom függvénye.²⁵ Ennek a gondolatnak az alakváltozataival az életmű kései szakaszában is találkozhatunk.

Különleges jelentőségű, hogy megelőlegezi a konnotáció fogalmát (az elnevezés Hjeltslevtől származik), melynek elméleti megalapozására *Az írás nulla foká-t* követő tanulmányokban kerül sor. Ebbe a hagyományba illeszkedik *A divat mint rendszer* (1967) című mű. A könyv doktori értekezésként íródik, témavezetője Claude Lévi-Strauss.²⁶ Mint az Előszóban megtudjuk, Barthes a szövegen 1957-től 1963-ig dolgozik, de a munkát csak négy évvel később, 1967-ben publikálja. A könyv előszavában taglalt módszertani eljárás egybeesik a szintén ebben az időszakban íródó *Bevezetés* módszertanával. Barthes *A divat mint rendszer-t* már ezen a szöveghelyen módszertani könyvként ismerteti.²⁷ „A női ruházat strukturalista analízise”²⁸ során nyelvészeti, pontosabban szemiológiai megközelítést alkalmaz (a szemiológiát mint jelek tudományát a nyelvészet részének tekinti, nem pedig fordítva, miként Saussure gondolta). A művet a klasszikus narratológia közvetlen előzményeként tarthatjuk számon, noha leginkább az idézett, strukturalizmusra vonatkozó alapvető elgondolások miatt helyezi előtérbe a szakirodalom. Barthes meglátása szerint az addig kezdetleges eszközökkel dolgozó szemiológia újfajta perspektívát nyújthat az értelmezések számára. A nyelvészet „minden képzelt univerzum tudományaként”²⁹ a *Divat mint rendszer*-ben és a *Bevezetés*-ben is hasonló nyomatékkal jelenik meg. A következőkben a *Bevezetés* című munkával foglalkozunk, amely a klasszikus narratológia szakirodalmában a legtöbbet hivatkozott Barthes-szövegnek tekinthető.

Az írás először a *Communications* folyóiratban jelenik meg 1966-ban. 1975-ben angolra fordítják, 1988-ban pedig magyarul is olvasható. Ebben a műben Barthes egy elbeszéléselméleti rendszer kidolgozására törekszik. A tanulmány célkitűzése a történeteket alkotó narratív struktúrák modelljének megalkotása: a különböző műfajokban

---

²³ Angyalosi: *Roland Barthes*, 17.

²⁴ Prince: *Dictionary*, 26–27.

²⁵ Vö. Angyalosi: *Roland Barthes*, 16.

²⁶ Vö. Calvet, Louis-Jean (szerk.): *Roland Barthes. A biography*, Cambridge, Polity, 1994, 160.

²⁷ Vö. Barthes: *A divat mint rendszer*, ford. Mihancsik Zsófia, Budapest, Helikon, 1999, 5.

²⁸ Barthes: *A divat ...*, uo.

²⁹ Barthes: *A divat...*, 7.

írt narratívák az elbeszéléselemélet szempontjait működtető általános modell által értelmeződnek. Ebben a történetek leírása és osztályozása segíthet. A kiindulópont módszertani feltételét egy autoriter, egzakt rendszer fogalmainak és elveinek az alkalmazása biztosítaná, amit a strukturális (nyelvészeti-szemantikai) elemzés tesz lehetővé. A választást „a kutatás jelenlegi állapota”³⁰ indokolja. Az utalás vélhetően a strukturalizmus vizsgálati módszerére vonatkozik, amely a grammatika stratégiáit veszi alapul. A tradíció közvetett előzménye Claude Lévi-Strauss antropológiai munkája, *A mítoszok strukturális elemzése*. Ehhez társul A. J. Greimas nyelvészeti és Claude Bremond logikai programja, melyekre Barthes a *Bevezetés*ben többször is hivatkozik.³¹ E hivatkozások főként a narratív egységek meghatározása során szolgálhatnak útmutatásul. A történet funkcióinak, illetve narratív logikájának leírásakor tehát Barthes a korábbi narratív modellek rekonstrukciójára támaszkodik. A felsoroltak mellett Vladimir Popp, Tzvetan Todorov kutatásait is hasznosítja. Még ha eltérő kutatási irányokat képviselnek is, közös bennük, hogy „a funkciók logikáját tárgyalják”³².

Barthes mindenekelőtt Propp *A mese morfológiája* (1928) című, orosz varázsmeséket elemző formalista mű szempontrendszerét gondolta tovább. Mint ismeretes, Propp a mese alakjának vizsgálja. Ennek során nyelvészeti mintát követ, s a narrativitás kritériumai felé, azaz a történetképzés oksági-logikai tényezőinek a feltárása felé fordul. Az általa bevezetett fogalmak, alaptételek és módszertani eljárások nyitnak utat a narratív kutatások számára,³³ így elsősorban Greimas és Bremond gondolkodására van közvetlen hatással. Leginkább a funkcióra vonatkozó vélekedései nagy hatásúak. Propp a funkciót a szereplők cselekedete cselekményen belüli jelentésének szempontjából³⁴ vizsgálja, s a varázsmese alapvető alkotórészének tekinti. Greimas, ebből kiindulva, megpróbálja egyszerűsíteni és általánosítani a funkciók szerepkörének a leírását: függetleníti a funkciót a szövegtípustól, s egy általános narratológiai modellt dolgoz ki. Hozzá hasonlóan Bremond is az elbeszélés általános vizsgálatára törekszik, a nyelvészeti modell helyett azonban a logikai elemzést állítja középpontba. Alapvető különbség, hogy Bremond a funkció helyett funkciók sorozatában gondolkodik, ezt tekinti a narratíva alapegységének, emellett bevezeti a szekvencia fogalmát is mint a sorozatnál kisebb, de a funkcionál nagyobb egységet.

---

³⁰ Barthes: *Bevezetés...*, 528.

³¹ Barthes: *Bevezetés...*, 528., lásd még 531., 533., 539.

³² Barthes: *Bevezetés...*, 536.

³³ Vö. Barthes: *Bevezetés...*, 535.

³⁴ Angyalosi: *Roland Barthes*, 14.

A vázolt összefüggésekre támaszkodva a történet általános modelljének elgondolásakor Barthes négy szempontot különböztet meg: a történet nyelvét, a funkciókat, a (funkciók szintjénél magasabb) cselekvéseket és a narrációt. Ezek vizsgálatában nyújt segítséget a nyelvészet fogalmi készletének mozgósítása. Az első szempontnál a történetet a mondatnál nagyobb, ám azzal egyenértékű egységként határozza meg (a funkcionális egység azonban a mondatnál alacsonyabb szinten is előfordulhat). Éppen ebben áll a történet „lényegisége”: olyan tényezők alkotják, amelyek *leírhatóak* a nyelvészet fogalmi által; a felsoroltak (funkciók, cselekvések, narráció) tulajdonképpen a leírás különböző szintjei. A kifejtés során a funkciókra irányul a legnagyobb figyelem. A fenti modelleket alapul véve, Barthes célja a történetek szerveződési elvének, az események kronológiájának, valamint az ezek közötti okozatiságnak a feltárása. Barthes, Propphoz hasonlóan, a narratív egységet tekinti az elbeszélés közös, univerzális alkotóelemének.³⁵ A narratív egységeknek nála funkcionális jellegük van. A funkcionális egységek formális (nem pedig tartalmi) osztályba sorolhatók. Ez azt jelenti, hogy Barthes is a nyelvészeti modell alapján dolgozza ki elbeszéléselemét: a formális osztályok általános struktúrákat feltételeznek, ezek a nyelvészet fogalmi által definiálhatók. Megfogalmazásában az elbeszélés tudománya tulajdonképpen azonos „a leírás hipotetikus modelljével”³⁶.

Tanulmányában Barthes két osztályt jellemez: a konzekvens cselekvésekre utaló *funkciók* osztályát (igék) és a rejtett fogalomra utaló, *indexikus jelek* osztályát (melléknevek). Ennek megfelelően előfordulnak olyan történetek, melyek inkább funkcionálisak (ilyenek a népmesék), és olyanok is, melyek nagymértékben indexikálisak (ilyenek a „pszichologikus” regények). Ugyanakkor a funkciók osztályán belül is van elágazás. Egyes funkciók meghatározóak a történet szerveződésére nézve, ezért Barthes kardinális (mag-) funkcióknak nevezi őket, míg mások mint katalizátorok a kiegészítő jelzések szerepét töltik be. Lényeges azonban, hogy még ha egy történetben a funkciók és indexikális jelek szintagmatikusan helyezkednek is el, paradigmatis kapcsolódásuk is lehetnek, így például előfordulnak indexikus cselekvések. Barthes meglátása szerint éppen a fenti elgondolásokból hiányzó fogalom, az olvasói „jelenlét” szükséges ahhoz, hogy megértsük a funkciók kis csoportjainak, a szekvenciáknak a szerveződését. Ami a modellben emblematikus, hogy a narratív egység (mint a történet legkisebb komponense)

---

³⁵ Herman, David: „Scripts, Sequences, and Stories: Elements of Postclassical Narratology”, *PMLA*, 112. kötet, 5. szám, október, 1997, 1046–1059., itt: 1046.

³⁶ Barthes: *Bevezetés...*, 528.

nemcsak formája alapján lehet narratív (miként Propp gondolta); a narrativitás kritériuma a kontextussal és az olvasói tapasztalattal egészül ki.

A narrativitás mibenléte így annak függvénye, hogy az olvasó miként interpretál egy adott egységet. Ez leginkább a szekvenciák azonosításától függ. A történet kódjait „a történet bennünk levő nyelve”³⁷ szerint tárjuk fel. Azt láthatjuk tehát, hogy ugyan meghatározó jellegű az átfordulás a normatív rendszerről az értelmezés sokfélesége felé, e tanulmány mégis inkább analitikus közvetítésű. A kombinációk által posztulált jelentés megértéséhez Barthes elképzelése alapján egy magasabb szintre kell lépnünk: vagy a cselekvések szereplőinek, vagy a narrációnak a szintjére. Mind a funkcionális szintek bővülésének, mind a cselekvésszintnek (amely a szereplők/ágensek történetben elfoglalt helyét jelöli) narratív jelentősége van egy történetben. A szereplők a narráció szükséges/szükségszerű alkotóelemei. Strukturális leírásuk, osztályozásuk a cselekvésben elfoglalt helyük (nem pedig mint individuumok) szerint lehetséges. Persze a negyedik nagy szintnek, a narrációnak az elemzésekor Barthes utal a történet címzettjének (a befogadónak) a státusára is, de a narráció szempontja ennél jelentőségtejtőbb. Száműz minden korábbi narrátorral kapcsolatos elképzelést, s egy lényeges megkülönböztetést alkalmaz: a szerző és a narrátor megkülönböztetését. Barthes a narrátort mint nyelvtani személyt papírfiguraként írja le, akit „a szövegbeli (kódolt) helye” határoz meg.³⁸ Így vonja le sokat idézett következtetését: „*aki beszél* (a történetben), nem egyenlő azzal, *aki ír* (a valóságban), és *aki ír*, nem egyenlő azzal, *aki van*.”³⁹

A következő koncepcióváltással az *S/Z* (1970) című műben találkozunk. Barthes ebben az olvasható/írható szöveg relevanciáit felhasználva építi ki újfajta, plurális szövegelméletét. Elképzelése alapján a történeteknek nincsenek közös strukturális jellemvonásaik, melyek befolyásolják az olvasói tapasztalatot. Barthes egy olyan értelmezői stratégiát dolgoz ki, amelyben a poliszemikus szöveg elmélete nem felel meg többé a strukturalista tudományosság kritériumainak.⁴⁰ A szöveg az olvasót létrehozóvá teszi. Az *S/Z* első fejezetében az *írható szöveg* fogalmával jelöli ezt az értelemfelfedési folyamatot, amely valójában a narratívák önnön, immanens sajátosságaira mutat rá. Az írható szöveg koncepciója szerint a narratíva a jelölők szabad játékának következtében írhatóvá, befejezetlenné, nyitottá válik, ezért bizonytalanságban hagyja az olvasót. Míg az

---

³⁷ Barthes: *Bevezetés...*, 537.

³⁸ Barthes: *Bevezetés...*, 542.

³⁹ Barthes: *Bevezetés...*, 541.

⁴⁰ Vö. Angyalosi: *Roland Barthes*, 206., lásd még 210.

olvasható szöveg fogalma olyan klasszikus szövegeket jelöl, melyek zárt jelentésűek, az írható szöveg esetében a befogadáskor magunk is a szöveg létrehozóivá válunk.

Az így keletkező (*plurális*) szöveget sem lineárisan, sem pedig kronologikusan nem lehet olvasni, mivel „nincs elbeszélő szerkezete, nyelvtana vagy logikája”.⁴¹ Barthes szerint a klasszikus szövegeknél is van lehetőség a jelentések „felszabadítására”. Ennek eszköze az újraolvasás. Minden újraolvasás során új jelentést kapunk. Leválasztva a szövegen kívüli tényezőket (így például az ideológiai kontextust), az újraolvasás során bizonyos szemiotikai elemek feltárásának a segítségével létrejön az aktív értelmezés. A szöveg jelentettjei a *kódok*. Az olvasás során első sorban ezeket kell azonosítanunk. Öt specifikus kódot különböztet meg. Ezek: a hermeneutikai, proairetikus, kulturális, szimbolikus és szemantikai (szemikus) kód. A hermeneutikai kód olyan formális elemekből áll, melyek a narratíva bizonytalanságáért, titkaiért felelnek. A proairetikus kód a cselekményt és a különféle viselkedésmódokat rendezi el úgy, hogy generikus nevek (Séta, Gyilkosság, Találka) alá gyűjti az információkat.⁴² A szöveg világa és az olvasó világa a referenciális kód segítségével fedi le egymást. A karakterek meghatározó jellemvonásait a szemikus kód hordozza.

A felsorolt olvasási stratégiák – kódok – az adott szöveg hangjai. Hálózatot alkotnak: „Együtt szól a Tapasztalat Hangja (proairetizmusok), a Személy Hangja (szémák), a Tudomány Hangja (kulturális kódok), az Igazság Hangja (hermeneutizmusok) és a Szimbólum Hangja.”⁴³ A szöveg a jelölt hangok kereszteződéséből, összefonódásából áll. Az olvasás során azt vizsgáljuk, melyik *hang* szólal meg az adott egységben. Éppen ezért nem alkotható modell az eljárásból. A kódok általános leírásakor Barthes hangsúlyozza, hogy olvasáskor „a távolban nem a normák és normaszegések valamely rendjét, egyfajta poétikai vagy elbeszélő Törvényt veszünk szemügyre, hanem (morzsák, más szövegekből, kódokból érkező hangok alkotta) perspektívát.”⁴⁴

A módszertan bemutatásához Balzac *Sarassine* című novelláját választja. Az *S/Z* végén található *Tartalmi összefoglaló* segít megérteni a módszertan alapjául szolgáló elemeknek a szerveződését. Az *olvasható* fejezet az írható/olvasható szöveg, a tipológia, a konnotáció és a plurális szövegelmélet általános jellemvonásait taglaló részeket gyűjti össze. Ismerteti a szétszedés módszertanát, célját és eszközét. Ezt követően *A Kódok* című áttekintés a fentiekben felsorolt ötféle kód vázlatpontokba rendezett leírását adja. A

---

⁴¹ Barthes: *S/Z*, 17.

⁴² Barthes: *S/Z*, 33.

⁴³ Barthes: *S/Z*, 35.

⁴⁴ Barthes: *S/Z*, 24.

harmadik egység, *A pluralitás* címmel a pluralitás formáit, sajátosságait, valamint a korlátozó kódok felsorolását tartalmazza. Előfordulhat, hogy egyes fejezetek több szemponthoz is hozzárendelődnek, így az adott római számmal jelölt fejezeten belül több kód leírásával is találkozunk. Erre Barthes már az *S/Z* bevezető részében is utal. A *Sarassine* újraolvasásakor olyan „jelentőhely”-eket keres, melyekben megfigyelhető „a jelentések vándorlása”. Ennek érdekében a szöveget apró narratív egységekre osztja. Ezeket az olvasási egységeket lexiáknak nevezi. A lexiák olyan töredékek, szavak, szócsoporthoz, mondatok vagy bekezdések, amelyekben feltűnik a jelölt kódok valamelyike.⁴⁵ A morfológia, valamint a szemantika figyelembevételével az egyes lexiákhoz rövid magyarázatokat mellékel. Tömbökbe szervezi a narrációt, s a szöveg összetettségére, megsokszorozódó jelentésére, konnotációjára világít rá. Barthes posztstrukturalista módszere a későbbiekben is meghatározó volt a narratológiai kutatások számára, mert a narratívák autonóm, differenciált értelmezési lehetőségeit részesíti előnyben.

Az 1960-as évek közepén a francia irodalmi diskurzusban megjelenik az igény, hogy feltárjuk a *narrativitás* természetét, formáját és működésmódját. Különösen Julia Kristeva és Tzvetan Todorov komplex irodalmi tevékenysége figyelemfelkeltő. Mindketten a *Tel Quel* című folyóirat munkatársai. Todorov, Barthes tanítványaként, franciára fordítja az orosz formalizmus kiemelkedő írásait. A korszakban egyedülálló vállalkozás, hogy nemzetközi kitekintést nyújt az angol és amerikai irodalomtudományi diskurzusra, illetve a narratológia premodern szakaszára.⁴⁶ Teoretikus szövegei szintén a klasszikus narratológia élvonalába tagolódnak be.

A kezdeményezéssel, hogy az irodalomtudomány a *narrativitás* mibenlétét kutassa, először éppen Todorov *Grammaire du "Décaméron"* című szövegében találkozunk. Todorov abban látja a *narrativitás* „lényegét”, hogy nemcsak az irodalmi szöveg struktúrájában jelenhet meg, hanem minden más szimbolikus rendszerben is. Gyakran hangsúlyozta, hogy az irodalmi narratívák mellett a *narrativitás* egyéb típusait is meg kell különböztetnünk; az elbeszélések tágabb kontextusban vizsgálhatóak-vizsgálhatóak. Így a *narrativitás* kutatása levált a poétikáról és minden más teoretikus alapon: a narratológia önálló tudomány lett. Immár nem elméletként tartjuk számon, fogalma egy új diszciplínát jelöl. Todorov 1966-ban publikálja a *Les catégories du récit littéraire* című tanulmányát a *Communications* folyóiratban. 1967-ben megjelenik

---

⁴⁵ Barthes: *S/Z*, 26.

⁴⁶ Vö. Martin, Wallace: *Recent Theories on Narrative*, Ithaca and London, Cornell University, 1987, itt: 26.

Poétique című tanulmánygyűjteménye, 1969-ben pedig az említett *Grammaire du Décaméron* című műve. Ez utóbbi a narratológia egyik legfontosabb dokumentuma: ebben a tanulmányban találkozhatunk először a „narratológia” (narratologie) kifejezéssel. Todorov definíciója szerint a narratológia „science du récit”, azaz az elbeszélés tudománya. Már itt megfigyelhető, hogy a szövegközpontú narrativitáselméletet tágabb értelemben, kiterjesztve használja: „a tudományt, amely nem létezik még, nevezzük NARRATOLÓGIÁNAK vagy a narratíva tudományának”⁴⁷.

Ugyanezzel az elképzeléssel találkozunk a *The Two Principles of Narrative* című szövegben is. 1971-ben *Poétique de la prose* (Paris: Seuil, 1980) című művének már az a célkitűzése, hogy kidolgozza a narratív egységek formális leírását – ebben Sklovszkij az elődje.⁴⁸ Ugyanitt a narrativitás megértésének két kritériumát is megadja. Az egyik a műfaj szabályaira (the rules of the genre), a másik az olvasói véleményre (public opinion vagy doxa) vonatkozik.⁴⁹

Kristeva közvetlenül két szöveggel kapcsolódik a narratológia tárgyköréhez.⁵⁰ Az első tanulmánya *Semiotiké: Reserches pour une sémanalyse* (A szöveg és tudománya) 1969-ben jelent meg. A tanulmány tételmondata szerint a szöveg jelentésének feltárása (jelentésadás) a szemiotika alappilléreire épül. Második jelentős munkája 1974-ben jelent meg *Revolution in Poetic Language* címmel. A szöveg a meglévő interpretációs hagyomány nehézségeivel szemben. A reduktív vizsgálat helyett Kristeva rávilágít a szemiotikai, filozófiai, esztétikai, etikai, ideológiai s mindenekelőtt pszichoanalitikus vonatkozások feltárásának fontosságára; egy új szubjektum- és szövegelméletet dolgoz ki. A kultúrát is szövegnek tekinti, a kontextust pedig mint a kultúra egészét (nem pedig mint szövegek összességét) határozza meg. A fenti referenciák továbbbélése szempontjából lényeges mozzanat, hogy Kristeva, Barthes-hoz hasonlóan, a strukturalizmus „lecsengése” után a posztstrukturalista irodalomszemlélet képviselőjévé, vezető teoretikusává vált, míg Todorov „eszme- és kultúrtörténettel kezdett foglalkozni.”⁵¹

A klasszikus narratológia másik nagy hatású képviselője Gerard Genette, aki egy olyan (műfaj)elméleti hálót, módszertant és fogalomkészletet dolgoz ki, amely napjainkig

---

⁴⁷ Vö. „science that does not exist yet; let’s call it NARRATOLOGY, or science of narrative.” In: *Grammaire du Décaméron*. The Hague-Paris, Mouton, 1969, idézi Jan Christoph Meister *Narratology* című tanulmányában, <http://wikis.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Narratology>, utolsó letöltés dátuma 2015. október 7.

⁴⁸ Herman: „Scripts ...”, 1050.

⁴⁹ Idézi: Copley, Paul: *Narrative*, London és New York, Routledge, 2001, 219.

⁵⁰ Vö. Prince: *Dictionary*, 111.

⁵¹ Kisantal Tamás: „Totalitarizmus és humanizmus. (Tzvetan Todorov: A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század)”, *BUKSZ*, 2007/2, 129–135., itt: 129.

fontos referencia a narratológiában. Szemléletmódja, eszmerendszere igen meghatározó módon épült be a narratívák elemzési stratégiáiba. Vitathatatlan, hogy Genette máig e diskurzus egyik legtöbbet hivatkozott alakja. Éppen ezért a Genette-szövegek és -terminusok recepciójának áttekintése majdhogynem lehetetlen vállalkozás, így e helyen csupán írásainak sajátosságait, megközelítésének újszerűségét emeljük ki. Mint minden ilyen áttekintés, ez sem mellőzheti az általánosságokat, de talán éppen ezek segítségével lehet rálátásunk a Genette-i életmű legjellemzőbb aspektusaira, továbbá Genette szellemi örökségére.

Korai tanulmányainak középpontjában elsősorban az elbeszélés narratív jegyeinek, elbeszélő formáinak, a történet ábrázolási módjának (történet és elbeszélés közötti távolság, fokalizáció) és idejének (időrend, időtartam), valamint az elbeszélés hangjának a vizsgálata áll. Már az itt bevezetett narratológiai terminusok kanonizálttá válnak.⁵² Az egyik leghangsúlyosabb hatása a strukturalizmusnak van; Genette célkitűzései jól láthatóan kezdetben a nyelvészeti alapú strukturalista szemléletet képviselik. Genette a strukturalizmus elkötelezettjeként szólal meg, s még a 2002-ben megjelent *Figures* (Alakzatok) sorozat utolsó (V.) kötetében is érvényre jut ez a szemlélet.

A strukturalizmus a későbbi szövegekben sem elutasított álláspont, hiszen a *Metakritikai nyitány* című írása (amely az előbbihez hasonlóan szintén a kritikáról szól) szintén egyfajta strukturalista megközelítést használ kiindulópontul. Míg a *Strukturalizmus és irodalomkritika* című szövegben a kritika irodalmi státusának a meghatározását jelöli ki feladatául, az utóbbiban az irodalomkritika felosztásának lehetőségeit taglalja. A *Strukturalizmus és irodalomkritikában* Genette a kritikát strukturalista tevékenységként határozza meg, amely a formarendszer és a jelentés rendszere között hoz létre kapcsolatot. Kérdésfeltevése főként arra irányul, miként kerül egymással kapcsolatba az irodalomkritika (különböző természetű és kiterjedésű) tárgya, szerepe (mint a leírás, értelmezés, értékelés), valamint műfaji hovatartozása (könyvismertetés és esszé). Ehhez a szemponthoz organikusan hozzátartozik a kérdés, hogy vajon létezik-e immanens kritika. A megválaszolás során az ennek kétféle értelemét különbözteti meg. Az első, inkább formalista elképzeléseket szem előtt tartó tematikus irányzat elsősorban Angliában és az Egyesült Államokban jelentkezett az 1950-es években. Ez a tulajdonképpeni francia új kritika (Genette kiemeli Jean-Pierre Richard és Leo Spitzer elemzéseit), melynek hívei a

---

⁵² Genette hatását tükrözi Seymour Chatman *Story and Discourse* című könyve, amely az amerikai criticizmus szemléletében íródik, s a strukturalista módszert mint a narratíva átfogó elméletének alapját használja. Vö. Martin, Wallace: id. mű, 26.

formális struktúrák iránt érdeklődtek, s a kritika módszertani megalapozását tűzték ki célul. A tematikus és formalista-strukturalista irányzatot az immanencia elve kötötte össze. Ennek vizsgálata során Genette Barthes 1954-ben írt *Michelet* című szövegét idézi, de lényeges referenciát képeznek a tematikus kritika emblematikus írásai is, így Jean-Pierre Richard Mallarméről szóló disszertációja (1962), a *Littérature et sensation* című könyve (*Irodalom és érzékelés*), valamint Proust és Lanson írásai, továbbá Barthes *Michelet*-je.

A narratológiai diskurzus tradíciójában az egyik legtöbbet taglalt „forrásszöveg” a *Discours du récit* (*Az elbeszélő diskurzus*) című mű, amely 1972-ben jelent meg a *Figures III*-ban (Editions due Seuil). Az írás fordulatot jelent a narratológiai történetében, a narratív elemzések számára még ma is a legkézenfekvőbb kiindulópont. Bátran mondhatjuk, hogy Genette nemcsak egy általános érvényességű modellt, hanem egyben tárgyyszerű interpretációs módszert is kidolgoz (még ha többen megkérdőjelezték is ennek meggyőző erejét, rámutatva a rendszer következetlenségeire). Az elbeszélés narratív jegyeinek összegzése során a narratív valóság három aspektusát különbözteti meg: a történetet, az elbeszélést és a narrációt.⁵³ Elbeszélésnek nevezi a narratív kijelentést, amely eseménysort közlő szóbeli vagy írott beszéd. A történet az elbeszélte események sorozata, tehát a narratív tartalom „a diskurzus tárgyát képező valós vagy fiktív események egymásutánja.”⁵⁴ Maga az elbeszélői eljárás, folyamat pedig a narráció: „az elbeszélés eseményt jelöl: nem az elbeszélte dolgokat, nem a történetet, hanem magát a történet elbeszélésének, narrációjának aktusát.”⁵⁵ Ennek megfelelően az elbeszélés, történet és narráció a narratív valóság három aspektusát jelöli. Összefoglalóan a történet a jelentett, azaz a narratív tartalom, az elbeszélés a jelentő, kijelentés, diskurzus, vagy maga az elbeszélő szöveg, a narráció pedig az alkotó elbeszélő eljárás, illetve az a valós vagy fiktív helyzet, amelyben az eljárás is benne foglaltatik.⁵⁶

A három vonatkozás közül Genette az elbeszélésre figyel, mivel ez közvetíti az eseményeket. Az elbeszélő diskurzus és az elbeszélte történet kapcsolatát három szempont alapján értelmezi. Tárgyalja egyrészt az elbeszélés és a diegézis időbeli viszonyait, azaz az *idő* kérdését, az elbeszélő ábrázolás és az elbeszélés módozatait, tehát az *elbeszélésmód*

---

⁵³ Genette, Gérard: „Az elbeszélő diskurzus”, in Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei* 1. kötet, Pécs, Jelenkor, 1996, 61–99., itt: 63.

⁵⁴ Genette: „Az elbeszélő...”, 61.

⁵⁵ Genette: uo.

⁵⁶ Vö. Genette: „Az elbeszélő...”, 62., lásd még 63.

kérdését, valamint azt, hogy „milyen helyet foglal el az elbeszélésben maga a narráció”⁵⁷, vagyis az *elbeszélő hang* (személy) szempontját.

A tanulmány egyik legreflektáltabb fogalma *elbeszélő idő*, ennek meghatározása kapcsán Genette ötféle narratív rendszert különböztet meg: anizokronia, kivonatos elbeszélés, szünet, ellipszis és jelenet. Az utolsó négy a narratív lendület négy alapvető formája. A felsorakoztatott szempontok alkalmazása segítségével újszerű megállapításokat közöl Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényéről. A regény narratológiai szempontú elemzésének eredeti célja az elbeszélő idő meghatározása, azonban ennek az olvasati lehetőségnek a megvalósítása során olyan problémák jelentkeznek, amelyeket a posztklasszikus narratológiai iskolák sem tudnak maradéktalanul megoldani. Az egyik legszembetűnőbb törés, hogy ugyan a narrációban megjelenő történések időtartamát, valamint az olvasáshoz szükséges időt elemezhetjük, ám az elbeszélés időtartamát nem tudjuk összevetni „az elbeszélés által elmondott történés időtartamával.”⁵⁸ Minden történet bizonyos csúsztatásokat, anizokroniákat, kronológiai eltéréseket tartalmaz. Genette az idézett mű narratív technikáit interpretálva mutat rá arra, hogy mivel az elbeszélés szaggatott, s bizonyos „üres terek” által elválasztott jelenetekből építkezik, egy-egy történetegység időtartamát nehézkes meghatározni. A *(leíró) szünet* az ő értelmezésében valaminek a hosszú, leíró bemutatása. Proustnál a narratív lendületnek ezt a formáját nem találhatjuk meg:

Valójában a prousti elbeszélés soha nem akad meg egy tárgyon vagy egy látványon anélkül, hogy ne felelne meg a hős [mint Swann a *Swann szerelmében* vagy általában Marcel] egy kontemplatív megtorpanásának, így a leíró rész soha nem lép ki a történeti időbeliségből.⁵⁹

A szemlélt tárgy leírása helyett Proust művében inkább a szemlélődő benyomásainak, felismeréseinek, tévedéseknek és helyreigazításoknak stb., elbeszélésével és elemzésével találkozhatunk. (Ezzel ellentétben például a balzaci regény rögzített egy leíró kánont, amely jellegzetesen időn kívüli: a narrátor megszakítja a narrációt, hogy leírjon egy látványt.) Proust regényében megtalálhatóak viszont a *(temporális) ellipszis* és a jelenet formái. Az előbbi időtartama szerint lehet meghatározott és nem meghatározott, formai szempontból pedig explicit, implicit és hipotetikus. Míg az explicit ellipszis a kihagyott időközök révén valósul meg, s lehet minősített, meghatározott (pl. „eltelt néhány *boldog*

---

⁵⁷ Genette: „Az elbeszélő...”, 67.

⁵⁸ Genette: „Az elbeszélő...” 68.

⁵⁹ Genette: „Az elbeszélő...” 84.

év”) és meghatározatlan, az implicit ellipszis előfordulásakor nincs a kihagyott időközök jelentése a szövegben kimondva. Mivel meghatározatlan, nem is lehet minősített. A *hipotetikus ellipszis* pedig a narrációnak az a módja, amelyet lehetetlen lokalizálni, sőt néha lehetetlen bármilyen helyszínhez kötni. A narratív lendület negyedik típusa a *jelenet*, amely Proust idézett művében azért is központi fontosságú, mert Genette meglátása szerint Proust prózája felszámolja a kivonatos elbeszélés és jelenet hagyományos váltakozását. Genette olvasatában *Az eltűnt idő nyomában* inkább csak jelenetekből áll: „a prousti jelenet [...] a regényben a „temporális középpont” szerepét tölti be, mintegy mágneses pólusként szorgálva a különböző információkat és mellékes körülményeket.”⁶⁰

Genette meghaladja a korábbi felfogást, új eredményeket hoz a narratológiában. Egyik legismertebb következtetése szerint minden szövegben megtalálhatóak a narráció nyomai, minden elbeszélés sejtet egy narrátort. Korántsem egyértelmű azonban, hogy ki beszél az adott narrációban, kinek a *nézőpontjából* látjuk a történetet. Ugyanakkor a narrátor több vagy kevesebb részletbe bocsáthatja be az olvasót, különböző távolságokból tájékoztathat, közvetett vagy közvetlen módon. A narratív információ szintjeinek megértése nehézségbe ütközik. Ezért az elbeszélő diskurzus vizsgálatának másik nagy problémaköre az *elbeszélés módjának* kérdése. A narratív információ szabályozása kapcsán Genette különbséget tesz a történet és az elbeszélés közötti távolság, valamint a perspektíva (fokalizáció) fogalma között. A távolság- (distancia-) problematikának az előzményei már Platón *Állam* című művének harmadik könyvében is fellelhetők, ahol Platón két elbeszélésmódot különböztet meg: a diegézist (tisztá elbeszélés, ez távolságtartóbb) és a mimézist (utánzás, a közvetítés egy formája). A miméziselmélet integrálása Genette számára alapvető kiindulópont. Míg azonban Platónnál a mimézis az elbeszélő módra (spoken words) vonatkozik, Genette értelmezési keretében a dramatikus mód (narrative of events) szempontjával egészül ki.

A távolságot illetően Genette háromféle elbeszélői módról beszél, ezek: az elbeszélő beszéd (a szereplő beszéde cselekménnyé redukálható), az áttett beszéd (ábrázolt beszéd, csak a szintaxisból tudjuk, hogy jelen van a narrátor) és a közölt beszéd. Ez utóbbi a XX. század irodalmára különösen jellemző: majdhogynem megszűnik a narratív distancia, így a narrációt a belső monológ vagy közvetlen beszéd szervezi.

Genette következő nagy egysége az *elbeszélői hang* teoretikus megközelítésével foglalkozik. Ez valójában a ki beszél kérdésével azonos, ám ennél összetettebb problémát

---

⁶⁰ Genette: „Az elbeszélő...”, 97.

jelöl. Az olvasó ennek az alapján állapíthatja meg, hogy a narrátor résztvevője vagy sem a történetnek (aktív vagy passzív hang). A nehézséget az okozza, hogy az irodalmi szövegekben a narrátor szerepe fiktív, még akkor is, ha a narratív hangot az íróval azonosítjuk (ellentétben a történelmi vagy önéletrajzi szövegekkel). A narrátor és a történet közötti kapcsolódást a narráció ideje, a narratív szint és a „személy” fogalmak segítségével vizsgálja. Ezek közül a narráció ideje a mérvadó, hiszen a hely meghatározása nélkül is el tudok mondani egy történetet, idő nélkül azonban nincs elbeszélés, időbeli meghatározottságom/beállítódásom sokkal fontosabb, mint a térbeli.

Genette két szempontból tekinti át a hang témakörét: egyrészt az elbeszélő funkciója alapján, másrészt a fokalizáció típusa szerint. Az elbeszélői szintekre vonatkozóan, ha az elbeszélő és elbeszélői tevékenység része az elbeszélésnek, az intradiegetikus (történeten belüli) narrációnak, ha kívül esik a történeten, az extradiegetikus narrációnak a példájával találkozunk. Különleges a beágyazott elbeszélés, amely a történeten túli, metadiegetikus narrációnak az esete. A további különbségtelek alapján a metanarráció olyan narratíva, amely nélkülözi a narratívát, a metadiegetikus pedig olyan másodnarráció, amely az első narratívát jelöli. (Úgy lehet elképzelni, mint a nem verbális, így például a vizuális narrációt). A metadiegetikus szint tehát a másodfokú narráció; ennek a szintnek magyarázó funkciója van. A homodiegetikus és heterodiegetikus narrátor fogalmi arra vonatkoznak, hogy a narrátor alanya vagy sem a történetnek. Az egyes szám első személyű elbeszélésnél homodiegetikus narrátorral találkozunk, ha nincs jelen a narrátor, heterodiegetikus narrátorral, míg autodiegetikus narrátorral, ha az elbeszélő saját, személyes tapasztalatain alapul a történet.

A perspektíva/nézőpont témakörének vizsgálata két kérdésen alapszik, ezek a ki lát/ki fokalizál (melyik szereplő nézőpontjából hangzik el az elbeszélés) és a ki beszél (narratív/elbeszélői hang) kérdések. Ahogyan James Phelan fogalmaz, a fokalizáció körüli viták éppen Genette dicsőített észrevétele kapcsán bontakoztak ki, miszerint a narratív perspektívára használt legáltalánosabb fogalom, a nézőpont két különböző koncepciót egyesít: a látását és a hangét.⁶¹ Genette egyik legtöbbet hivatkozott megnyilatkozása a következő:

az ezen témával foglalkozó elméleti művek nagy része (amelyek főleg osztályozások) sajnálatos módon összekeverik az általam úgynevezett módot a hanggal, azaz, két kérdést: ki az a szereplő, akinek a nézőpontja

---

⁶¹ In: *New Perspectives in Narrative Perspective*, in Peer, Willie van – Chatman, Seymour (szerk.): State University of New York, Albany, 2001, 53.

alakítja az elbeszélői szemszöveget és azettől nagyon is különböző kérdést, hogy ki az elbeszélő, vagyis, leegyszerűsítve, ki lát és kibeszél.⁶²

Az *elbeszélés nézőpontja* (perspektivikus ábrázolás) fogalmának elméleti körüljárásakor nem elhanyagolható az előzmények ismerete. Genette rámutat arra, hogy korábban kiterjedt kutatások foglalkoztak ezzel a témakörrel, például Cleanth Brooks és Robert Penn Warren *Understanding Fiction* című könyve, F.K. Stanzel *Narrative Situations in the Novel* című műve (a benne szereplő tipológiát egészíti ki Bertil Romberg 1962-es szövegében) vagy Norman Friedman *Point of View in Fiction* című tanulmánya. Szintén ide sorolja Wayne C. Booth 1961-ben megjelent *Distance and Point of View* című nagy hatású művét is.⁶³ Emellett Shlomith Rimmon-Kenan (1983) és Mieke Bal (1997) nevét érdemes megemlítenünk, ők azok közé a narratológusok közé tartoznak, akik szerint a fokalizáció magában foglalja mind a fokalizáló személyt, mind pedig a fokalizált tárgyakat.⁶⁴

A nézőpontra Genette a fokalizáció terminust vezeti be 1972-ben, ezt használta már a *Figures II*-ben is. A fokalizáció fogalma azt a módot jelöli, ahogyan a szereplő észleli a diegetikus világot. Genette ezzel helyettesíti a Jean Poullion és Todorov által használt, három terminusból álló tipológiát, amelyet a nézőpont, aspektus, illetve látás kifejezések alkotnak. James Phelan értelmezésében a terminus és koncepció közötti kapcsolat egyben a narrátor hatókörét is érinti, pontosabban legfőképp arra vonatkozik. A fent említett szerzők korlátozták a narrátor hatókörét, azt állítva, hogy a narrátor nem észleli a történet világát, csak közvetít róla. Ehelyett Phelan amellel érvel, hogy lehet a narrátor fokalizáló, így a homodiegetikus, heterodiegetikus megkülönböztetést kiegészíti az autodiegetikus narrátor fogalmával.

Láttuk, hogy Genette a fokalizáció három típusát különbözteti meg. Az első a nullfokalizáció, avagy fokalizáció nélküli narráció. Esetében a narratori és a szereplői nézőpont különválnak egymástól, a narrátor beszámolója (narratív kijelentés) egyetlen szereplői nézőponthoz sem kapcsolódik. A nullfokalizáció a „klasszikus” narratívákban figyelhető meg: az elbeszélő többet lát, és többet közvetít, mint amennyit az elbeszélés

---

⁶² In: Genette, Gerard: *Narrative Discourse. An Essay in Method*, Ithaca, New York, Cornell University, 1980, 186.

⁶³ Edmiston, William F. tanulmányára hívnám fel a figyelmet, amelyben tömören összefoglalja az elmélet lényegét, az előzményeknél idézi Dorrit Cohn, Mieke Bal, Franz K. Stanzel, Shlomith Rimmon-Kenan, Seymour Chatman nézőpont és jelentés viszonyával kapcsolatos nézeteit, rekontextualizálja a nézőpont fogalmát. Vö. „Focalization and the First-Person Narrator: A Revision of the Theory”, *Poetics Today*, 1989/ tél, 729–744.

⁶⁴ In: Herman: *Beyond Voice*, id. mű, 125.

szereplői tudnak. A fokalizáció másik típusa a belső fokalizáció. Ennek további „elágazásai” is lehetnek: fixált (rögzített), változó és sokszoros nézőpontú. Belső fokalizációnál a szereplő gondolatai nincsenek megkülönböztetve a narrátorétól, a narrátor együtt lát a szereplővel. Ezt különösen a monológokban lehet érzékelni. A fokalizáció harmadik típusa a külső fokalizáció. Esetében a narrátor nem közvetíti a szereplők gondolatait, tehát az olvasónak nincs hozzáférése ezekhez. Mivel nem helyezkedik bele a szereplő nézőpontjába, hiányzik az értékelő attitűd. Ebben a típusban a szenvtelen rögzítés példájával találkozhatunk, amely mint narrációs technika a szemléletmód kifejezője. A fokalizáció előfordulásának gyakoriságát illetően Genette a monofokalizáció („fixált” nézőpontú fokalizáció), valamint a multifokalizáció megkülönböztetést használja (variálható fokalizációk).

Genette rendszere mérföldkő a narratológiában. A *Point of View, Perspective, and Focalization. Modeling Mediation in Narrative* című kötetben Uri Margolin áttekintést ad a fokalizáció fogalmának továbbéléséről, módosulásáról.⁶⁵ A szerző továbbgondolja Genette rendszerét, a hagyományosan irodalmi narratívákra alkalmazott fokalizációt új kontextusba helyezi: a kognitív nyelvészet, kognitív pszichológia, fenomenológia, információelmélet diskurzusára alkalmazza. A tágabban értelmezett fogalom egyfajta cselekvésként, mentális aktivitásként értelmeződik.⁶⁶ A kognitív tudományok jelentőségének felismeréséből építkező elképzelés, értelmezői célkitűzés igencsak holisztikusan láttatja a fokalizáció szerepkörét; jellemző, hogy ez a típusú megközelítés nem kellően differenciált.

Amikor David Herman *Beyond Voice and Vision: Cognitive Grammar and Focalization Theory*⁶⁷ című szövegével kapcsolódik be ebbe a diskurzusba, az új impulzusok szükségességének felismerésére ösztönöz. A fokalizáció narratológiai kontextusát egy kognitív-nyelvészeti megközelítésben írja újra. A jelenkori narratológiai diskurzus megköveteli, hogy elemzéseinkbe integráljuk a történetek tér-idő aspektusát, a tudat reprezentációját és a narratív témát is – vélekedik. Hermant a fokalizáció kognitív dimenziója azért érdekli, mert ez az irányultság felszámolja az irodalom által generált határokat; nem kifejezetten a verbális narrációval foglalkozik, inkább a vizuálissal, amelyet „szemléltető narratívák”-nak nevez. Az elme egyik reflexeként definiálja, mint olyan

⁶⁵ Hühn, Peter – Schmid, Wolf – Schönert, Jörg (szerk.): *Point of View, Perspective and Focalization. Modeling Mediation in Narrative*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 41–59., itt: 41.

⁶⁶ Éppen ezért rá lehet kérdezni a tárgyra (mi a cselekvés tárgya), a művelőre (ki fokalizál), és az eredményre (azaz a hogyan-ra, vagyis a fokalizáció típusaira). Vö. Hühn, Peter – Schmid, Wolf – Schönert, Jörg (szerk.): *Point of View*, 47.

⁶⁷ In: Hühn, Peter – Schmid, Wolf – Schönert, Jörg (szerk.): *Point of View*, 119–143., itt: 119.

perceptuális és konceptuális keretet, amely révén a szereplők, a szituáció és az események be vannak mutatva.

Beható vizsgálata során a fokalizáció elméletében feltárhatóak bizonyos ellentmondások. Helytálló Willie van Peer észrevétele, miszerint eddig a narratológia és az irodalom empirikus tanulmányai a hibalehetőség feltételezése nélkül dolgoztak, s ez önmagában hiba volt.⁶⁸ Göran Nieragden például *Focalization and Narration: Theoretical and Terminological Refinements*⁶⁹ című szövegében a koncepció egészét bírálja, s a fokalizáció, a narráció hierarchikus szerveződésének átdolgozására, valamint a dichotómiák megszüntetésére tesz javaslatot. Elméleti hasznossága ellenére logikai és terminológiai összeférhetlenség szervezi a narratológia diskurzusának egészét (azaz nemcsak Genette rendszerét, de például a szintén gyakran hivatkozott Mieke Bal koncepcióját is), mint például, hogy nincs megkülönböztetve egymástól a narratív és figurális fokalizáció fogalma. Szembehelyezkedve Genette rendszerével, rugalmasabb tipológia kidolgozására tesz javaslatot, amelyben kapcsolatot feltételezhetünk a narrátor és a fokalizáló között. Ha megfigyeljük, már az 1980–90-es évek diskurzusában is jelen volt ez a típusú polémia, elég csak Bal és Genette vitájára gondolnunk. Bal mellett, hogy a fokalizáció hatókörét a vizuális alkotásokra is alkalmazza, amellel érvel, hogy minden szöveg fokalizált, továbbá a fokalizáló szerző mellett a fokalizált tárgyat is a diskurzus témájává teszi. Manfred Jahn pedig a Genette-re jellemző texto-logikus gondolkodást kívánja felszámolni.⁷⁰ A 2001-ben megjelent *New Perspectives on Narrative Perspective* című könyv közvetlenül foglalkozott ezzel a problémakörrel mint az első olyan könyv, amely összegyűjti a tárgykörben írt tanulmányokat. A legrangosabb narratológusok értekeztek, így Gerald Prince, Seymour Chatman, James Phelan, Monika Fludernik vagy Dan Shen.

Genette legutóbb a 2002. november 29–30-án megrendezett *Metalepszis ma* című konferenciára írt szövegével módosított koncepcióinak eszmetörténeti megítélésén. Az előadás írott változata 2004-ben jelent meg Párizsban, 2006-ban pedig Z. Varga Zoltán fordításában magyarul is olvashatóvá vált.⁷¹ A *Metalepszis* című művel átfedést hoz a narratológia és vizuális média területén egyaránt. A szöveg részben a narratológia, részben pedig a retorika tárgykörében íródik. Genette magát a koncepciót a retorikából (mint

⁶⁸ Peer, Willie van – Chatman, Seymour: *New Perspectives in Narrative Perspective*, 337.

⁶⁹ In: *Poetics Today*, 2002, tél, 685–697.

⁷⁰ Az idézett szerzők érvelésével kapcsolatosan lásd bővebben Ferenc Anna Fokalizáció mint vakablak című tanulmányát, in Hajdu Péter – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*, Budapest – Szeged, Gondolat – Pompeji, 2007, 133–144.

⁷¹ Vö. Genette: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*, ford. Z. Varga Zoltán, Pozsony, Kalligram, 2006.

retorikai alakzat), a fogalmat pedig Fontainertől kölcsönzi.⁷² A metalepszist elsősorban nem mint alakzatot elemzi, hanem irodalomelméleti aspektusból közelít hozzá. Így értelmezésében a metonímia egyik fajtájaként: „egyszerre [...] tartozik az alakzatok tanához és a diskurzus analíziséhez, és talán [...] közvetett módon a fikció elméletéhez is.”⁷³ A témakör korábbi kutatásaival egyetemben (például Fontainer) a metalepszis oksági viszonyt jelöl. A szöveg alaptézise szerint „Minden fikció metalepszisekből szövődik.”⁷⁴

Értelmezői eljárásában nemcsak a fikcionális, leíró narratívákban vizsgálja a metalepszis megjelenési formáit (narratív metalepszis), hanem a drámában, filmben, festészetben és képleírásokban is. Ezek vizsgálatához a narratológia eszköztárát használja fel (korábban, *Az elbeszélő diskurzusban az írói metalepszis fogalmát szélesítette ki a narratív metalepszis fogalmára*). A jelölt tárgyterületek esetében többnyire elbeszélői szituációkra, elbeszélői hangváltásokra kíváncsi. Megkülönbözteti egymástól a szerzői metalepszis (saját elbeszélésben való jelenlét: a narrátor elbeszélő és szereplő egyszerre), valamint a metaleptikus viselkedés fogalmát (olyan esetben nyer kifejeződést, hogyha a fikciót valóságnak látjuk). Ez utóbbi a metalepszis fő jellemvonása. Mivel „a diegetikus szintek csak a fikción belül járhatóak”,⁷⁵ a határátlépés csak „a fikción belül mehet végbe”,⁷⁶ így például filmben lehetetlen, ilyenkor metaleptikus hatás jön létre. Ha a fiktív diegézisbe egy fikción kívüli létező helyeződik be (ilyen a filmben kívüli valóság és a filmbeli fikció metaleptikus kapcsolata), a metaleptikus határátlépés jelenségével találkozunk. Ez például egy film esetében olyankor valósul meg, ha az elsődleges filmben egy másodlagos film szerepel, képi reprezentációknál pedig ha kép a képben jelenik meg. Fontos elem, hogy e konstrukcióban a képleírások is a fiktív megelevenítés alakzatai, így narratív vonatkozásúak. A *Metalepszis* tanulsága szerint egy leírás mindig narrativizált.

A későbbiek során az elbeszéléselemletek diskurzusában a metalepszis olyan eseményként határozódik meg, amely a narratív szintek elmozdulását eredményezi. A Genette metalepszissel kapcsolatos koncepcióját újra- és sok értelemben felülíró szövegek a metalepszis tárgyalásakor főként „a narratív beágyazás, kettős kódolás, virtuális narráció, [...] metalepszis, mint szerkezeti eljárások, [...] metafikció, metanarráció”⁷⁷ vizsgálatára helyezik a hangsúlyt. Ugyanakkor a valóság és fikció közötti megkülönböztetésnek szintén

---

⁷² Vö.: Kukkonen, Karin: *Metalepsis in Popular Culture: An Introduction*, In: *Metalepsis in Popular Culture*, Karin Kukkonen – Sonja Klimek (szerk.), Walter de Gruyter, 2011, 1–22. itt: 1.

⁷³ Genette: *Metalepszis*, 5.

⁷⁴ Genette: *Metalepszis*, 119.

⁷⁵ Genette: *Metalepszis*, 54.

⁷⁶ Genette: *Metalepszis*, 53.

⁷⁷ In: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Budapest, Kijárat, 2007, 7.

kitüntetett jelentősége van az értelmezők számára, hiszen ez a metalepszis mellett a *mise en abyme*, „az elbeszélést (récit) tükröző belső tükör”⁷⁸ fogalmi körülírásának is alapvető eleme, feltétele. Christine Baron *Metaleptikus hatás és a fikcionális beszédmódok státusa* című tanulmányának tételmondata szerint a metalepszis „minden esetben olyan játék, amely módosítja az olvasó kapcsolatát a »reálissal« és fikcionálissal, s erre azért van szükség, hogy újra megerősítse a két világ átjárhatatlanságát, vagy hogy az adott kereteket felforgassa.”⁷⁹ Baron a 19. századi szövegek narratív struktúrájában fedezi fel az elbeszélés szintjeinek nem vagy kevésbé evidens átlépési lehetőségét, a határátlépésnek azt a formáját, amely például a 20. század szövegeiben már árnyaltabb megközelítést tesz lehetővé.

2. Az 1980–90-es évek átalakulásai. A narratológia mint metatudomány

A narratológiának inkább alakulástörténete van, mint fejlődéstörténete. Áttekintve módosulásait az 1960-as évektől napjainkig, azt látjuk, hogy egyszerre van jelen a differenciálódásra vonatkozó igény és a konstituálódás. Minthogy ma is formálódó, a zárt modelleket és fogalmakat többnyire nélkülöző tudományág, gyakoriak az új kezdeményezések, az ezekre összpontosító vizsgálódások. A sokszor megragadhatatlannak tűnő mozgásban a narratív szemléletet képviselő interpretatív szövegek adják meg egy-egy irányzat kontúrjait. Emellett azonban a narratológia tárgykörével foglalkozó munkák kivételes jelentőséget tulajdonítanak a történeti áttekintéseknek. A prestrukturális időszakától a posztklasszikus narratológia időszakáig terjedő kutatások lényegében tudománytörténeti narratívát alkotnak. A narratológiai szemléletmód formálódása, módosulásai összefoglalhatók történeti áttekintésben, de ebben bizonytalanságokra, ambivalens szempontokra figyelhetünk fel. A korszakolási kérdésekre alapozó áttekintésekből jól látható, hogy a korszakhatárok azonosítása egy olyan gyakorlat a narratológiában, amely kihat a teoretikus összefüggésekre is.

A történelmi áttekintésekkel foglalkozó munkák metadiskurzust hoznak létre; ezekből is kirajzolódik egyféle szemléletmód. A különböző időszakok közötti különbözőségek megértése, valamint értelmezése révén rálátásunk lehet azokra a szabályszerűségekre, amelyek az adott szakasz teoretikus beállítódását jellemzik. A tárgyszemlélet tehát alapja a jelentésképzésnek, a történeti és elméleti szakirodalom

---

⁷⁸ In: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák* 6, 8.

⁷⁹ In: Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák* 6, 255.

sokszor egy szövegekörnyezeten belül íródik. Az ágazatok közötti áthallások, illetve különbségek egyaránt a történeti tradíció függvényében rajzolódnak ki. Főként a strukturalizmushoz kapcsolódó narratívák ilyenek. A következőkben nem elemezzük részletesen ezeket, csupán néhány olyan jellegzetességet emelünk ki, amely a hagyományteremtésben jelentős.

Elsődleges célunk rámutatni, hogyan történt a strukturalista fázisból a kontextuális fázisba való átmenet. A fejezet elsősorban ismertetés kíván lenni. A bemutatást az indokolja, hogy a nem naturális narratológia mint a posztklasszikus narratológiák egyik irányzata szintén ebbe a keretbe illeszkedik. Az átmenet vizsgálatakor azzal szembesülünk, hogy a történeti diskurzust önellentmondások szervezik, a tudományos igénnyel megírt összefüggések jól láttatják (az összefüggések feltárása mellett) a fogalom terheltségéből, a narratológia sokrétűségéből származó nehézségeket. Mielőtt tehát megkísérelnénk válaszolni arra a kérdésre, hogy mi a narratológia, érdemes megnéznünk, miként módosult a tárgy kör szemlélete, illetve milyen szerepet tölt be a mai tudományos közegben.

Roy Sommer a narratológia történetére úgy tekint, mint sikertörténetre,⁸⁰ amelyben határvonalat jelöl David Herman 1997-ben közreadott *Scripts, Sequences, and Stories: Elements of a Postclassical Narratology* című tanulmánya. A tanulmánnyal a későbbiekben foglalkozunk, most elsősorban az elnevezés miatt jelentős, mivel itt használja először a klasszikus-posztklasszikus megkülönböztetést. Hogy ez hatással van a történeti alakulásokra, a korszakolási kérdésekkel foglalkozó kutatások ismeretében bizonyos. Mind a strukturalista, mind a posztstrukturalista korszak jellemzésekor egy-egy elementárisnak ható elnevezést tekintenek cezúrának, illetve iskolateremtőnek. Így például a strukturalista szakasz jelentőségét elsősorban a Todorov által 1969-ben bevezetett narratológia terminussal kapcsolja össze a szakirodalom, mivel ekkor vált nemzetközileg is elfogadottá az irányzat. A Herman által bevezetett fogalompár s a benne rejlő megkülönböztetés pedig jelzi az igényt, hogy meg kell különböztetnünk a narratológia történeti szakaszait, hogy rálátásunk legyen a sajátosságaikra.

A narratológia történeti áttekintésével foglalkozó tanulmányok különbözőképpen rendszerezik e tudományág meghatározó korszakait, nincs konszenzus abban, hogy két vagy három szakaszra kell-e osztanunk a történetét. Egyesek időbeli szempontok alapján mérlegelnek, mások a korszakhoz kötődő diskurzustípusok segítségével. Ez utóbbit

---

⁸⁰ Sommer, Roy: „Beyond (Classical) Narratology: New Approaches to Narrative Theory”, *European of English Studies*, 2004/1, 3–11.

képviseli Monika Fludernik,⁸¹ aki két iskolát különböztet meg egymástól: az egyik irányvonalhoz azok a kutatások tartoznak, amelyek a hagyományos narratológia formális irányultságát folytatták, de az új nyelvészeti és kognitív megközelítések segítségével kiszélesítették ezt, a másik pedig az új média orientációi miatt jelentős. Michael Titzmann *The Systematic Place of Narratology in Literary Theory and Textual Theory* című tanulmányában szintén kétféle aspektust tárgyal, két nagy korszakra osztja a narratológia történetét. Elterjedtebb azonban Tom Kindt és Hans-Harald Müller korszakolási javaslata. Három nagy szakaszt különböztetnek meg, ami szisztematikusabb az előbb említetteknél, mivel nem fogja egybe a prestrukturális és strukturális időszak hagyományát, hanem kronológiai rendbe illeszti a különböző fázisokat. Tematikus szempontból ugyancsak három terület szempontrendszerére alapján rendeződött össze a jelölt ismerethalmaz. Egyrészt a normatív retorika és poétika hagyománya, másrészt az irodalomkritika észrevételei szolgáltatnak alapot hozzá. Az osztályozásban az első a prestrukturális korszak. Kérdéses, hogy vajon számottevően hozzájárult-e a narratológia történetéhez; a jelölt munkákban marginalizálódik a korszak.

A második nagy egység a klasszikus narratológia időszaka. Kétségtelenül kánonalkotó, specifikus helyet foglal el a vázolt paradigmában, mivel a fő képviselők a jelentős elméleti belátásokat ekkor teszik közzé. A kidolgozott eszköztár a narratológia jelenlegi diskurzusában is meghatározó. Noha egyre kevesebb olyan elemzés íródik, amely a strukturális szempontrendszerére alapozna, a fogalmi és elméleti konvenciók kialakítása ehhez az időszakhoz kötődik (Todorov 1969-ben vezeti be a narratológia terminust). A strukturális narratológia sajátos pozíciót foglal el a történeti diskurzusban. Megítélését elsősorban nem bírálatok szervezik, inkább azt látjuk, hogy a narratológia jelenleg is ráutalt a strukturális bizonyos módszertani sajátosságaira. Amikor például Ansgar Nünning a narratológia kifejezés által jelölt tartalmakkal foglalkozik, a szó kétféle jelentéséből indul ki. Az első, széles körben alkalmazott jelentés a narratív tudományokra (*narrativ studies*) vonatkozik, szűkebb értelemben pedig arra a narratológiai kontextusra, amely az 1960-as évektől hagyományozódik. Ezért is fontos Nünning szerint, hogy megragadjuk a különbséget az új narratológiák és a strukturális paradigma, a klasszikus és a posztklasszikus narratológia között. Itt a narratológia úgy definiálta magát, mint az irodalmi szövegek elmélete, illetve formális elemzése. Emellett a diskurzus rendjének az

---

⁸¹ Vö. Fludernik, Monika: "The Diachronization of Narratology", *Narrative*, 2003/3, 331–348.

elmélete is volt, mivel azt vizsgálta, hogyan vannak a történetek elbeszélve, még ha azt nem is kérdezte meg, hogy mi egy történet. A narratológia ekkor válik nemzetközileg is elfogadottá; az orosz és cseh formalizmus, továbbá a strukturalizmus narratológiára vonatkozó nézeteinek a befolyása jelentős. A Todorov, Barthes, Kristeva által képviselt francia narratív elmélet az elbeszélés grammatikájára összpontosított, ebben az értelmezői paradigmában főként a generatív nyelvészet hatása számottevő.

Ugyanakkor lényeges, hogy már Todorov is a narratívák univerzális nyelvтанáról értekezett. Javasolta, hogy a narratívákat az egyezményes nyelvtan fogalmai szerint vizsgáljuk, sok kritikával találkozott: sokak számára a narratív nyelvtan csupán egy metafora volt, mások számára pedig elfogadhatatlan, haszontalan igyekezetnek tűnt az az eszme, hogy az irodalmat rideg és steril „tudománnyá” alakítsuk, mivel ez összeférhetetlen az irodalom, mint művészet elképzeléssel – vélekedtek. De egyetértünk Titzmann álláspontjával, hogy a strukturalista narratológiát elsősorban Genette neve képviseli.⁸² Titzmann a narratív struktúra elmélete kapcsán beszél Bremond, Greimas és Lotman munkásságáról, de ezek közül is az utóbbi kettőt emeli ki, mivel az interpretációelmélet szempontjából relevánsabbak. Ezt a belátást igazolta a dolgozatban az, hogy részletesen Genette munkásságával foglalkoztunk. Összegezve ennek jelentőségét, a prestrukturalista eljárás módhoz képest abban érzékelhető jelentős eltérés, hogy Genette műfajelméletről diskurzuselmeletre váltott. Emellett Titzmann szerint még egy lényeges kérdést tett fel: mi a narratív struktúra, hogyan határozhatjuk meg a fogalmát, illetve melyek a narráció minimális kritériumai. A legfontosabb eltérés abban látszik, hogy a strukturalizmus programja nyelvészeti megalapozottságú volt. Marie Laure Ryan *Narrative Cartography: Toward a Visual Narratology*⁸³ című összefoglalásában olyannyira jelentősnek látja ezt a hatást, hogy átfogóan, nyelv alapú narratológiáról beszél, mivel a narratívák legtöbbször ma is verbális alkotás. Ez is a strukturalizmus programjával áll összefüggésben, mivel ebben az időszakban a narratológiát mint nyelvi modellek alkalmazását határozták meg; a nyelv ma is a tudományos kutatások privilegizált médiuma.

Az 1970-es években új korszak kezdődik azzal, hogy több tudományág elhatárolódik az univerzális minták kutatásától. Lényeges, hogy Barthesnak ekkor jelenik meg az *S/Z* című szövege. Az 1960-as, 70-es évek utáni időszakban némiképp perifériára kerül a narratológia. Gerald Prince kissé leminősíti ezt az időszakot, David Herman viszont

---

⁸² In: Kindt, Tom – Müller, Hans Harald: *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*, Berlin, Walter de Gruyter, 2003, 175–215., itt: 186.

⁸³ In: *What Is Narratology?*, 333.

a konszolidálódás időszakának nevezi, amelyet az 1980-as években egy expanzív időszak követ. Ennek eredményeképpen dinamikus, kultúrák közötti, nemzetközi diskurzussá alakul. Ma már független tudományként határozhatjuk meg, de látnunk kell, hogy gyökerei az irodalom, folklór, nyelvészet és antropológia területére nyúlnak vissza. Az orosz és francia irodalomtudományi diskurzus dominanciájának csökkenése átalakulásokat eredményez az intézményi és diszciplináris hagyományokban. A narratológia kontextualizálódása egy nemzetközi fórum vagy diskurzus kialakítását teszi szükségessé.

A jelölt időszakot tehát a strukturalista narratológia tradíciójától történő elhatárolódás jellemzi. Ennek eredményeképpen jön létre a strukturalizmusból posztstrukturalizmusba történő átmenet időszaka. A teoretikusok ma már egy nem-strukturalista narratológiáról értekeznek; a deskriptív irányultság helyett az interpretációelmélet válik hangsúlyossá, egyes téziseket műelemzések segítségével igazolnak. Ezt támasztja alá, hogy még az 1990-es években megjelenő újabb narratológiai irányzatok is (így például a feminista narratológia) a klasszikus narratológia eszköztárát használják.⁸⁴ A kognitív fordulat, amely a befogadói folyamat mentális modelljeire, valamint a kontextus és a hallgatóság meghatározottságára irányítja a figyelmet, szintén a klasszikus narratológia segítségével értelmeződik. Az áthelyeződés azonban több tényező miatt is heterogén tudományos közeget feltételez, mivel a fogalomkészlet és a használt modellek-módszerek a történelem, kognitív tudományok, antropológia, dráma- és filmtudományok, szociológia és pszichoanalízis területén is sikeresen alkalmazhatónak bizonyulnak. A következőkben az átalakulás elemzésekor két tényezőt érdemes megfigyelni: az intézményi háttér kialakításának, másrészt (ezzel párhuzamosan) a kutatási irányvonalak megváltozásának a folyamatát. E két szempont segítségével fogjuk összemérni, miként oldódik fel a klasszikus narratológia az új perspektívákat magába foglaló kontextusok sokaságában.⁸⁵

A posztklasszikus narratológia kialakulását illetően sokkal inkább a hagyományos határok kiszélesítéséről, mint radikális módosításokról van szó. A posztklasszikus

---

⁸⁴ Shen, Dan: „Why Contextual and Formal Narratologies Need Each Other?“, *Journal of Narrative Theory*, 2005/2, 141–171., itt: 154.

⁸⁵ Érdemes összefoglalásként megjelölnünk a fő képviselők érdeklődési területét. Gerald Prince a szemiotikai iskola, David Herman a kognitív narratológia, Mary-Lord Ryan a fikcióelmélet, virtuális valóság, Françoise Lavocat a lehetséges világok elmélete, Alain Rabatel a narratív nézőpont, Françoise Revaz a narrativitás, Jean-Marie Schaeffer a fikció természete, John Pier és újra Jean-Marie Schaeffer pedig a metalepszis tárgyköre iránt fogékony. Ehhez kapcsolódik a narratológia német területéről Monika Fludernik, Ansgar Nünning, Wolf Schmidt munkássága, a fiatal generációból pedig Peter Hühn, Jan Christopher Meister, Tom Kindt, Hans Hallar Müller, M. Schiefel (*Handbook of Narratology*) munkássága. A holland és belga narratológia kiemelkedő kutatója Mieke Bal és Luc Herman, a spanyolt pedig Susana Onega és José Ángel García Landa képviseli. Megjegyzés tőlem: P. Lukács Zsófia

narratológiaiakkal foglalkozó, később írt tanulmányok sem forradalmi átalakulásként értékelik az átmenetet, ehelyett inkább fejlődési folyamatként írják le.⁸⁶ Ilyenek Monika Fludernik⁸⁷, Luc Herman, Bart Vervacek írásai⁸⁸ vagy Gerald Prince 2006-ban írt *La narratologie classique et la narratologie postclassique*⁸⁹ című tanulmánya.⁹⁰ Prince már a cím által jelzi a kettősség okozta dilemmát (meghaladás és/vagy egyidejűség), s a narratológia terminusának definíciójában is utal rá. Eszerint klasszikus korszakában a narratológiát tudományosan motivált, a strukturalizmus által ihletett narrativitáselméletként láthatjuk, amely azt vizsgálja, mi a közös a narratívákban, valamint hogy miben különböznek egymástól.⁹¹ Így jut el a felismerésig, hogy a posztklasszikus narratológiát, amint a neve sugallja, nem a klasszikus narratológia tagadásaként vagy elutasításaként kell értelmeznünk, inkább annak kiterjedt, bővített formájaként.⁹²

A posztklasszikus narratológiák a narratív struktúrák szisztematikus vizsgálata helyett azonban a kontextuális háttér iránt mutatnak érdeklődést.⁹³ Az objektív szövegelemzést az olvasói tapasztalat váltja fel, a kontextus kerül előtérbe, a szöveg és az olvasó közötti interakció következményeképpen pedig szubjektivitás, antropomorf megközelítés, „rehumanizáció” jön létre.⁹⁴ A klasszikus narratológia az amerikai és német diskurzussal egészül ki, ezek gyors kanonizálódása figyelhető meg. A kontinuitás egyik legszembevetőbb következménye, hogy a narratológia „hivatalos” nyelve a francia mellett az angol lesz. David Darby *Form and Context: An Essay in the History of Narratology*⁹⁵ című tanulmányában felfigyel rá, hogy az 1980-as évektől az angol nyelv válik dominánssá a narratológia diskurzusában.⁹⁶ A más nyelveken (például Németországban, Ausztriában és

---

⁸⁶ Vö. Sommer, Roy: „Beyond (Classical) Narratology”, 6.

⁸⁷ Vö. *Beyond Structuralism in Narratology: Recent Developments and New Horizons in Narrative Theory*, Anglistik, 11.1., 83–96; Forthcoming ‘Cognitive Narratology and Cognitive Parameters’, in: *Narrative Theories and the Cognitive Sciences*, Herman, David (szerk.), Stanford, CA., Stanford University; *Towards a ‘Natural’ Narratology*, London, Routledge, 1996, valamint a *Histories of Narrative Theory (II.): From Structuralism to the Present*, in Phelan, James – Rabinowitz, Peter J. (szerk.): *A Companion to Narrative Theory*, Oxford, Blackwell, 2005, 36–59.

⁸⁸ Vö. Herman, David – Vervacek, Bart: „Focalization between Classical and Postclassical Narratology”, in John Pier (szerk.): *The Dynamics of Narrative Form*, Berlin, Walter de Gruyter, 2004, 115–138.

⁸⁹ In. *Vox-Poetica*, <http://www.vox-poetica.org/t/articles/prince.html>, utolsó letöltés dátuma: 2017.05.07.

⁹⁰ Mivel angol nyelvű fordítása a *L'Esprit Créateur* kiadásában jelent meg, és az archívumban online olvasható, a következőkben ezt a hivatkozást fogom használni. *L'Esprit Créateur*, 48. kötet, 2. szám, 115–123. <http://www.espritcreateur.umn.edu/search/journal.php?jrnlID=201>, utolsó letöltés dátuma 2015. szeptember 29.

⁹¹ Vö. Prince: *Classical*, 115.

⁹² Vö. Prince: *Classical*, 116.

⁹³ Shen, Dan: id. mű, 143.

⁹⁴ Vö. Herman, Luc – Vervacek, Bart: id. mű, itt: 115–117.

⁹⁵ *Poetics Today*, 2001 őszi, 22:4., 829–852.

⁹⁶ Újfajta publikálási lehetőségek állnak rendelkezésre az irányvonalak közzétételéhez. A korábban kitüntetett figyelemnek örvendő folyóiratok mellé új orgánumok sorakoznak fel. Sokáig egyidejűleg két

Svájcban) megjelenő munkák idézettsége jóval alacsonyabb, ezek kevésbé „népszerűek”; a komoly tudományos igényvel megírt szövegek is nagyon sokáig majdhogynem ismeretlenek maradnak.⁹⁷ Így tehát a német narratológia (főként Eberhard Lämmert és Franz Stanzel 1955-ben írt publikációinak) nemzetközi „visszhangja” sem jelentős.

Roy Sommer⁹⁸ az átmenetet inkább fejlődésbeli, mint forradalmi lépésként értékeli: lényegében a strukturalista olvasás bizonyos korlátaitól igyekszik elhatárolódni a posztklasszikus diskurzus, amely fő célkitűzésének a diszciplínák közötti átjárhatóság lehetőségének a megteremtését tekinti. Ez a fogalmi keret módosulását vonja magával. Ezzel függ össze, hogy David Herman tágabb értelemben kezdi el használni a narratológia terminust,⁹⁹ ami a tárgykör gazdagodása miatt lesz lehetséges: átalakul a formanyelv. A produktivitást mellett hiátusok is felfedezhetőek ebben a szakaszban. Roy Sommer mutatott rá arra, hogy nem konstans ez az időszak; az 1990-es években a narratológiának meg kell élnie egy válságot, csak ezt követően válik az irodalmi szövegek megközelítésének kulcsává. A dinamikusan fejlődő tudományág a szöveg jellemvonásai és a kontextuális, pragmatista aspektusok közötti kapcsolat kialakítására törekszik. Megváltoznak az olvasási technikák-tendenciák, módosul a narratológiai kutatások tárgya, eszköztára. A narratológia heterogén, interdiszciplináris, nemzetközi tudománnyá alakul.¹⁰⁰ Monika Fludernik a *Histories of Narrative Theory: From Structuralism to the Present* című tanulmányában több olyan részterületet nevez meg, amely hozzájárult a narratológia sikertörténetéhez. A strukturalizmust követő narratológiák fő irányzatai között

---

pilléren állnak a narratológiai kutatások tárgykörében megjelenő tanulmányok. A klasszikus narratológia korszakában a francia folyóiratoknak volt konstruktív szerepük. A jelentős elméleti szövegeket az 1960-as évektől főként a *Communications* és *Tel Quel* folyóiratok közvetítésében olvashatjuk. A francia strukturalista narratológia eredményeit a *Communications* 1966-os publikációi teszik közzé, különös tekintettel a *Poétique* tagjai által írt esszégyűjteményre (míg előtörténetéhez az orosz formalizmus, a strukturalista antropológia és nyelvészet, illetve a francia strukturalista irodalomelmélet tartozik). Megjegyzés tőlem, P. Lukács Zsófia

⁹⁷ Darby, David: “Form and Context Revisited”, *Poetics Today*, 2003/3, 423–437., itt: 425.o., lásd még 426.

⁹⁸ Vö. Sommer: „Beyond (Classical) Narratology”.

⁹⁹ *Narratologies: New Perspectives in Narrative Analysis*, Ohio State University Press, 1999.

¹⁰⁰ A narratológiai megközelítések sajátosságaira történő rálátást a Thomka Beáta által szerkesztett *Narratívák* sorozat szövegei, valamint az előszavak is segítik. A válogatásban a narratológia mint inter- és transzdiszciplináris tudományág tételeződik, ami tágabb kontextusbeli vizsgálódást tesz lehetővé, emellett pedig új eszközöket és fogalmakat ad a műalkotások – vagy éppen egy tudományos szöveg – értelmezéséhez. A *Narratívák* tematikus szerkesztése-elrendezése az egyes ágazatok legkiemelkedőbb képviselőit szólaltatja meg. A témaválasztás már egyfajta értelmezést nyújt: sajátos megközelítését tükrözi, hogy a narratológia különböző irányvonalait tudja egyidejűleg láttatni. Így lehet prekonceptciónk arról, hogy a narratív szemlélet és olvasásmód miképp lehet referencia, hogy egymás mellé rendelhető, pontosabban egy kontextusban tárgyalható a verbális és vizuális narráció, a történet, történetiség és fikció vagy a kultúra egyes szegmensei. A konceptuális háló olyan referenciális viszonyokra terjed ki, melyet leginkább az intertextualitás és interdiszciplinaritás határoz meg. A kiadvány világosan láttatja: a narratológia nem ráutalt a tudományágak közötti dinstancia figyelembevételére; az egymást támogató diszciplínák találkozásának produktív hatása jelentős – mindezt az interdiszciplináris szemlélet fenntartása tette lehetővé. Megjegyzés tőlem, P. Lukács Zsófia

tartja számon a kontextuális narratológiát mint olyan „tematikus narratológiát”, amely a feminista narratológiát is magában foglalja.¹⁰¹ Míg a strukturalista narratológiát formális érdeklődés jellemezte, pozitivista alapjai voltak, és szinkrón vizsgálatokat végzett, az 1990-es éveket követően fő tendencia lett, hogy a strukturalista megközelítést tematikus, kontextuális és diakrón érdeklődés váltsa fel.¹⁰²

Az utóbbi tíz évben a narratológia korábban nem tapasztalt népszerűsége tett szert. „Narratológiai iparról” beszélhetünk – ahogyan Manfred Jahn és Ansgar Nünning nevezte –, ami azzal a veszéllyel jár, hogy megbontja a tudományág egységét. A strukturalizmust követően felosztottság, megosztottság jellemzi a diskurzust, a homogén elméletalkotást felváltotta a vita.¹⁰³ Ugyanakkor nehézséget okoz, hogy felszámolódni látszik a narratív olvasási-értelmezési technika, az új irányzatok igencsak különböző alkalmazásokat adnak az egyes narratívák vizsgálatára. Mivel az új irányvonalak a festészet, film, zene, digitális és multimediális munkákra is kiterjesztik a vizsgálódást, a nyelvközpontú narratológia meghaladására lenne szükség, noha kétségtelen, hogy a szemiotikai kódok közül a nyelv a legalkalmasabb történetmesélésre, minden narratívát össze lehet foglalni a segítségével. Marie-Laure Ryan *Narrative Cartography: Toward a Visual Narratology*¹⁰⁴ című tanulmányában a különbséget abban látja megragadhatónak, hogy mivel az új narratológiák sok szemiotikai kódot működtetnek a nyelvi jel mellett (utóbbi terminust a Saussure-féle szemiológia használja), a Pierce-féle szemiotikát is figyelembe kell venni, amely közismerten többféle jelet különböztet meg, úgymint: ikon, index, szimbólum.

Hogy a narratív struktúrák leírására nemcsak a nyelv szolgálhat alapul, már Lévi-Strauss is figyelembe vette. A mítoszok elemzésekor olyan táblázatot használt, amely a kronologikus sorozatot, egymásutániséget, valamint a téralapú kapcsolódásokat vizsgálta, de Greimas és Bremond is használt diagramokat a narratív logika vázolásához. Marie-Laure Ryan kiemeli: a képi narratológia nemcsak a diagramokra kell, hogy korlátozódjon, a kép és szöveg integrációja sokkal gazdagabb módszertani lehetőségeket hordoz magában.

---

¹⁰¹ Darby: „Form and Context Revisited”, 432. o. lásd még 433.

¹⁰² Ennek a célkitűzésnek felel meg a jelenkori narratológiai kutatások egyik legfontosabb műhelye, az ENN (European Narratology Network) kutatócsoport. Az *Interdisciplinary Center for Narratology* alapította 2008-ban, a Hamburgi Egyetemen. Tevékenységét olyan jeles narratológusok koordinálják, mint Per Krogh Hansen (Odense), John Pier (Párizs) vagy Wolf Schmidt (Hamburg). A tárgykör gazdagodását mutatja, hogy az ENN, narratológusok és partnerintézmények, egyetemek és érdekcsoportok egyesületeként az európai térséggel foglalkozik, az európai nyelvek és kultúrák narratív vonatkozásait fogja össze. Főként az irodalom, film, digitális média reprezentációit vizsgálja. Vö. <http://www.narratology.net/node/3>, utolsó letöltés dátuma 2015. szeptember 29. Megjegyzés tőlem, P. Lukács Zsófia

¹⁰³ Vö. Kindt, Tom: „Narratological Expansionism and Its Discontents”, in Heinen, Sandra – Sommer, Roy (szerk.): *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 35–48.

¹⁰⁴ In: *What Is Narratology?*, 333.

Így például a narratív térképeket lehet a szöveggel összefüggésben vizsgálni. Most ismét tapasztalható törekvés a narratológiában, hogy a tartalmakat inkább képekben, mint szavakkal láttassák. Ahhoz, hogy a narratológia médiumfüggetlen elméletté váljon, a narratív forgatókönyvek standard útja helyett más narratív formákat kellene választani. S ugyanerre a koncepcióváltásra lenne szükség a narráció fogalmának esetében is, mivel ez nemcsak az irodalmi szöveg sajátja, hanem műfajok és szemiotikai rendszerek közötti fogalom, amelyeket az köt össze egymással, hogy történetet mondanak el (a különbség pedig abból adódik, hogy miként mondják el az adott történetet). Megfigyelhető tehát, hogy mivel az új média orientációi lesznek érvényesek,¹⁰⁵ egyre erőteljesebben fogalmazódik meg az igény arra vonatkozóan, hogy a szövegek rendszerszerű megközelítését a speciális aspektusokra történő összpontosítás váltsa fel, hogy a fikcionális narratívák mellett a művészet egyéb narratív formái is érvényes vizsgálódási pontok legyenek. E mechanizmusok eredményeképpen az 1990-es évektől új szempontok állnak rendelkezésre a narratív vizsgálódásokhoz.

Újabb fordulat akkor következik be, amikor a kognitív narratológia, a medialitás, az intermedialitás, az interaktív hálózati játékok, filmek és egyéb médiumokban elbeszélte történetek vizsgálata mellett a számítógépes narratológia térhódításának lehetünk tanúi. A mai szóhasználatban médianarratológia néven ismert irányzat eszköztára is bővíthet a számítógépes narratológia értelmezési kerete és módszerei révén, vagy éppen az értelmezés során tapasztalt nehézségekre irányíthatja a figyelmet.

A posztklasszikus narratológiák alakulástörténetének összefoglaló áttekintéséhez David Herman *Scripts, Sequences, and Stories: Elements of a Postclassical Narratology* című tanulmánya is segítséget nyújthat. Utaltunk rá, hogy Herman tanulmánya több szempontból is kivételes időzítés: 1997-ben, a narratológia reneszánszának időszakában jelenik meg. A korszakban egyedülálló módon összefoglaló leírást ad a posztklasszikus narratológiákról. Argumentatív bázisát a klasszikus narratológia eszköztárából kölcsönzi. A kognitív narratológiai szemlélet közvetítése által újfajta érdeklődést képvisel.¹⁰⁶ Jelenőségét növeli, hogy ebben a tanulmányban használja először a klasszikus-posztklasszikus megkülönböztetést,¹⁰⁷ amely a későbbiekben továbbhagyományozódik. Maga Herman szembeül saját elnevezésének jelentőségével: két évvel az írás megjelenése után, az általa szerkesztett *Narratologies: New Perspectives in Narrative Analysis* című

---

¹⁰⁵ Vö. Fludernik, Monika: „The Diachronization of Narratology”, *Narrative*, 11. kötet, 3. szám (2003. október), 331–348.

¹⁰⁶ Herman: „Scripts”, 1049.

¹⁰⁷ Vö: Prince: „Classical”, 1.

szöveggyűjtemény előszavában reflektál erre.¹⁰⁸ Elgondolása szerint a posztklasszikus narratológia nem szükségszerűen posztstrukturalista, inkább olyan kapcsolatok hálója, melyben a feminista, retorikai, nyelvészeti és számítástechnikai modellek vállalnak konstruktív szerepet úgy, hogy az általuk javasolt szempontok alkalmasak a narratológiai megközelítésre.¹⁰⁹ Valójában ez tükrözi leginkább a nézőpont újszerűségét.

Herman a posztklasszikus narratológia jellemzőinek feltárásakor szintén a klasszikus narratológia összefüggéseit használja kiindulópontként. Kérdésfeltevésai a narrativitás minimális kritériumaira vonatkoznak: hogyan válik egy történet narratívvá, melyek a narratíva összetevői, mi határozza meg a megértésüket, illetve hogyan lehet a narratív egységek (*sequences*) szerepkörét újragondolni. Látnunk kell, hogy a narratív egységek vizsgálata egy átfogó teoretikus diskurzus részét képezi. Herman közvetve olyan elődök pozíciójából tekint a kérdéskörre, mint a fogalom premisszáit kidolgozó Arisztotelész, a klasszikus francia narratológia területét képviselő Tzvetan Todorov, Claude Bremond vagy Paul Larivaille, illetve az első nyelvészeti megközelítéseket hozó William Labov és Joshua Waletzky (szociolingvisztika), Horst Isenberg (szövegnyelvészet) és Teun Adrianus van Dijk (kognitív nyelvészet). De ide sorolhatjuk a szövegelmélet és diskurzusanalízis területéről érkező Walter Kintsch, Guy Denhière, Michel Fayol, továbbá a témakört 1981 óta kutató Jean-Michel Adam munkáit is.¹¹⁰

A vizsgálódás során a legújabb nyelvészeti megközelítésekre, illetve a megértésre vonatkozó kognitív elméletek eredményeire alapoz. A nyelvi forma, a világról alkotott tudás, valamint a narratív struktúra relációanalízise által fordul a narrativitás kérdése felé. Döntő kihívásként jelenik meg az elmondhatóság (*telliability*) és narrativitás (*narrativity*) egymástól való elkülönítése. A narratívák felismerhetősége kapcsán használja a formális és kontextuális kritériumok megkülönböztetését. Olyan tendenciákat kínál fel a szövegek elemzésére, melyek az elbeszélés egészére alkalmazhatóak, nemcsak a leíró kijelentések esetében működnek hatékonyan. Hasonlóan a fenti szerzőkhöz, arra ösztönöz bennünket, hogy a narrativitás lehetőségi feltételét más tudományágak területén is vizsgáljuk.

Mivel narratív elemek, technikák, formák sokasága jön létre, ezek a kutatási irányvonalak diverzióját eredményezik. A textuális és kontextuális vonatkozások mellett a

---

¹⁰⁸ Vö: Prince: „*Classical*”, 1.

¹⁰⁹ Herman: „*Scripts*”, 1049.

¹¹⁰ Adam, Jean-Michel a narratív egységek történeti áttekintését a *The Narrative Sequence: History of a Concept and a Research Area* című tanulmányában foglalta össze, http://www.unil.ch/files/live/sites/fra/files/shared/The_narrative_sequence.pdf, utolsó letöltés dátuma 2015. szeptember 29. Lásd még: Abbot, Andrew: *Sequence Analysis: New Methods for Old Ideas*, <http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/abbott%20on%20sequence%20analsys.pdf>, utolsó letöltés dátuma 2015. szeptember 29.

pragmatikai aspektus is megjelenik, de a politika, filozófia, antropológia, pszichológia és történelem narratív ösztönzései legalább ilyen jelentősek. Ennek megfelelően beszélhetünk feminista, pszichoanalitikus, posztstrukturalista és kultúrtudományi (multikulturális és posztkoloniális) narratívákról. Ezért van az, hogy *Narratologies. New Perspectives on Narrative Analysis* című kötetében Herman többes számot használ, narratológiákról ír, azaz a narratológia olyan új megközelítéseiről, melyek a hagyományos elméleteket más kutatási területeken tudták alkalmazni. Továbbra sem egyértelmű azonban, hogy a posztklasszikus narratológia vagy inkább a narratológiák megnevezés az elfogadottabb.¹¹¹ S a megnevezéseket illetően más nehézségekre is felfigyelhetünk. Részproblémát jelöl, hogy a narratológusok a posztklasszikus narratológia megnevezés mellett, ezzel ekvivalensen, olykor az antiformalista (nonformalist)¹¹² narratológia kifejezést is használják.

Ahogy John Pier fogalmaz, a narratológia céljában is ténylegesen nemzetközivé válik.¹¹³ Újfajta attitűddel gazdagodik, az apró teoretikus elmozdulások helyett nagy léptékben bővülő diskurzusszösszességről beszélhetünk. A fentiekben jelölt aspektusváltás a narratológia köré csoportosuló egyetemek, kutatócsoportok tevékenységét is befolyásolja. A klasszikus narratológia mint irodalomtudományi diszciplína ugyan nem veszíti el kapcsolatát a korábbi intézményrendszerrel és diskurzussal, ám a nemzetközi tartalommal és nyelvvel való integráció, összefonódás befolyásolja pozícióját. Bővül a narratológia „hatóköre”. Roy Sommer *Beyond (Classical) Narratology: New Approaches to Narrative Theory* című, 2004-ben megjelent összefoglaló tanulmányában nemzetközi és transzdiszciplináris kritikai metanyelvként, „lingua franca”-ként jellemzi.¹¹⁴

A narratológia legújabb inspirációit a még napjainkban is formálódó teoretikus modellek képviselik. A differenciálódás többszólamú, diakrón vizsgálatokon alapuló hálózatot hoz létre, amelyben a szöveg jellemvonásai, a befogadó értelemképző, kognitív mechanizmusai lesznek érvényesek. Olyan kognitív tényezők válnak értelemképzővé a

---

¹¹¹ Vö. Nünning, Ansgar: *Narratology or Narratologies?*, <https://books.google.hu/books?id=gQuix5Ez6oMC&pg=PA239&dq=Ansgar+n%C3%BCnning+Narratology&hl=hu&sa=X&ved=0CCMQ6AEwAWoVChMIv-,fKpZGxyAIVhIwsCh0CbWUx#v=onepage&q=Ansgar%20n%C3%BCnning%20Narratology&f=false>, utolsó letöltés dátuma 2015. október 7.

¹¹² Vö. Darby, David: „Form and Context: An Essay in the History of Narratology”, *Poetics Today*, 2001/4, 829–852.

¹¹³ In: *Nalans, Narrative and language studies*, II. kötet, 2. szám.

¹¹⁴ Amint Sommer, Roy rámutat, a kritikai metanyelv koncepciója az *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory: Approaches, Scholars, Terms* című könyvből származik. (szerk. Makaryk, Irena Rima, Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press, 1993.). Emellett Nünning is használja az *On the Uses and Abuses of Theories and Metalanguages in Literary and Cultural Studies* című tanulmányában. Sommer, *Beyond*, 4. lábjegyzet.

befogadás során, melyek befolyásolják a jelentéstulajdonítást, így a mentális sémák vagy a szociális szabályok, a figyelem és a memória. Ennek alapján a szereplőket is új módszerrel vizsgálhatjuk, a szövegek központi megközelítést (amely a narráció elemeiként viszonyult hozzájuk), a pszichológiai elméletek eszköztára váltja fel (személyiségük ennek alapján való megalkotása). A szövegben kódolt információ, a mentális reprezentációk, a kommunikáció és narratológiai koncepciók közötti kapcsolat ezek alapján alakul ki. Ez a terminológia alakulását is befolyásolja. Monika Fludernik például a narráció, illetve a narrativitás fogalmát is a kognitív tudományok vonatkozásában határozzák meg.

A terminusnak nincs meghatározott jelentése.¹¹⁵ Jens Eder egyenesen úgy fogalmaz, hogy a *mi a narratológia* kérdésre azért nincs elfogadott válasz, mert maga a kérdés pontatlan. Helyesebb volna inkább azt kérdezni: mi kellene, hogy legyen a narratológia, milyen funkciókat kellene betöltenie a tudományokban. Így jobb rálátásunk lehetne arra, hogy milyen céljai vannak az ágazatnak, mi a tulajdonképpeni tárgya, módszere. A narrativitás úgynevezett mibenlétének meghatározása, a terminológia magyarázata ugyan mindig is központi problémája volt a narratológiának; az egyre több tárgykört felölelő, formálódó tudományág nehezen tud ennek a definiálási kísérletnek megfelelni. Ha egyes fogalmakra szinonimaként tekintünk, terminológiai zűrzavart okozhat. Ezért volt indokolt, hogy a Rimmon-Kenan által használt narratív tudományok (*narrative studies*) kifejezést David Herman a posztklasszikus narratológiákkal helyettesítette. Míg ez a narratológia tanulmányozására fókuszál, és különböző diszciplínákat, megközelítéseket jelöl, a „*narrative theory*” a narratívák formájával és funkciójával foglalkozik. Így jöhetnek létre a történelmi, filozófiai, pszichológiai,

---

¹¹⁵ Más összefüggésekben már utaltunk a narratológia fogalmának definiálási nehézségeire. Jens Eder a *Narratology and Cognitive Reception Theories* című írásában emlékeztet rá, hogy valójában sosem volt egy narratológia; már a strukturalista narratológiának is legkevesebb négy variánsát különböztethetjük meg: a történetorientált megközelítést, a diskurzusorientált narratológiát, a narratív szemantikát, valamint a retorikai vagy pragmatikus narratológiát. Ansgar Nünning *Narratology or Narratologies? Taking Stock of Recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term* című tanulmányában szintén amellet érvel, hogy a narratívák konceptualizálásának többféle formája ismert. Az új irányzatok között pedig különösen nincsenek éles határok, mivel ezek nem is kifejezetten narratológiák, hanem narratológiai modelleknek és kategóriáknak specifikus szövegekre, műfajokra való alkalmazása. Ezért Nünning egy mentális térképet dolgoz ki, amelyen az új megközelítések, irányvonalak közötti hasonlóságokat és különbségeket mutatja be. Szerinte helyesebb volna új történelmet írni a narratológiának, mert amióta többes számot használunk a megnevezésére, eltűnt a nagy kezdőbetű a szó elejéről (átvitt értelemben is), és ez más megvilágításba helyezi a diskurzust. Ebben az esetben a definiálásra, valamint a narratológiai módszer azonosítására vonatkozó igény célt téveszt. A *mi a narratológia* előterében nemcsak útmutató belátások állnak. A szemléleti különbségek szintén nagyban korlátozzák a megválaszolást. Idézett tanulmányában mutatott rá Ansgar Nünning arra, hogy a narratológia terminus két különböző regisztert jelöl: ha tágabban értelmezzük a fogalmat, többé-kevésbé felcserélhető a *narratív studies* kifejezéssel, határozottabb vonatkozásban pedig ugyanarra utal, amire az 1960-70-es években, főként a francia kontextusban utalt. Vö. *What is Narratology?*, 277–303., és 239–277. Megjegyzés tőlem: P. Lukács Zsófia

nyelvészeti narratív elméletek, amelyeket azonban el kell különítenünk a narratológiától, mivel gazdagítják ugyan, de nem tartoznak a hagyományos értelemben vett fogalom hatáskörébe. Legtöbbjük a narratológia határán, perifériáján helyezkedik el. Ugyanakkor amellett, hogy megkülönböztetjük a „*narrative theory*” és az „*analyses of narrative*” hatókörét, árnyaltabban kell használnunk a terminusokat, s kritikusan kell tekintenünk a narratológiák jelenkori burjánzására. Minden narrációtípus közös jellemvonása, hogy van egy minimális cselekménystruktúrája, ez azonban sokkal inkább kiszélesíti a narrativitás jelentésmezőjét, mint ahogyan az a klasszikus strukturalizmus időszakában lehetséges volt.¹¹⁶

Gerald Prince szükségesnek látja a narratológia tárgykörének behatárolását. A jelenlegi diskurzus összefüggéseinek ismeretében is Todorov narratológiakoncepcióját tekinti kiindulópontnak, amely a fogalmat az elbeszélés tudományaként határozta meg. Az, hogy a későbbiekben eltérő definíciók láttak napvilágot, és sokan a narrativitás kultúrafüggő és kontextusorientált jellemzői mellett érveltek, gyengíti a tudományág esélyeit. Míg egyes szövegek a narratológiát mint egy vagy több esemény verbális elbeszélését tartják számon, mások kiterjesztik a nem verbális területekre is, ami nem kedvező irányvonal. Prince, mikor a narrativitás kritériumainak a behatárolását tűzi ki feladatául, mintha azt sugallná, hogy a narrativitás meghatározásában felfedezhető egyfajta szabadság, illetve a fogalom kiterjesztése nemhogy nyitottá tenné a narratológiai diskurzust, hanem gátolja a differenciálódás lehetőségét. A behatárolás igen sokféle szempont függvénye, ezek tematizálása éppen a narrativitás definíciójának lehetetlenségével szembesít bennünket. Megkülönböztetjük a formalista, dialogikus, fenomenológiai, arisztotelianus, tropologikus, dekonstruktív, kognitivist, konstruktivist, történelmi, szociológiai, antropológiai stb. diskurzust; ezek mindegyike befolyásolja a narratológia tárgykörének konkretizálását.

Tom Kindt és Hans-Harald Müller a *Narrative Theory and/or/as Theory of Interpretation* című tanulmányukban egy másik rendszerezést alkalmaz, amelyben négyféle koncepciót különít el egymástól a narratológia természetét és feladatát illetően. Megkülönböztetik az autonomista, fundacionalista, kontextuális és megértést szolgáló elméleteket. Leginkább azonban a narratívák transzmediális ágazata indokolta a fogalom kiterjesztését, pontosabban a nyelvalapú definíció felülírását. Ennek alapján Marie-Laure Ryan a narratívák két típusát különbözteti meg: olyan narratívákat, amelyek az

---

¹¹⁶ Ronen, Ruth: id. mű. 823.

eseményeket retrospektív nézőpontból láttatják, illetve olyanokat, melyek úgy mutatják be őket, ahogyan előfordulnak (ilyenek a számítógépes játékok, drámák, filmek, élő rádióadások stb.).

Ansgar Nünning *Narratology or Narratologies* című szövegében éppen ezt az integrálási szándékot, képességet tartja lényegesnek, mivel ennek révén a narratológia szerteágazó terminológiai és interpretatív apparátust mozgósít, amely a kultúra kapcsolódási pontjaira is ráirányítja a figyelmet. A kultúratudományok diskurzusába történő integráció alapvető elmozdulásként értékelhető; a változás elméleti és kritikai területen egyaránt meghatározó.¹¹⁷ Ezért kérdéses, hogy ezek a kutatások még a narratológiához tartoznak-e. A textualitástól a kulturális kérdések felé történő elmozdulás a szövegek kontextusának a figyelembevételét eredményezte. A szöveg jellemvonásainak meghatározásáról és rendszerezéséről tehát a szöveg-külsőre irányul a figyelem, a forma és funkciók vizsgálata válik hangsúlyossá. A szinkron elemzést a diakrón vizsgálódás váltja fel. Nünning amellett érvel, hogy nem célra vezetőek ezek a dichotómiák. A szöveg-kontextus, forma-tartalom, formalizmus-kontextualizmus különbségtétele helyett egy összetettebb konceptuális hálónak a kidolgozását javasolja, olyanét, amely az esztétika-etika, poétika-morális értékek közötti határfelületeken jön létre.

Herman meglátása szerint a tudományos szegregáció, elkülönítés helyett egy interdiszciplináris megközelítést kell meghonosítani a narratív kutatásokban. Csak így lehet rálátásunk a leginnovatívabb kérdésekre, többek közt arra, hogy milyen összeköttetés

---

¹¹⁷ Amikor a kultúra elbeszélésével, az idegen kultúrák megjelenítésének kérdésével, a kulturális reprezentációk sajátos világgal találkozunk, közvetve olyan lényeges kérdésekkel kerülünk kapcsolatba, mint például hogy milyen narratív minták alapján szerveződik újra a történetírás az etnográfia terén, ami az írás, a szerzőség, kérdését is mozgósítja. A *Narratívák* második kötetében N. Kovács Tímea áttekinthetően vázolja, hogy miként kapcsolódik például az etnográfia a narrativitáshoz, narratívákhoz, ennek kapcsán olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a történeti elbeszélések, a narratív idő és a történelem viszonya stb. Ez a megközelítés egészen a kulturális konstrukciók befolyásának felismeréséig bővül. Érthető, hogy Mark Currie „a narratológiai módszerek igen tág köre”-ről beszél, Rűsen pedig felteszi a kérdést: „Mit jelent az elbeszélés mint a történelemtudat alapművelete?”. Paul Ricoeur az elbeszélést mint közvetítőt értelmezi: „Nyelvi közegként az elbeszélés közös mind az emlékezés, mind a történelem számára”, máshol mint az események reprezentációja jelenik meg. Paul Atkinson emellett az adatközlők történetmondásának formái, a narratív aktusok helyzetekhez kötődő cselekvésbe-ágazottságát is említi. Szintén ehhez a témakörhöz illeszkedik Edward M. Bruner *Az etnográfia mint narratíva* című szövege, mert tanulságai szerint a narratológia tárgya egy adott narratív folyamat elemzése. E célkitűzéshez a szerző önéletrajzokat elemez, felsorolja azokat az analitikus terminusokat, amelyeket alkalmazni fog. Közülük nagyon fontos szerepe van a szekvenciális elrendezésnek: egy narratívának van kezdete, közepe és vége. Az interdiszciplinaritás szempontjából azért válik fontos szöveggé, mert az antropológiai vizsgálatba a narratológiai aspektus mellé a filozófiai kontextust is beemeli, többek közt Nietzsche és Foucault geneológia fogalmát, Gadamernek pedig a történelmi tudattal kapcsolatos koncepcióját kölcsönzi. Vö. N. Kovács Tímea: „Előszó”, 34., Jörn Rűsen: „A történelem retorikája”, in Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3, A kultúra narratívái*, Budapest, Kijárat, 1999, 39–51., itt: 42., Ricoeur, Paul: „Emlékezet-felejtés-történelem”, in Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3*, 51–67., itt: 56. és Atkinson, Paul: „A narratíva és a társadalmi cselekvés reprezentációja”, in Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3*, 121–151, itt: 121., Borneman, John: id. mű, in Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3*, 197–216, itt: 200. Megjegyzés tőlem, P. Lukács Zsófia

van a narráció és észlelés (megismerés) között, hogyan tükrözi a narráció a gondolkodást, hogyan válik a gondolkodás alapvető talapzatává, stb.¹¹⁸ Herman abból indul ki, hogy a történeteket mint kognitív és kommunikatív gyakorlatot kell olvasnunk, értelmeznünk. Ez a humán tudományi, filozófiai, társadalomtudományi diskurzusok együttes figyelembevételét igényli, emellett pedig azt, hogy kerüljük a sematikus rendszerezéseket, felosztásokat. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a hétköznapi helyzetekben elhangzó történeteink, amelyek révén az emberek spontán beszélgetésekbe kezdenek. Mivel nézete szerint az elbeszélések megértésének alapja a szociális interakció, minden vizsgálódásnak ebből kell kiindulnia. S mivel történeteink erősen összefüggnek a gondolkodással, a gondolkodás újfajta megközelítésére is szükség van. A gondolkodás alapvető formái ugyanis szociálisan megosztottak, a megismerés részét képezik. A gondolkodást tehát nem mint elvont, egyéni és érvelő entitást határozza meg, hanem mint szocio-interaktív cselekvést, amely különböző célok kereszteződésében formálódik. A narratológiai kutatások ezért újra kell, hogy vizsgálják a kopernikuszi fordulat kognitív-tudományos modelljét, hogy a mentális cselekvés a szociális gyakorlat részeként értelmeződhessen.

A jelenlegi diskurzusban a narratív etika, narratív retorika és a nem természetes narratológia tett szert népszerűsége. Egyikük sem előzmény nélküli, elméleti beállítódásuk már meglévő értelmezői keretbe illeszkedik. Mivel e munkákban jól ismert paradigmákra figyelhetünk, olykor elnagyoltnak, olykor pedig sematikusnak tűnnek a fejtegetéseik. Ez különösen a nem naturális narratológiára igaz: az innovatívnak tűnő koncepció kidolgozásakor a nem mimetikus, nem lineáris, akronologikus, fantasztikus stb. kifejezéseket cserélik fel a megnevezéssel, s ezeket a kategóriákat keresik vissza a szövegekben; éppen azért válhatott a jelenlegi diskurzus kitüntetett – és egyben sokat bírált – értelmezői közegévé, mert új teoretikus kontextusba helyezte az irodalom klasszikus fogalmait és eljárásait.

Már a tágabb összefüggések is érzékeltetik, hogy a különböző területeken írói szövegek hogyan lehetnek egymás korrelátumai. Meggyőződésünk, hogy a narratológiai irányultságot, ösztönzéseket összegezni illúzió, hiszen a tudományág „tágabb és tágabb keretet jelöl ki a történet tárgyalására, mint amilyen a sajátos irodalmi elbeszélése lenne.”¹¹⁹ A posztklasszikus irányzatok átfogó tanulmányozására nyilvánvalóan nincs mód, ezért a továbbiakban csak néhányat foglalkozunk részletesebben. Azok az irányvonalak

---

¹¹⁸ In: „Regrounding Narratology: The Study of Narratively Organized Systems for Thinking”, in *What Is Narratology*, 303–332.

¹¹⁹ Thomka Beáta: „Előszó”, in Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2*, 7.

részesülnek előnyben, melyek megítélésünk szerint megfelelő útmutatásul szolgálnak a kapcsolódások bonyolult hálójában. Elsősorban azokra a tényezőkre szeretnénk felhívni a figyelmet, melyek nézetünk szerint közvetett vagy közvetlen módon lehetőséget teremtettek a nem naturális szempontrendszerének kialakítására. Legitim az, ha a vizsgálódás nem csupán egy módszertan bemutatására törekszik (esetünkben a narratív elemzésére), hanem emellett megjelennek például a retorikai, olvasáselméleti, strukturális szemantikai, hermeneutikai, esztétikai és filozófiai¹²⁰ vonatkozások. David Herman hívja fel a figyelmet arra, hogy az egységbe rendezett, tudományokon átívelő narratív elemzési módszer kidolgozása még mindig kezdetleges szakaszban van, a diszciplináris szegregáció jellemző rá. Ez olyan kihívás elé állítja a kutatókat, hogy megtalálják a párhuzamot a történetek humán és szociáltudományos megközelítése között. A történeti áttekintés rámutatott arra, hogy az elmélet fejlődése kiterjedtebb fogalomhasználatot és modellt követelt meg, amelyet a kognitív tudományoktól kölcsönzött.

Útmutató lehet, hogy a posztklasszikus narratológiákra hatottak olyan tendenciák, mint az analitikus elmefilozófia (az intencionalitással és képzelettel kapcsolatos elméletek révén), a kognitív pszichológia (az érzékeléssel kapcsolatos modellek révén) vagy a nyelvészet (például a szövegértelmezői elméletek révén).¹²¹ David Herman a *Regrounding Narratology* című tanulmányában ezzel kapcsolatosan mondja azt, hogy a diskurzuselemzés, narratológia vagy narratív pszichológia még ha fényt derítettek is a történetek formáira és funkcióira, a narratív elemzés egységes megközelítése kezdetleges fázisban van. A számba vehető hatások között meg kell említenünk a beszédaktus-elemzést és a recepcióesztétikát, mivel ezek által a pragmatikai aspektus felé nyitott a narratológia, Lotmann-nak a kultúra szemiotikája köré épített elméletét, amely a történetmondás és kommunikációs helyzet összefüggéseit taglalta, valamint a posztstrukturalizmus utáni „váltást”, amely nemcsak a bináris oppozíciók lebontását, hanem a kulturális beágyazódás figyelembevételét, így a fikció és realitás közötti viszony újradefiniálását is eredményezte.

A *Directions in Cognitive Narratology. Triangulating Stories, Media, and the Mind* című tanulmányában Herman a kognitív forradalom hatásáról értekezik. A nyelv és az elme tanulmányozása, a kognitív nyelvészet legújabb eredményei a narratív elemzési módszerek kidolgozását is segítik, ha úgy tekintünk a narratológiára, mint ábrázoló rendszerre, amely többféle kommunikatív médiummal dolgozik (nyomtatott szöveg, film, képregények, stb.). A kognitív irányzat az irodalmi narratívák, a nyelvelméletek és az

---

¹²⁰ Vö. Thomka Beáta: „Előszó”, in Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2*, uo.

¹²¹ Vö. Eder, Jans: id. mű.

elmekutatás hármásából áll, ezek a történetmesélési gyakorlat struktúrájában és működésmódjában egyaránt lényeges aspektusokra irányítják a figyelmet. A narratológia és a filozófia kapcsolódási pontjainak is egyik alapja lehet a kognitív megközelítés, abból a szempontból például, hogy mi az összeköttetés a narráció és kogníció között, hogyan működnek a narratívák mint a gondolkodás alapvető eszközei. Herman épp ennek kapcsán hívja fel a figyelmet rá, hogy az irányzat működésmódjának megértéséhez meg kell szüntetnünk a tudományágak közötti felosztást. Sokkal szorosabban kell kapcsolódniuk a narratológusoknak azokhoz a kutatói kezdeményezésekhez, melyek az intelligencia szociointeraktív alapjait vizsgálják, arra helyezve a hangsúlyt, hogy például hogyan lehet újradefiniálni a gondolkodást mint személyek közötti aktivitást.¹²²

A jövőben elsősorban a hermeneutika teheti indokolttá a filozófia és narratológia közötti kapcsolódások elmélyítését, ez azért lehet érdekes, mert az idegen elemzése során például szükségszerű a narratológiai és filozófiai közelítés egymás mellé rendelt alkalmazása. Bo Petterson *Narratology and Hermeneutics: Forging the Missing Link* című tanulmányában részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. Noha különböző történelmi és elméleti alappal rendelkeznek, hasonló érdeklődés jellemezte őket a 20. század végén – mégsem találták meg a kapcsolódási pontokat. Paul Ricoeur munkássága azonban előtérbe helyezheti az átfedési lehetőségeket, úgy tekinthetünk rá, mint a strukturalizmus és hermeneutika ötvözésére. Elfogadjuk, hogy a narratológiát meg kell különböztetnünk az olvasáselméleti, strukturális szemantikai, hermeneutikai és esztétikai diskurzustól is.¹²³ A következő interpretációkban a filozófiai fenomenológia fogalmi apparátusát mozgósítjuk. Ez a megközelítésmód korántsem előzmény nélküli, látnunk kell a „kétségtelen átpoétizálódást, az irodalmi kategóriák áthelyeződését az irodalmon kívüli jelenségvilág és elbeszélésformák értelmezésére, másfelől pedig a humán diszciplínák fogékonyságának transzponálását az irodalomvizsgálatba.”¹²⁴ A fenomenológiai és a narratológiai megközelítésen alapuló olvasást tehát a Bodor Ádám műveiben megjelenő idegenkoncepció teszi indokolttá, az interpretációk során azonban nem törekszünk a két diskurzus egyeztetésére. Ehelyett mint különálló paradigmák tételeződnek, annak ellenére, hogy Ricoeur beszél az olvasás fenomenológiájáról, amelynek legfőbb képviselője Roman Ingarden, s lényege, hogy „az irodalmi szöveg befejezetlen voltából indul ki.”¹²⁵ A koncepció alapja pedig Husserl „passzív szintézis” fogalma. Ennek értelmében minden

---

¹²² Vö. Herman: „Regrounding Narratology”.

¹²³ *Narratívák* 2, 7.

¹²⁴ Thomka Beáta: „Kulturális és kontextuális narratológia”, 1375.

¹²⁵ Ricoeur: „A szöveg világa”, 24.

szöveg befejezetlen, a műalkotás a szöveg és az olvasó együttműködéséből jön létre, az olvasás fenomenológiája az elképzelt tudat függvénye.¹²⁶

Ricoeur felteszi a kérdést: „Mondhatjuk-e ezek után, hogy az olvasás fenomenológiája jogosult arra, hogy az »implikált szerző« kategóriájának pontos ellenpárjaként, amelyet a fikció retorikája vezetett be, létrehozza az »implikált olvasó« kategóriáját?”¹²⁷ Az implikált olvasó a narrátor retorikai, meggyőzési stratégiájának tárgya, amely a valós olvasóban konkretizálódik, ezt mondja ki Jauss recepcióelmélete, s ezzel függ össze Gadamer és Collingwood elvárásai horizonttal kapcsolatos eszméje. Elemzéseiben Ricoeur arra mutat rá, hogy a hermeneutika és recepcióesztétika atyja, a gondolatrendszer előzménye Husserl, akinek a protenciók és retenciók játékára vonatkozó leírása (amelyek által konstruálódik a szöveg) az Ingarden-féle utazó nézőpont (az olvasó az irodalmi mű belsejében együtt mozog, halad a szöveggel) elmélettel korrelál.¹²⁸

A filozófiai aspektus másik lényeges vonulata Alasdair MacIntyre, Richard Rorty és Martha Nussbaum munkásságához köthető, akik alapvető etikai kérdések szemléltetőiként értelmezett narratívákhoz közelítenek filozófia aspektusból.¹²⁹ Ez az aspektusváltás azonban sokszor nem kellően produktív, azt a benyomást erősítheti bennünk, hogy csupán egy-egy alapvető filozófiai tétel narrációban történő visszakeresésének vagyunk tanúi, ami a narratológia ismert fogalmai és eszköztára révén válik relevánssá – de korántsem újszerűvé. A filozófiai, etikai belátások közvetetten a narratív retorika révén *közelítenek* a dolgozat kérdésfeltevéséhez.

A narratív retorika jeles képviselője James Phelan, akit a világ vezető narratológusai közé sorolnak, David Herman, Peter J. Rabinowitz, Brian Richardson és Robyn Warhol mellett,¹³⁰ de itt említhetnénk Gerald Prince vagy Dan Shen nevét is. Éppen Dan Shen új könyvének egyik recenzense, Xiahou Liang írásának alaptézise szerint új

---

¹²⁶ Vö. Ricoeur: „A szöveg világa”, 24-25.

¹²⁷ Ricoeur: „A szöveg világa”, 28.

¹²⁸ Vö. Ricoeur: „A szöveg világa”, 25.

¹²⁹ A 2010-ben megjelent *Új elméletek a narratológiában* című, Szabó Erzsébet által szerkesztett tanulmánygyűjteményben találkozunk ugyan a feminista narratológia, a lehetséges világok elmélete a narratológiában, a festészet elbeszélései, a narratív film elmélete, a digitális narratológia és a kognitív narratológia tárgykörére épülő tudományos munkákkal, interpretációkkal, ám - a nemzetközi kontextusban igencsak jelenlévő - retorikai narratológiával nem. Persze, nem is elvárható követelmény, hogy egy rövidebb terjedelmű könyv minden kortárs narratológiai irányzatról leltárt készítsen, az új elméletek holisztikusan szerveződő rendszerében ennek talán egyetlen kiadvány sem tudna maradéktalanul megfelelni. Tény azonban, hogy az angol nyelven, hasonló címmel kiadott összefoglaló munkák – igaz, jóval nagyobb terjedelműek – erről az irányvonalról is tájékoztatást nyújtanak (így a 2008-ban *A Companion to Narrative Theory* címmel megjelent értékes tanulmánygyűjtemény „Történelem, politika és etika” fejezetén belül közli a narratív etikával kapcsolatos állásfoglalásokat).

¹³⁰ Hartner, Marcus: „Basic Concepts of Narrative Theory: A Polyphonic View”, <http://www.jltonline.de/index.php/reviews/article/view/588/1412>, utolsó letöltés dátuma 2015. május 23.

állomáshoz érkezett a narratív fikció kutatása az utóbbi harminc évben, mivel a fiktív narratívákat az író, a narrátor és a befogadó kapcsolatrendszerében kezdte el vizsgálni. Ebben kétségtelenül nagy szerepe volt James Phelan 2007-ben megjelent *Experiencing Fiction: Judgments, Progression and the Rhetorical Theory of Narrative* című művének.¹³¹ De kiindulópontnak tekinthetjük a *The Living Handbook of Narratology*ban szereplő összefoglaló tanulmányt is, melyben a retorikai diskurzusban vizsgált narrativitással kapcsolatos kutatásokat Stefan Iversen dán narratológus foglalja össze, szintén kiemelve Phelan jelentőségét. Iversen rámutat arra, hogy elsősorban az érvelő szövegek esetében lehet releváns a retorikai megközelítés, mivel ezek közvetlenül befolyásolják a szöveg befogadját (ellentétben az esztétikai vagy didaktikai funkciót ellátó szövegekkel.) Ebből következően nehéz behatárolni, hogy mely szövegtípusok esetében beszélhetünk narratív retorikáról, mivel az olyan szövegek, melyek célzottan megszólítanak egy közönséget, mind ide sorolandók (politikai beszédek, kampánybeszédek stb.). Phelan többek közt azért nagyra értékelt narratológus, mert újraértelmezi, működésbe hozza a sokáig viták tárgyát képező boothi terminust, a megbízható narrátor fogalmát. Eszerint a narrátor beszámol a szereplőkről és az eseményekről, értelmezi és etikai szempontból is értékeli ezeket.

A narratív retorika (fogalom)történeti áttekintésekor tehát a *The Rhetoric of Fiction* című mű alaptételeit érdemes felidézni. Booth figyelme már ekkor az író, a narrátor és a hallgatóság, azaz a befogadó kapcsolatára, valamint a beszélő, a szöveg és a hallgatóság közötti kapcsolatra irányul (*speaker, text, audience*). A legfontosabb kérdés, hogy miként befolyásolják ezek egymást, mi határozza meg, illetve befolyásolja a megélni (*living*) és az elmesélni (*telling*) mozzanatát. Az író Boothnál közvetlen vagy közvetett, indirekt módon kommunikál. Ansgar F. Nünning *Reconceptualizing Unreliable Narration: Synthetising Cognitive and Rhetorical Approaches* című szövegében Booth érdemét egyértelműen a megbízhatatlan narrátor fogalmának a bevezetésében látja, mivel ez kanonizált fogalomává vált, még ha élénk vitákat váltott is ki. Nünning a kognitív és retorikai narratológusoknak a megbízhatatlan narrátor fogalmára vonatkozó újraértelmezéseit tekinti át.

Phelan olvasatában Booth döntő lépést tett *A fikció retorikája* című nagy hatású művében (1961, 1983), illetve a későbbi tanulmányaiban is, amikor a narratív etikát a retorika részének tekintette. Phelan antifundacionalista álláspontot foglal el, teoretikus beállítódása saját belátása alapján is Kenneth Burke-ével és Boothéval rokon. Boothhoz

---

¹³¹ Liang, Xiahoui: „Book Review: Dan Shen, *Style and Rhetoric of Short Narrative Fiction: Covert Progression Behind Overt Plots*”, *Language and Literature*, 2014/10, 405–408., itt: 405.

hasonlóan, a narratív közlést a tudás közvetítésének szándékaként határozza meg. Ebben áll a narratív retorika sajátossága: a narratívák által érzelmeket, értékeket és hiteket tapasztalunk. Booth a *szerezői szándék* által próbál hozzáférni a szöveg jelentéséhez. Phelan téziseiben a szerző kontrolláló szerepköréről a hangsúly a szerzői hatóerő (*authorial agency*), a szövegbeli jelenség (*textual phenomenon*) és az olvasói válasz (*reader response*) kapcsolatrendszerére felé tolódik el.¹³² Phelan 2013-ban a narratív etikával kapcsolatos tanulmányában¹³³ a narratív etika tartópilléreit a narratív retorika ismert szempontjai alapján vizsgálja: az elmondott tartalom etikája, a mondás aktusának etikája, az írás etikája és a befogadó etikája alapján érthetjük meg működés módját.¹³⁴ Ez Bodor Ádám műveinek elemzésekor különleges jelentőségű lehet; úgy látom, mindhárom tényező figyelembevételre indokolt és fontos abban a kommunikatív helyzetben, melyben a narrátor megszólal. Teoretikus szempontból pedig lényeges az elmozdulás: a szöveg és a világ kapcsolata helyett,¹³⁵ az imitációelv helyett fokozatosan egy etikai fordulatra irányul a figyelem.

De vajon létezik-e valamilyen egységes elv, amelyet alkalmazni tudnánk az értelmezés során, vannak-e rögzített etikai normák, melyeket működtetünk? Egy szöveg interpretációja – ellentétben a kognitív narratológia megközelítéseivel – nemcsak az olvasói szokásoktól, illetve az olvasó és a szöveg közötti kapcsolattól függ, hanem attól is, akik megalkotják ezt a szövegvilágot. Phelan megtartja ugyan a bennefoglalt szerző fogalmát, de a szövegen kívülre helyezi, közvetlenebb kapcsolatot feltételez a szerző és a bennefoglalt szerző között. Ez hozza működésbe a szöveget, illetve ez felelős a szöveg működés módjáért. Természetesen mindennek előfeltétele az olvasó, egy olyan olvasó, aki felismeri a megszemélyesített narrátor és a bennefoglalt szerző közötti dichotómiát. Phelan

---

¹³² Phelan, James: *Narrative as Rhetoric: Technique, Audiences, Ethics, Ideology*, The Ohio State University Press, Columbus, 1996., itt:19.

¹³³ Phelan, James: *Narrative Ethics*. <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/narrative-ethics>, utolsó letöltés dátuma 2015. október 8.

¹³⁴ Enrica Zanin jól összefoglalja a Phelan-i koncepció lényegét: „James Phelan az olvasó etikai válaszairól/reakcióiról szóló retorikai elemzése kibővíti Paul Ricoeur a fikcióban megjelenő etikáról szóló hermeneutikus értelmezését. James Phelan retorikán alapuló modeljének középpontjában inkább a szereplő, a mesélő és az olvasó etikai állásfoglalása áll - mintsem a cselekmény költői létrejötte Ricoeurrel ellentétben - okosan összefoglalja a mi észrevételeinket az etikai cselekményről, az etikai jelentésről, és az etikai válaszról. Phelan szerint a narrativitás egy kétszintű jelenség: az első szintnél az elbeszélés egy egymáshoz kapcsolódó eseménysorozatról számol be, amely során a szereplők átalakulnak. A cselekmény és a szereplők tetteinek instabilitása etikai problémákat tár fel. A második szintnél a narrativitás elősegíti a hallgatóság reakcióját. James Phelan szerint az olvasók három fő narratív döntést hoznak, amelyek egyenként befolyásolják a másik kettőt: a narratív műveleteket érintő értelmező megítélés a szereplő döntéseinek erkölcsi értékéről szóló etikai megítélésekhez vezet el az olvasót, ugyanakkor a narratíva művészi minőségéről szóló esztétikai megítélésekhez is.” Vö. *Experiencing Fiction* 7-9., http://cf.hum.uva.nl/narratology/a11_zanin.htm, utolsó letöltés dátuma 2015. október 8.

¹³⁵ Phelan, James: *Narrative Ethics*. uo., utolsó letöltés dátuma 2015. október 8.

retorikai és etikai megközelítésében az írói működés, hatóerő, valamint a szöveg és az olvasó közötti relációban jön létre a jelentés, összességében pedig ez az olvasati irányvonal befogadás-központú.

Ami azonban valójában érdekli, az az, hogyan lehet etikailag megkülönböztetni a megbízható és megbízhatatlan narrációt, hiszen különbség van aközött, hogy a narrátor miként adja át és miként interpretálja a történeteket. Alapkonceptiója szerint az olvasó három kódot működtet a befogadás során: interpretációs ítéletet, etikai ítéletet és esztétikait. Az alapelvek rekonstruálásakor érdemes áttekintenünk *Narrative as Rhetoric: Technique, Audiences, Ethics, Ideology* című szövegét, mivel megfelelően szemlélteti a narratív retorika célkitűzéseinek, illetve fogalomalkotásának referenciális alapját. A szöveg közvetlen előzményének tekinthető Phelan 1989-ben megjelent *Reading Narrative: Form, Ethics, Ideology* című könyve. Az itt szereplő megfontolások a későbbi művekben, így például a *Reading People, Reading Plots: Character, Progression and the Interpretation of Narrative*¹³⁶ s a *Narrative as Rhetoric: Technique, Audiences, Ethics, Ideology*-ban is megjelennek. Ez részint a könyvek szerkesztési elvével magyarázható, mivel korai tanulmányai közül némelyet az újonnan kiadott művek is tartalmazzak. A szövegek alappillére a narrativitás elméletének befogadás-központú megközelítése, amelyet több szöveghelyen is a narratív közönség, befogadás (narrative audience)¹³⁷ fogalommal jelöl. Teoretikus szempontból ez alá tartozik a textuális forma (textual form), az írói hatóerő (authorial agency) és az olvasói válasz (reader response) összefüggésrendszerének tanulmányozása, az értelmezői módszert illetően pedig az olvasási aktus-aktivitás tanulmányozása.

A *Narrative as Rhetoric: Technique, Audiences, Ethics, Ideology* című mű a narratív retorika köré csoportosuló elméleti és módszertani háló összegzését adja. Három nagy tartalmi egységből áll. Az első, *Narrative Progression and Narrative Discourse: Lyric, Voice, and Readerly Judgements* című rész a *Reading People, Reading Plots* című szöveg továbbgondolása. A második nagy tartalmi egység, a *Mimetic Conventions, Ethics, and Homodiegetic Narration*, azt vizsgálja, hogy mi hozza létre a mimézist a homodiegetikus narrációban. A harmadik, a *Audience and Ideology* az olvasás etikai és ideológiai vonatkozásaival, tárgykörével foglalkozik. Mindhárom tartalmi egység szövegértelmezésekből tevődik össze. Az egyes fejezetek között gyakoriak az átfedések. Alaptézise szerint az elbeszélés *retorikai aktusként* definiálható. A narratív retorika

---

¹³⁶ Chicago: University of Chicago, 1989.

¹³⁷ Vö. Phelan: *Narrative as Rhetoric*, 23.

példáját olyan szövegekkel szemlélteti, melyeknek központi eleme a történet elmondásának (*telling*) aktusa. Kiindulásképpen ő maga is Paul de Man *Rhetoric and Semiology* (*Szemiológia és retorika*) című szövegét emeli ki, mivel ebben az írásban a retorika dekonstruktív megközelítése igen hangsúlyos: a nyelv mint trópusok rendszere értelmeződik. Narratológiai szempontból azonban a már említett J. Hillis Miller *Critical Terms For Literary Study* című szövege tarthat számot az érdeklődésre, noha Miller narratológia teoretizálását célzó könyvei csak ezt követően, 1992 és 1998 között jelennek meg.

A *Critical Terms For Literary Study* című szövegben Miller a narratíva alapvető elemének a helyszínt, a megszemélyesítést és a trópusot tartja. Értelmezésében a narratíva trópusok ismétlődéséből áll, figuratív. Ebből az következik, hogy a narratíváról szóló beszéd is figuratív. A pragmatikus retorika vizsgálatakor Phelan a Stanley Fish, Richard Rorty, Steven Knapp és Walter Benn Michaels által képviselt koncepciókra hivatkozik. Ezek közül Stanley Fish *Doing What Comes Naturally* című szövegét olvassa, mivel ez a pragmatista retorika összegzését adja.¹³⁸ Ezt alapul véve, episztemológiai hibának tartja az elképzelést, hogy a tények és az igazságok a diskurzus által konstruáltak, s nem ért egyet azzal sem, hogy a tények mindig a diskurzív keret függvényében változnak. A narratív retorika az író, a szöveg és a hallgatóság közötti többretegű kapcsolatot hangsúlyozva nyújt értelmezési lehetőségeket. A narratív struktúrától függően korrelatív viszony jön létre az írói tevékenység és a szöveg belső dinamikája között. Ezért a retorikai olvasás soha nem lezárt. Az olvasói tapasztalatnak az értelmezéssel és elmélettel történő összekapcsolódását a fikció megtapasztalásának (*experiencing fiction*) nevezi. Összefoglalásképpen a narratívát mint az író eszközrendszerét határozza meg, amely tudást, érzelmeket, értékeket és hiteket közvetít a hallgatóság felé.

Ez a szempont a történet befogadásakor oly módon érvényesül, hogy mi, olvasók mozgósítjuk az intellektuális, érzelmi, ideológiai és etikai ismereteinket. Ezek a narratív retorika legfontosabb ismérvei:¹³⁹ Jelentésadáskor egy többretegű tapasztalást birtokolunk, amelyet a narráció időbeli elmozdulása, az olvasó intellektusa, érzelmei, erkölcsi és esztétikai ítélete befolyásol. Az olvasás során hallgatólagos ítéletet alkotunk a műben megjelenő cselekményről, a szereplők motivációiról, emellett érzelmileg és etikailag is behelyezkedünk a szereplők kapcsolatrendszerébe.

---

¹³⁸ Phelan: *Narrative as Rhetoric*, 11.

¹³⁹ Phelan: *Narrative as Rhetoric*, 18.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk tehát, hogy a narratív retorikán alapuló koncepció értelmében a narratíva nem pusztán egy történet, hanem cselekvés (*action*) is. Az elképzelést Phelan a következő relációval mutatja be: valaki elbeszél egy történetet valakinek, egy adott helyzetben, egy adott szándékkal.¹⁴⁰ A narratív retorika eszerint a textuális tulajdonságok működtetése helyett értelmezési alakzataként válik jelentésformálóvá. Ebben a vonatkozásban a narratív retorika fogalma nem alkalmazkodik napjaink retorikai konvencióihoz, mint a dekonstruktív vagy a pragmatista retorika. Phelan ugyan méltányolja a retorika e gyakran hivatkozott értelmezését, így például a dekonstruktív retorika nyelvre, textualitásra és interpretációra vonatkozó téziseit, de elgondolása alapján a narratív retorika különbözik ezektől.¹⁴¹ Phelan elméletének újszerűsége éppen abban áll, hogy alapvetően egy narráción belüli és szövegen kívüli történésre hívja fel a figyelmet; a közlők, a mesélők befolyással vannak a befogadó érzéseire, értékeire. Ami még fontosabb, a közlőnek és a közölt tartalomnak egyaránt etikai vonzata van. A narratívák elmondanak egy eseményt, egy cselekvéssort, de ők maguk is események. Ahogyan az elmondottnak van etikája, úgy a mondás „aktusának” is.

3. A nem naturális narratológia

Teoretikusan nem kellően megalapozottnak tűnhet a nem naturális narratológia célkitűzése, hogy a fiktív szövegek hálójában, az elbeszélések sokféleségében nem naturális elemek azonosítására vállalkozzék: mintha a fikció természetének mondana ellent. Ezt a beállítódásunkat támasztja alá a szakirodalomban kimerítő részletességgel tárgyalt miméziselmélet, amely a fiktív szövegek „mibenlétének” egyfajta magyarázataként napjainkig monumentálisan hat. S éppen ezt a sajátosságot, ismert összefüggésrendszert igyekszik megreformálni az irányzat. Az antimimetikus elemeket tartalmazó narratívák befogadásakor, vallják, az olvasó mint megfigyelő valamiféle bizonytalanságot, gyanút tapasztal. Olyan mentális és pszichikai jellemvonások tűnnek fel a történet-elbeszélés szintjén, amelyek lehetetlenek a való életben. Logikai vagy pszichikai összeférhetlenség, káosz, akronológia, narrátor nélküli narráció (például mert a narrátor halott, vagy még nem született meg) stb. választ el a valóság-mimézis tapasztalatától. Erre alapoz Ian Alber *The living handbook of narratology* honlapján megjelent tájékoztató elemzése, amelyben

¹⁴⁰ Phelan: *Narrative as Rhetoric*, 4.

¹⁴¹ Vö. Phelan: *Narrative as Rhetoric*, 8.

kifejti: az antimimetikus narratológiák megújítják a narráció megértési lehetőségeinek feltételeit, ezért új definícióra van szükség.¹⁴²

Ehhez elsősorban David Herman 2009-ben közreadott narrációfogalmát használják, számba véve a prototipikus narratívák alapvető összetevőit. Herman négy elemét különbözteti meg a prototipikus narratíváknak: a történetmesélés tulajdonképpeni okát (*situatedness*), a történetek sorozatiságát (*event sequencing*), a világalkotást, amelyet Henrik Skov Nielsen egyszerűen a fikcionalitás fogalmával magyaráz és helyettesít, illetve a világrombolást, amikor az esemény a történetben valamiféle törést hoz létre (*worldmaking/world disruption*). Az egyik fő képviselő, Nielsen értelmezésében a prototipikus narratíváknak ez a fajta megközelítése hasonló Monika Fludernik definíciójához, mivel mindkettőjük abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a prototipikus történetek jellemvonásai és a mindennapi történetmesélési gyakorlatunk között eredendő összeköttetés van.¹⁴³ Azonban sem Herman, sem Fludernik nem számol azzal, hogy vannak olyan narratívák, ahol hiányozhatnak ezek az alapvető elemek. Azokban a szövegekben jellemző ez, ahol nem meghatározható, vagy nem elképzelhető a narratív aktus, például az időbeli vagy térbeli tényező miatt. Ebből kiindulóan érvel amellett Nielsen, hogy a nem naturális narratológiánál másfajta értelmezői stratégiákat kell alkalmaznia az olvasónak, mint a mimetikus szövegeknél. Helytálló lehet azonban ezzel kapcsolatosan a Monika Fludernik által közreadott kritika, miszerint nem világos, mit értenek mimézisen a képviselők. Számunkra is csak a Fludernik ellenvetéseire írt választanulmányból derül ki, hogy pontosan milyen miméziselméletre hivatkoznak, mivel itt egyértelműsítik a referenciát, Platón miméziselméletét.

Mielőtt az elméleti interferenciákkal foglalkoznánk, lényeges átlátnunk, hogy mit jelöl maga a nem naturális kifejezés. E kérdés azóta lett újból releváns, hogy a jelölt kutatócsoport a narratológiai diskurzus *közvetlen* tárgyává tette. Képes-e a kifejezés elhatárolódni azoktól a megközelítésektől, amelyekkel története során (mintegy két évtizedes múlttól beszélhetünk) kapcsolatba került? A nem naturálissal kapcsolatos jelentésrétegek, valamint a kialakuló „hagyomány” ismerete segít eligazodni a narratológiai kezdeményezések világában. Először a naturális narratológiai értelmezésével érdemes foglalkoznunk. E kérdésben emellett két befolyásos narratológus tanulmánya is

---

¹⁴² Alber, Jan – Iversen, Stefan – Nielsen, Henrik Skov – Richardson, Brian: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology? A Response to Monika Fludernik”, *Narrative*, 2012/3, 371–382., itt: 378.

¹⁴³ Nielsen, Henrik Skov: „Unnatural Narratology, Impersonal Voices, Real Authors, and Non-Communicative Narration”, in Alber, Jan – Heinze, Rüdiger (szerk.): *Unnatural Narratives – Unnatural Narratology*, Berlin, Walter de Gruyter, 2011, 71–89., 80.

segítségünkre lehet: Brian Richardson *Unnatural Voices* című munkája 2006-ból, valamint Monika Fludernik *Towards a "Natural" Narratology* című munkája, amelyet nemcsak az irányzat megalkotói tartanak fő forrásnak (főként a megnevezés eredetére vonatkozóan), hanem jelen kérdésfeltevés szempontjából is érdekes lehet, mivel körültekintően vizsgálja az ellentétpár narratív diskurzusának alakulástörténetét.

Fludernik írása valóban hagyományteremtő volt. Szemléletes, hogy Ansgar Nünning *Narratology or Narratologies? Taking Stock of Recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term* című tanulmányában közread egy összefoglaló táblázatot, amelyben a narratológiai ágazatok nyolc csoportját különbözteti meg. Ebben az osztályozásban még a naturális narratológia szerepel, Monika Fludernik mint fő képviselő nevével. A kritikai, pszichoanalitikus, recepcióorientált, konstruktivista és kognitív narratológia csoportjával alkot egységet. Nünning már a bevezetőben megjegyzi, hogy egy ideiglenes osztályozást hoz létre, mely nem ad teljes áttekintést a narratológiák típusairól, de szemlélteti az irányzatok számának növekedését, amely kérdéses, hogy dicsérendő vagy elmarasztaló fejlődés-e.

*How Natural Is "Unnatural Narratology"; or, What Is Unnatural about Unnatural Narratology?*¹⁴⁴ címmel közzétett választanulmányában Fludernik szintén a naturális fogalmi magyarázatából indul ki, elvégezve azt a vizsgálódást, amellyel a nem naturális narratológia képviselői, nézetünk szerint, adósak maradnak. Lényeges leszögezni, hogy most nem a fogalom eredettörténetének a vizsgálata a cél, csupán mint kiindulópont lehet érdekes, mivel magyarázata révén közelebb kerülhetünk célkitűzéseinek megértéséhez és módszertanuk esetleges alkalmazásához.

Amikor Fludernik a naturális dichotóm párjaként beszél a nem naturálisról, elsősorban a nem naturális morális vonatkozását, illetve a fogalom negatív konnotációját teszi hangsúlyossá, kifogásolva azt, hogy a negatív vonatkozás erősen beépült az értelem-összefüggésbe. Fludernik számára lényeges, hogy a kérdéssel foglalkozó diskurzusok mind olyan dichotómiák mentén gondolkodtak, amelyek könnyen dekonstruálhatóak (természetes-mesterséges stb.), s ez a terminus határoeltságára, sérülékenységére mutat rá.¹⁴⁵ Ismerve a naturális - nem naturális megkülönböztetésből eredő nehézségeket, Fludernik már az 1996-os tanulmányában tudatosan törekedett rá, hogy távolságot tartson azoktól a negatív értékítéletektől, amelyeket a fogalom magában hordozhat. Ezért is a *non-natural* terminust használta az *unnatural* helyett, a későbbiekben a lehetetlen (*impossible*) vagy

¹⁴⁴ In: *Narrative*, 20. kötet, 3. szám, 2012. november, 357–370., itt: 356.

¹⁴⁵ Vö. Fludernik: „How natural”, 356.

phantasmal narratológia megnevezést javasolta (a *Towards a "Natural" Narratology* című műben is a non-natural kifejezést használja). Visszatekintve erre a tanulmányra, Fludernik a következőképpen vélekedik:

Az Egy "naturális" narratológia felé (1996) című írásban megjelenő naturális fogalom használatakor próbáltam feltétlenül hangsúlyozni, hogy a fogalom ebben a használatban nem vethető össze ennek ellentétével, vagyis a "természetellenessel", ezáltal elhatárolva magam a "naturális" moralisztikus, fallogicentrikus, heteroszekszuális és általánosságban konzervatív ideológiáitól, illetve ezek elutasításától, sőt szinte démonizálásától, azaz a Másiktól is (ami a természetellenes, perverz).¹⁴⁶

Fludernik, mikor könyve bevezetőjében idézőjelek között használta a természetes vagy naturális fogalmát a kognitív szinonimájaként (főként szóbeli narratívákra vonatkoztatva), azzal a célkitűzéssel tette, hogy újradefiniálja a narrativitás fogalmát, azokra a narratív formákra irányítva a figyelmet, amelyeket a klasszikus narratológia képviselői méltánytalanul elhanyagoltak (ilyenek a szóbeli történetmesélés, történelemírás, a narratív formák korai megnyilvánulásai vagy éppen a posztmodern irodalmi alkotások).¹⁴⁷ A naturalizálás itt azokra a kognitív keretekre vonatkozik, amelyek segítségével értelmezek egy adott szöveget, tehát a jelentéstulajdonítás bizonyos esetére. Úgy tűnik, a Labovtól eredeztetett „naturális narratíva” fogalom erős hatással volt az *Unnatural Narratives*, *Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models* című tanulmány szerzőire, Jan Alberre, Stefan Iversenre, Henrik Skov Nielsenre és Brian Richardsonra. A célkitűzés közvetve – Fludernik révén – Jonathan Culler naturalizációfogalmára,¹⁴⁸ Tamar Yacobi értelmezői stratégiákkal kapcsolatos elméletére tekint vissza, direkt módon pedig Jan Alber, Brian Richardson *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction* című 2006-os tanulmányával dialogizál. Ugyancsak ösztönzőleg hatottak James Phelan és Richard Walsh munkái (Phelan olyan narratív példákat talál, ahol bizonyos interferenciák fedezhetőek fel a narrációban, de nem írói hibák, hanem a narrátor tudása, megbízhatósága problematikus.) A nem naturális képviselői a Monika Fluderniknek írt választanulmányban a következőképpen határozzák meg a fogalmat:

---

¹⁴⁶ Fludernik: „How natural”, 356.

¹⁴⁷ Vö. Fludernik: *Towards a "Natural" Narratology*, Routledge, London, 1996, Előszó.

¹⁴⁸ Ezzel kapcsolatban Nielsen egy helyen a következőket mondja: „Familiarization, or what Culler calls naturalization and Fludernik narrativization, is a choice, and whether the choice is conscious or automatic, it remains a choice and not a necessity.” In: „The Unnatural in E. A. Poe’s “The Oval Portrait”, in Alber, Jan – Hansen, Per Krogh (szerk.): *Beyond Classical Narration Transmedial and Unnatural Challenges*, Berlin, Walter de Gruyter, 2014, 239–260., itt: 240.

A nem naturális narratológia nem foglalhat állást a természet/kultúra vitában és nem minősít semmilyen társadalmi szokást vagy viselkedést természetesnek vagy természetellenesnek. A provokálón hangzó “nem naturális” kifejezés, aminek nagyon is pozitív konnotációja van elemzéseinkben, nagy valószínűséggel összezavarodást kelt az informálatlan olvasóban, de mivel mostanra már sikerült kellően elhelyezni a fogalmat, készen állunk a naturális (és nem naturális) következmények elfogadására.¹⁴⁹

A definícióból jól látható, hogy elhatárolódnak Fludernik megközelítésétől, nem egy kiterjesztett fogalommal dolgoznak. Ugyanakkor, talán éppen Fludernik kritikája miatt, mindvégig hangsúlyozzák, hogy szövegeikben a fogalom pozitív minőségben szerepel. Definiálásakor háromfajta megkülönböztetésről beszélnek: egy tágabban és két szűkebben értelmezhető javaslattal állnak elő. A legalapvetőbb elképzelés szerint az ilyen típusú narrációknak tapasztalati, extrém, szokatlan, nem konformista, áthágó jellemzőik vannak, ebben az értelemben rokon Sklovszkij elidegenítő fogalmával. E narrációk antimimetikusak, megtörik a természetes narratívák hagyományait.

Ki kell egészítenünk a rendszert Marie-Laure Ryan narratívameghatározásával, amely a narratívák legfőbb sajátosságaira alapoz. Kétféle szövegtípust különböztet meg. Vannak olyan narratívák, melyek az eseményeket retrospektív nézőpontból láttatják, illetve olyanok, amelyek úgy mutatják be őket, ahogyan előfordulnak, így a számítógépes játékok, a drámák, filmek, élő rádióadások. Michael Titzmann *The Systematic Place of Narratology in Literary Theory and Textual Theory* című tanulmányában szintén rámutat arra, hogy a jelentésképzésnél figyelniük kell az alapelgondolásra: a narráció nemcsak az irodalmi szöveg sajátja, hanem műfajok közötti fogalom, amely különböző szemiotikai rendszerekben jelenik meg. Ezek között az a közös vonás, hogy történetet mondanak el, a különbség pedig abban ragadható meg, hogy miként mondják el a történetet. Minden narrációnak vannak olyan aspektusai, amelyek általánosíthatók, ezért érdekesebb arra figyelniük, hogyan lehet megkülönböztetni a fogalom alá tartozó elméleteket.

Ryan megközelítésében a történetmesélés alapvető feltétele az elmondhatóság, a kontinuitás és az esztétikai alapelvek együttes jelenléte, ami Arisztotelésznél az exozíció, konfliktus, klimax és a megoldás, végkifejlet. Két szempont alapján határozza meg a fogalmat. Egyrészt a narratíva a világról alkotott mentális kép konstrukciója, amely individuális alanyokkal (ezek a szereplők) és tárgyakkal (ez a tárgyi dimenzió) van benépesítve. Az olyan szövegek, melyek a világ statikus leírásán alapulnak, például Borghes néprajzi munkái, nem narratív szövegek. A másik feltétel, hogy nem teljesen

---

¹⁴⁹ In: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology?”, 374.

megjósolható állapotváltozások jellemzik, ezek valamilyen nem várt fizikai eseményt eredményeznek. A hatékonyság tekintetében beszél közepesen narratív szövegekről, amelyek jellemvonása, hogy nem összekötött cselekvésekből állnak, összefüggéstelen történetek szervezik őket, például a gyerekek elmesélt történetei vagy az álomjelentések. Ryan abból indul ki, hogy az okozati kapcsolódások összeköttetésben állnak a fizikai állapotokkal, ez adja egy narráció koherenciáját. Ami egybefogja a különböző definíciókat, hogy a narrativitás az elbeszélés cselekménye, mozzanata (*act of telling*), amely egy textuális eseménye a reprezentációnak, a jelentés bizonyos típusát kódolja – ez a definíció azonban nem határozza meg, pontosabban adós marad annak magyarázatával, hogy milyen jelölőnek kell kódolnia ezt a jelentést. Másrészt figyelembe kell vennünk azt is, hogy a narratíva egy mentális kép, melyet az értelmező alkot, válaszként a szövegre. A narrativitás fokát ezért sem lehet kidolgozni egy egyszerű algoritmussal. Talán ennél is hangsúlyosabb kérdés, hogy miért érdemes elbeszelnünk egy történetet. Kell-e egyáltalán egy történetnek nem megszokott, valamint esztétikai elemeket, alapelveket tartalmaznia, vagy elég, ha olyan forgatókönyvön alapul, amely a világról alkotott ismereteinkkel korrelál?

A nem naturális narratológia egy olyan narratívakoncepció kidolgozására törekszik, amely nemcsak újfajta megközelítést nyújt egyes narratív szövegek értelmezéséhez, hanem *lehetővé is teszi* ezek megértését, feldolgozását. Az elképzelés szerint a narratívák elsősorban gazdagítják a világról alkotott ismereteinket. A nem naturális narratológiában olyan törekvést fedezhetünk fel, amely az irodalmi szövegek igen tág spektrumát célozza meg. A képviselők főként a fiktív világ megértésének különbözőségében látják az alapproblémát. Elképzelésük eltér a strukturalista szemlélettől, valamint a kortárs kognitív elméletektől. Egy új paradigma megjelenését ígérik a narratológiában, amelyre főként azért volt szükség, mert a klasszikus narratológia túl nagy figyelmet szentelt a realista, azaz mimetikus szövegeknek¹⁵⁰ és elhanyagolta például azokat 19. századi, fantasztikus elemeket tartalmazó irodalmi alkotásokat, melyek a realista normák megszegésével operáltak. Az elméletet kidolgozó kutatók azt sugallják, hogy a nem naturális nem valamilyen különleges dolog, aspektus, inkább olyan tulajdonsága az irodalmi szövegeknek, amely evidencia (de a narratológusok eddig kevésbé tartották figyelemre méltónak). S mi a státusa ennek az olvasásnak a narratológiában? Elsősorban éppen ezeknek a sajátosságoknak a felkutatása, és/vagy felülírása. A kutatócsoport egy kedvező

---

¹⁵⁰ Brian Richardson úgy véli, hogy a nem naturális narráció megszegi a “realizmus elfogadott határait”, valamint a “mimetikus szerződést”, amely századokig befolyásolta a hagyományosfikciót. In: *Unnatural Narratives – Unnatural Narratology*, 4.

fordulatot ígér. A célok körvonalazásából is jól láthatjuk, hogy elsősorban a mimetikus redukcionizmus ellen lépnek fel. Jan Alber *Impossible Storyworlds-and What to Do with Them*¹⁵¹ című tanulmányának rögtön az első mondatában kiemeli: a fiktív narratívák egyik legérdekesebb vonása, hogy nemcsak mimetikusan reprodukálják a világot. Olvasatukban az, hogy egy elbeszélés minden aspektusa megmagyarázható a való világon alapuló tudásunkkal, szükségképpen reduktív hozzáállást feltételez, mert nem sorolható be *minden* narrációtípus ebbe a kategóriába. Aki ilyen általánosítások mentén gondolkodik, az nem számol a narrációk olyan sajátos vonásaival, amikor a megjelenő szempontok nem feleltethetők meg a való életvilágnak. Egy másik tanulmányában Nielsen megfordítja a narratíva klasszikus meghatározását, és úgy írja le a nem természetes narratívákat, mint amelyekben senki nem mond senkinek semmilyen alkalomból és céllal semmit arról, hogy valami történt.¹⁵²

Ez az elképzelés mind a klasszikus, mind a posztklasszikus narratológiákkal szembeszáll, olyan kategóriákat kezd ki, amelyek ebben a diskurzusban évtizedek óta hagyományozódnak. A cél olyan pozitív definíciót adni, amely a naturális és nem naturális narratívákra egyaránt vonatkozó, érvényes állításokat fogalmaz meg. E tekintetben a képviselők mintha a klasszikus narratológia egyeduralmának a megbontására törekednének, miközben a történetek való életbeli kognitív keretekhez, valósághoz történő igazítása is szempont. Ez mint a nem naturális elemeket tartalmazó narrációk befogadásának egyik lehetséges módja jelenik meg: „Henrik Skov Nielsen szerint, amikor az olvasó nem naturális elbeszéléssel találkozik, két lehetősége van: vagy megpróbálja naturalizálni, vagy alkalmazza az általa úgynevezett »elidegenítő« olvasási stratégiákat”.¹⁵³

Az új paradigma lényegét az alapelvek feldolgozása során érthetjük meg. Három szempontot különítenek el egymástól a nem naturális típusainak megkülönböztetése során: az első a történetvilágok szempontja, amelyek logikai és fizikai összeférhetlenségek sokféle megmutatására alkalmasak. Jan Alber szerint ezek megértésekor nagyobb erőfeszítéseket kell tennünk, a jelentéstulajdonítás bonyolultabb. Ezzel összefüggésben a temporalitás fogalma módosul: sok olyan művet ismerhetünk, ahol lehetetlen időkezeléssel találkozunk, ismétlődhetnek bizonyos cselekvések, újakezdhetünk cselekvéseket, stb. Problémamentesnek látják, hogy nem tudok kilépni a saját értelmezői kereteim közül, a temporalitás, illetve a tér szabta korlátokból, mert a térbeli és időbeli koordináták mint a

---

¹⁵¹ *StoryWorlds: A Journal of Narrative Studies*, 1. kötet, 2009, 79–96.

¹⁵² Nielsen: „Unnatural Narratology”, 87.

¹⁵³ In: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology?”, 377.

narráció alapkategóriái szükségszerű elemei a befogadásnak. Az idő kizárása, átminősítése alapvető irodalmi értésünknek, olvasásunknak mond ellent; Ricoeur számára például a szöveg világa egyet jelent „minden fiktív időbeli tapasztalás”-sal.¹⁵⁴

A cselekményszöveg, történet síkján az innovatív narrációtípusoknál logikailag vagy pszichikailag lehetetlen eseményekkel, helyzetekkel találkozik az olvasó: így például a narrátor egy állat, gép, vagy tulajdonságai, ismérvei más módon antirealisztikusak. A szereplők olyan dolgokat tesznek, ami lehetetlen a való életben, bizarr szituációkat közvetítenek. Sokszor a nem kronologikusan szerveződő szövegeknél előre- és visszautalások találhatók az időben, a mű időérzékelése retrospektív, felbomlik az okozatiság, a belső folyamatok pedig külső valósággá válnak.

A második szempont esetében nem naturális tudat vagy elme jelenik meg a narrációban, tehát a humánusan lehetetlennel találkozunk. Befogadásukkor a különböző tudatelméletek lehetnek segítségünkre, itt az elmeolvasás narratológiával való összehangolása a cél. A Stefan Iversen által bevezetett nem naturális elme (unnatural minds) fogalma megjelenhet a történet szintjén, egy karakter alakjában, a narratív diskurzus szintjén, a heterodiegetikus narráció esetében vagy mindkettőben, de a homodiegetikus narráció változataiban is.¹⁵⁵ Ezek körülírásakor maga a kiindulópont érdekes, mivel a mimetikus modellt felülíró eljárásra kell gondolnunk, ez a referencia, a cél pedig, hogy kódolni tudjuk az adott szöveg lehetséges üzenetét.

Többen felhívták már a figyelmet rá, hogy a narratológia adós maradt a szokatlan – és kétségkívül innovatív – posztmodern és avantgarde narratív technikák szisztematikus vizsgálatával, ami nagy hiányosság. Még ha elfogadjuk is a nem naturális helyét a narratív világban, fő kérdésünk, hogy milyen módszer révén tudjuk az antirealisztikus narrációkat értelmezni, a módszertan miként viszonyul a tárgyhoz. Amint Clifford Geertz fogalmaz, „ha meg akarunk érteni egy tudományt, először nem elméleteit vagy eredményeit kell megértenünk, és egészen biztosan nem azt, amit hívei mondanak róla – azt kell megjegyeznünk, hogy mit csinálnak azok, akik a gyakorlatban művelik.”¹⁵⁶

Az új irányzatnak kétségtelenül számot kell adnia a módszerről, a fő nehézségek ennek során mutatkoznak meg. Mert vajon meg tudjuk-e közelíteni a szövegeket másfajta narratológiai paraméterek, egy új értelmezői eszköztár segítségével? Indokolt-e új narratív kategóriák bevezetése? Ki tudunk mozdulni, ki kell-e mozdulnunk egyáltalán abból a

---

¹⁵⁴ Ricoeur: „A szöveg világa és az olvasó világa”, 10.

¹⁵⁵ Iversen: „Unnatural minds”, 121.

¹⁵⁶ Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*, ford. Andor Eszter és mások, Budapest, Osiris, 2001, itt: 196.

terminológiai és értelmezői keretből, amelyet a narratológia biztosít számunkra? S ha igen, milyen új fogalmat és módszertant kínál a befogadók számára az irányzat? Egyáltalán, interpretációelmélet-e a nem naturális narratológia? Talán ez a legfontosabb kérdés. Mielőtt a képviselői által kínált válaszlehetőséget elemeznénk, kapcsolódnunk kell ahhoz a diskurzushoz, amely a narratológia definíciója kapcsán reflektál a fenti kérdésekre. Kiindulópontnak tekintjük Michael Titzmann *The Systematic Place of Narratology in Literary Theory and Textual Theory*¹⁵⁷ című tanulmányát, melyben egy alapvető különbségre mutat rá. Míg a poétikaelméletek interpretációelmélettel foglalkoznak, a narratológia nem interpretációelmélet, csak a kategóriák lehetnek relevánsak az interpretációelmélet számára.¹⁵⁸

Éppen azért problémás az új narratológiák programja, mert a narratológia és a narrativitás kifejezéseket különböző értelemben használják. Árnnyaltabban kellene használnunk a kulcsfogalmakat, nem pedig szimultán alkalmazni őket (narratív tudományok, narratív elmélet, narratológia, narratológiai kritizmus, stb.). Megtévesztő lehet, ha ezeket szinonimaként használjuk, mivel a narratológia nem ugyanazt jelöli, mint a narratív tudományok. Ez utóbbi magába foglalja a narratív elméletet és gyakorlatot egyaránt, noha a narratológia elméleti diszciplína, a narratív tudományok pedig gyakorlati aktivitást, értelmezői eljárást jelöl. Kívánatos tehát megkülönböztetni a narratológiát mint a narratív elmélet meghatározott típusát a narratívák elemzésétől és interpretációjától.

Szükséges utalnunk Tom Kindt *Narratological Expansionism and Its Discontents*¹⁵⁹ című tanulmányára, amelyben megerősíti, hogy a kettő kölcsönhatásából különböző nehézségek adódnak. A narratológia úgy van modellezve, mint ami magába foglalja az irodalmi narratívák elemzését és értelmezését – ez egy központi követelése a kontextuális narratológia címszó alá tartozó új irányzatoknak. Azért sem releváns ez, mert az alapvető narratológiai belátások nem változtak Eberhard Lammert, Franz K. Stanzel és Wayne C. Booth programindító szövegei óta. Noha nincs megegyezés abban, hogy minek kellene lennie a narratológiai elemzés eredményének, kimenetelének, bizonyos, hogy az analitikus eszközök kombinálva vannak az értelmezői megközelítéssel. A narratológia szerepet vállal az interpretáció kezdeményezésében, tehát segíti, szolgálja az értelmezést, de nem interpretációelmélet, inkább tárgyelmélet, egy többé-kevésbé komplex modell, amelynek azonban nincs jelentéselmélete, sem interpretációelmélete. Iser *Az értelmezés világa* című

---

¹⁵⁷ In: *What Is Narratology?: Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*, Kindt, Tom – Müller, Hans Harald (szerk.): Walter De Gruyter, Berlin, 2003, 175–205.

¹⁵⁸ Titzmann, 179.

¹⁵⁹ In: *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, 35–48.

munkájában felteszi a kérdést: milyen értelmezéstípusok vannak, a megkülönböztetés során beszél a marxizmusról mint „egyetemes érvényességet követelő értelmezéstípus”-ról, pszichoanalízisről, strukturalizmusról és posztstrukturalizmusról.¹⁶⁰ Ennek kapcsán tesz említést az „ellenálló beszédmódok”-ról, amelyek „le akarják rombolni vagy újra akarják tárgyalni azokat a szabványokat, melyek szerintük az uralkodó beszédmódhoz tartoznak”¹⁶¹, de ezek is a meglévő irányzatok eljárásait kénytelenek alkalmazni.

Ezek alapján, ha az idegen értelmezése kapcsán a nem naturális fogalmi készletét és módszertanát interpretációelméletnek tekintjük, egyfajta ellenálló beszédmódként határozzuk meg, elsősorban azért, mert a módszertan körülírásakor szembemennek a totalitásra törekvő interpretációs modellekkel, mivel azokra a szövegekre kíváncsiak, amelyek valamiképp különböznek a hagyományos narratív stratégiák szerint építkezőktől. Ha azonban a nem naturális vonatkozásokat mimetikusán olvassuk, szükségtelen a jelölt megkülönböztetés. Ha pedig naturalizáljuk (Jonathan Cullertől származó fogalom – 1975; arra alapoz, hogy a megmagyarázhatatlan elemeket a narrációban a meglévő értelmezői kereteinkbe illesztjük¹⁶²) vagy konvencionalizáljuk a régi minták alapján¹⁶³ ezeket az elemeket, szintén szükségtelen új paraméterek kialakítása.

Jan Alber több eljárást is bemutat arra, miként tudjuk olvashatóvá tenni a szokatlant, értelemmel, jelentéssel ellátni a valószerűtlen dolgokat. Szövegek interpretációjával szemlélteti a módszertani lehetőségeket, ami azért lényeges, mert egyes interpretációk elméleti tézisként is olvashatók, ha ugyanaz a sajátosságuk, mint például a dekonstrukciónak. Az olvasó a lehetetlen elemeket értelmezheti úgy, mint belső tartalmakat, álmokat, fantáziálásokat, hallucinációkat (1), példa erre Caryl Churchill *A szív óhaja* című műve, melyben az idő nem halad lineárisan, a cselekvéseket újra lehet kezdeni. Alber értelmezésében ezek az események az elmében játszódnak, s összefügghetnek a főszereplő álmaival. A második javaslat szerint a nem naturális elemekkel operáló narratívákat összeköthetjük meglévő irodalmi ismereteinkkel (2), így tematikus szempontból közelíthetünk hozzájuk. Példa erre Borges *Az Alef* című novellája, amely akkor válik érthetővé, ha például az abszolút transzcendens vagy az abszolút tudás perspektívájából olvassuk a narrációt, és úgy értelmezzük, mint az elképzelhetetlenek,

¹⁶⁰ Iser, Wolfgang: *Az értelmezés világa*, ford. Lajosi Krisztina, Budapest, Gondolat, 2004, 16.

¹⁶¹ Iser, 18.

¹⁶² Vö. Culler, Jonathan: *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*, Ithaca, 1975, 134.

¹⁶³ Henrik Skov Nielsen a konvencionalizálás terminust használja az olyan narratív szituációkra, amikor valami furcsának hat, de konvencionalizálttá válik. Főként az 1990-es évek irodalmi alkotásai között talál példát erre az eljárásra, John Maxwell Coetzee és Bret Easton Ellis munkáiban (egyes szám első személyű, jelen idejű alkotások). In: Nielsen: „Unnatural Narratology”, 84.

elgondolhatatlannak az elgondolására tett törekvését, vágyát. Ehhez kapcsolódik a lehetőség, hogy a világról vagy az individuumból való allegóriaként olvassuk ezeket a narratívákat (3).

Alber ennek kapcsán Sarah Kane *Megtisztulva* című darabját elemzi, melyben a szereplők valaki mássá transzformálódnak. A darab szimbolikus üzenete az lehet, hogy a szerelem révén más emberré válunk. A negyedik olvasói stratégia szerint gazdagíthatjuk a forgatókönyveket (4), ami arra jó, hogy jelentést tudjunk adni a nem természetesnek. Sweet William *A Memoir of Old Horse* (1993) című művében a főszereplő egy ló, akinek emberi tulajdonságai vannak, így például beszélni tud, gondolkodik, s elemzi mindazokat az emberi magatartásokat, amelyeket az emberek az állatokkal szemben tanúsítanak. Alber utolsó javaslata alapján bizonyos nem természetes narratívákkal kapcsolatosan a való világra vonatkozó paramétereinket kell kiterjesztenünk (5). Példa erre Caryl Churchill *Kék bögre* (1997) című darabja, melyben robotszerű szereplőkkel találkozhatunk, akik nem tudják kontrollálni a hangképzésüket, elveszítve a saját diskurzusok fölötti irányítást. Áttételesen, pszichológiai megközelítést alkalmazva ez a szereplőknek arra a „sötét” jellemvonására irányíthatja a figyelmet, amelynek kifejezésére nincs szókészletük.

Az értelmezés során arra a belátásra jut, hogy ezek a narrációk is az emberről és a világról fogalmaznak meg állítást, vélekedést, másképp nem volnának számunkra érdekesek. Tanulmányából hiányzik azonban a következetesen végigvitt magyarázat, indoklás, amely világossá tenné, miben lennének éppen ezek a stratégiák a segítségünkre. Felismerjük, hogy valami nem naturális történt a narrációban, összekötjük az előző és következő eseményekkel, megvizsgáljuk a narrátor szerepét, például hogy többet tud-e az eseményekről, mintha valós emberi személy volna, vagy sem, de nem látjuk ezek között a szempontok között az összefüggést. Nincsenek kellő részletező jelleggel tárgyalva a stratégiák, így alkalmazásukkor döbbenünk rá arra, hogy nem eléggé hozzáférhetőek. Maguk a nem neutrális képviselők is szembesülnek néhány ilyen visszatérő ellenvetéssel, kritikával, melyekre rendre megpróbálnak releváns választ adni. Henrik Skov Nielsen a felmerülő problémák közül említi azt a dilemmát is, hogy nem tudjuk, pontosan miben változik meg az adott interpretáció, ha a vázolt módszer segítségével fordulok a szöveghez.¹⁶⁴ Nielsen több tanulmányában hangsúlyozza: ezek olvasása egyértelműen különbözik a szokványos olvasói szokásoktól, megközelítési lehetőségektől. A különbség tetten érésekor azonban nem találkozunk tételes megfogalmazással, ehelyett egy adott

---

164 „The Unnatural in E. A. Poe’s “The Oval Portrait”, 239.

irodalmi szövegre alkalmazva igyekszik szemléltetni az eljárást. Ez magában rejti a csapdát, hogy nem tudjuk az interpretációs stratégiát normaként kezelni, nem tudjuk relativizálni, a nem természetes fogalma túlságosan dinamikus, elnagyolt. A következőképpen magyarázzák ezt a hiányosságot:

Henrik Skov Nielsen és Stefan Iversen szemszögéből a nem naturális narratológia célja nem feltétlenül egy átfogó modell létrehozása, mintsem a különböző elbeszélő szövegek közötti különbségek hangsúlyozása. Azt mindannyian vitatjuk, hogy a legizgalmasabb narratív elméletek hamis totalitást kínálnak, amely egy egész irodalmat kizár és mellőz, mivel nem illeszthető bele a mimetikus keretrendszerbe.¹⁶⁵

Nielsen Poe *Az ovális arckép* című szövegében a nem természetes elemek vizsgálatára a következő olvasói stratégiákat kínálja fel: mitológiai referencia (Pygmalion mítosza) (a), más Poe-szövegekre történő utalás, amelyből kiderül, hogy a valódi szerző a szöveg narrátora, esetleg apellál is az olvasó előzetes tudására (b), a keret és keretezés szempontja: több szöveget keretez egy szöveg (c), valamint a narrátor és narráció viszonya (d). Nielsen azt állítja, hogy az intertextualitás vagy más külső referenciák segíthetnek megérteni az irodalmi művet. Jól láthatóan itt is több ponton hiátus fedezhető fel az érvelésben. Ha teljesíteni tudná a követelményeket, melyek a program ígérete miatt óhatatlanul megfogalmazódnak a narratológia részéről, akkor olyan stratégiát kellett volna kidolgoznia, amely nemcsak a fogalomrendszer szempontjából lehet releváns, hanem alkalmazhatósága révén is. Például azt ígéri, hogy a naturalizálás megoldja a szövegben található kétértelműséget, ambiguitást. Ellenérvként szólhat, hogy a nem természetes narrációk nyújtotta hatás, amelyet a képviselők ígérnek, az irodalomban nem egyedülálló. Megtapasztalásához nem kell, hogy antimimetikus narrációt olvassunk, bármelyik szöveg szembesíthet az ismeretlennel. Az irodalmi alkotások mint fikciók éppen azért irodalmiak, mert túllépnek a hétköznapi tapasztalásokon, nem azt írják le, ami megtörtént, hanem ami megtörténhetne. Éppen ez a feltételes mód jelzi számunkra, hogy nem valós referenciát közvetítenek. Értelmetlen volna itt olyan fejtegetésekbe bonyolódni, amelyek aláássák ezt az érvet, mivel mindegyik alkalmazott fogalomnak nagy háttértörténete van, a narratológiai diskurzusán belül is. Mindenesetre pontosabb volna úgy fogalmazni, hogy az ismereteink helyett imaginációkat gazdagítják, noha az ismereteknek, amint Husserl már bebizonyította, vannak szubjektív előfeltételeik is. Bizonyos, hogy a tudás nem szerencsés

---

¹⁶⁵ In: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology?”, 374.

fogalom itt, elég arra a filozófiai vitára gondolnunk, amelyet a tudás és a hit ellentéte váltott ki.

Első megközelítésben a nem naturális narrációk nem azt közvetítik, hogyan vannak a dolgok, hanem hogyan lehetnének, azaz valaminek a lehetőségi feltételét mutatják. De hogy mi az, aminek az esete fennáll, fenomenológiai kérdés is. Maga a kiindulópont tehát tapasztalati, empirikus alapokat képvisel, ezért a tapasztalat lehetőségfeltételeit kellene számba venni (ami Husserlnél nagy fordulatot vesz). Erre a lehetőségre a nem naturális narratológia nem figyel kellőképp, így az a veszély fenyegeti, hogy teoretikus szempontból nem tud adekvát állításokat megfogalmazni. Persze joggal merül fel a kérdés, hogy vajon nem túl általánosak-e ezek az észrevételek. Mindezek olyan problémák, amelyek kimunkálhatóak a későbbiekben, javaslatokat tenni pedig nem a jelenlegi írás feladata (noha egy viszonylag új elméleti irányzatról van szó, amelynek tulajdonképpen alig van recepciója). Ami bizonyos, hogy előremutató lenne, ha a nem naturális narratológia programja nem pusztán konstrukcióként jelenne meg a posztklasszikus narratológiák történetében, hanem szemléletformáló iskolaként. Joggal tartunk igényt arra, hogy a nem naturális elemekkel foglalkozó narratológiai irányzatnak legyen egy működőképes elméleti bázisa, mivel sajátossága valóban újszerűségében rejlik, annak ellenére, hogy a narratívák kissé triviális, de mégis lényeges aspektusokra hívják fel a figyelmet. A nem naturális elemeket tartalmazó narrációk megértésének szándéka nem valamiféle szubjektív ösztönzés kell, hogy legyen, hanem a lehetetlen megragadására törekvő, autentikus elméleti beállítódás.

Minthogy Bodor Ádám műveiben az idegen fogalmának interpretálása során a nem naturális narratológia tanulságaira is alapozunk, az áthangolódás úgy jöhet létre, ha az idegen megjelenési és narratív formáit is kimerítő részletességgel vizsgáljuk. Ebben a kiindulópontot a filozófiai értelemben vett idegen fogalom nyújtja. Csak ezt követően tartjuk lehetségesnek a két diskurzus szisztematikus tárgyalását. Az idegen, mint nem naturális elem értelmezésekor abból a meggyőződésből indulunk ki, hogy Bodor Ádám szövegeiben az idegen motívumának filozófiai és, főként, nem naturális narratológiai elemzése újfajta orientációt jelent, az idegen újfajta referenciaként tételeződhet az opusban. A *Sinsitra körzet* idegene leírható a nem naturális narratológia fogalomkészletével, de a fenomenológia is hatékony elméleti bázist nyújt.

Mindez azt jelenti számunkra, hogy a nem naturális narratológia kontextusa nemcsak hogy adekvát értelmezési lehetőséget nyújt, de a sokszor esetlegesnek ható idegen motívumának összetettebb jelentésrétege is feltárulhat a segítségével.

II. Bodor Ádám prózája

1. A megértés történetisége

Mielőtt Bodor Ádám műveinek interpretációs sajátosságait vázolnánk, az erdélyi magyar irodalom rendszerváltás előtti korszakával kapcsolatos alapfeltevésekről szólok. A korszak fogalmát Takáts József megfigyelése alapján használjuk: „A korszak fogalmának az előfeltevése szerint az egy időben és térben létező egyedi jelenségeket összeköti vagy még inkább meghatározza valami közös szellemiség.”¹⁶⁶ Ez az irodalomtörténeti munkákra is hatással van, hiszen:

Az irodalomtörténészek kritikai normáikat gyakran jelenítik meg úgy a szövegekben, hogy kiválasztanak egy szereplőt, művet, vagy csoportot, amely reprezentálja a korszerűséget vagy a nemzeti lényegét, s hozzá(juk) képest rendezik el – megint csak centrisztikusan – a többi művet vagy szereplőt elbeszéléseikben.¹⁶⁷

Kiemelten igaz az állítás az első világháború és a szocializmus közötti időszakra, amely több szempontból is „különleges”. Ahogyan Pataki Ferenc *Élettörténet és identitás* című könyvében fogalmaz: „Minden gyökeres társadalmi és politikai fordulat cezúra az egyéni életutak és sorsok menetében is.”¹⁶⁸ Meglátása szerint a tömegessé vált egyéni élmények belejátszanak a társadalom közhangulatának alakulásába. Kérdéssé válik a személyes élet folytathatósága, új azonosulási keretek jönnek létre. „Az egyének tömegessé összegződő személyes dilemmái”¹⁶⁹ révén problematikus lesz a társadalmi azonosságtudat, megjelenik az identitás újjászerveződésének tömeges kényszere. A hatalom és elnyomás elleni védekezés gesztusa mind a magyarországi irodalom kontextusában, mind a határon túli régiók irodalmában meghatározó. Az előbbihez olyan szövegek kapcsolódnak, mint Esterházy *Javított kiadás*-a vagy Konrád György, Mészöly Miklós írásai. Erőteljesek a szociológiai és történelmi vonatkozások is. Hangsúlyossá válik az etikai látásmód, amely olyan műfajokban nyer kifejeződést 1950-es évektől kezdődően, mint az abszurd és a groteszk Örkény István műveiben, de példa Ottlik Géza, Mándy Iván és Mészöly Miklós poétikája is.

---

¹⁶⁶Takáts József: „Megfigyelt megfigyelők”, in Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Budapest–Szeged, Gondolat, 2003, 134–156., itt: 141.

¹⁶⁷Takáts: id. mű, 144–145.

¹⁶⁸Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest, Osiris, 2001, 160.

¹⁶⁹Pataki: id. mű, 168.

Mintegy a fenti vonatkozások igazolásaképpen Alexa Károly *Regény és regényítészet*¹⁷⁰ című írásában Grendel Lajos *Tömegsír*, Bodor Ádám *Az érsek látogatása* és Czákó Gábor *Aranykapu* című szövegét rokonítja egymással, a szerzőket szellemi kortársnak tekinti. Olvasatában külön jelentősége van annak, hogy egy időben, a rendszerváltozás után közöltek epikus műveket. Benne rejlik ebben a rokonításban az a felszólítás is, hogy úgy olvassuk ezeket a szövegeket, mint a kor önértelmezéseit, a korra adott esztétikai reflexiókat. Ahogyan Alexa Károly írja, a közös létidő, illetve az erről való beszélgetés közös nyelvi teret kíván. Alexa Károly továbbmegy, az irodalmi hagyományból Kemény Zsigmond és Jósika Miklós tractátusait idézi, arra keresve a választ, hogy ezeknek vannak-e érvényes regénypoétikai észleleteik, illetve hogy összekapcsolhatóak-e a három szerző munkájával. Egy következetesen végigvezetett irodalomtörténeti áttekintés valószínűleg mélyebb összefüggéseket is feltárna a szerzők és műveik között, de ezzel párhuzamosan az is igaz lehet, hogy bármelyik irodalomtörténeti kor közös ideje feltételez egyfajta hasonlóságot, bizonyos témabeli és motivikus egyezést. Így még ha az egyes alkotások beszédmódja és poétikai tapasztalata különbözik is egymástól, irodalomtörténeti szempontból a művek egyidejűségének jelentősége lehet. Mindez a szereplők kulturális meghatározottságának, a kortárs szövegek szemléletének, valamint a regionális identitásnak és a hozzá kapcsolódó térségi tapasztalatnak a vizsgálatát tenné szükségessé, mivel az egyén önazonossága az adott régió kultúrája által is meghatározott. Thomka Beáta a Kelet-Európai létmodell jellemzése kapcsán elsősorban a jugoszláv, szerb és magyar irodalmat emeli ki mint „a kortárs létélmény modellszerű foglalatát”¹⁷¹. S talán éppen a kelet-európai irodalom sajátos helyzetével magyarázható, hogy az erdélyi irodalom esetében a fentiekben megfogalmazott szempontok már a Forrás-nemzedék előtti generációnál lényegesebbek voltak.

A határon túli régiók irodalmát figyelve igen hosszadalmas volna számba venni az efféle rokonítás alapján feltárt kapcsolódásokat. A felerősödő elnyomásról, az abszolút honkivüliség tapasztalatáról különösen Tolnai Ottó és Végel László művei „tanúskodnak”. Az erdélyi irodalmi szférával kapcsolatos vizsgálódások irányát pedig nagyban meghatározza a kérdés, miként gondolkodtak és visszatekintve miként látják-láttatják helyzetüket a jelölt korszak képviselői, hogyan alakult ki a hatalom által befolyásolt társadalmi nyilvánosság diszkurzív közege. A témában megjelenő újabb irodalomtörténeti munkák is alátámasztják, hogy az esztétikum megragadása gyakran a történelmi diskurzus

¹⁷⁰ Vö. Alexa Károly: „Regény és regényítészet”, *Kortárs*, 2000/8, 3–31.

¹⁷¹ Thomka Beáta: *Déli témák*, Kultúrák között, Zenta, zEtna, 2009, 12.

konvencióihoz igazodik. Még a korszakban íródó teoretikus szövegek is a poétikai, tematikus, motivikus, időbeli szempontok figyelembevétele helyett a fentiekhez hasonló metodológiát érvényesítenek. Milbacher Róbert alábbi, irodalomtörténet-írással kapcsolatos meglátása árnyalhatja ezeknek az értelmezési stratégiáknak a megítélését:

Ennek a szigorú tudományként felfogott irodalomtörténet-írásnak egyik rejtett előfeltevése szerint a tudományos mű maga nem szövegként, hanem egy hosszú kutatási folyamat eredményének dokumentációjaként funkcionál. ez annyit tesz, hogy a mű szerzője, aki nem is igazán szerző, hanem az adatok, tények kikényszerítő igazságának közvetítője, egyszerű lejegyző funkcióban [...] uralni tudja az általa használt nyelvet, és az olvasó számára egyértelmű üzenetként képes továbbítani a felfedezett [...] Igazságot.¹⁷²

Igaz a megállapítás az erdélyi irodalommal kapcsolatosan is, mivel a korszakkal foglalkozó irodalomtörténeti munkák a román államszocialista diktatúra időszakára¹⁷³ mint közösen megélt történelmi múltra reflektálnak, az interpretációs stratégiák középpontjába gyakran a poétikai sajátosságok helyett a társadalmi szerepvállalás kerül.¹⁷⁴ Amint N. Kovács Tímea megfogalmazza:

minden korszaknak vannak domináns narratívái, amelyekhez igazodni vagy nem igazodni (vagy nem csupán) személyes ízlés kérdése, hanem mindenekelőtt hatalmi, (tudomány) politikai, döntés, amely tudományos közösségekben („az iskolák”), a tudástermelés intézményes formáiban való részvételt vagy ezekből való kizárást vonja maga után.¹⁷⁵

A befolyásolást elemzi Bertha Zoltán *Erdélyiség és modernség*¹⁷⁶ című könyvében, de kiemelhetjük azokat a reprezentatív válogatásokat, repertóriumokat és antológiákat is, melyek már az 1970-es évektől foglalkoznak ezekkel az összefüggésekkel. Ilyen a nagyváradi *Magyar Szó* által kiadott antológia, a *Korunk* (1967, szerkeszti Bonyhádi Jolán, Méliusz József, Szász János) és az *Erdélyi Helikon* (1973, szerkeszti Szemlér Ferenc). A későbbiekben Tóth Sándor *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából* (1997) című könyvében részletesen foglalkozik a kérdéssel, miként kezd „irodalmian fogalmazódni a

---

¹⁷² Takács: id. mű 135.

¹⁷³ Huszár Sándor *Irodalomalapítók és utódaik* című könyvében a következőket írja: „A diktatúra [...] újabb kényszerű irodalomalapítással, az előzmények, a múlt megrostálásával és részleges tagadásával járt.” Budapest, Pont, 2003, 6.

¹⁷⁴ Pataki Ferenc jelzi: „Minden gyökeres társadalmi és politikai fordulat cezúráját az egyéni életutak és sorsok menetében is.” In: id. mű, 160.

¹⁷⁵ N. Kovács Tímea: „Előszó”, 9–10.

¹⁷⁶ Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2006.

maradni és vállalni igéje”¹⁷⁷. A fenti tényezők szerepkörének felerősödő hangsúlyozása során az interpretációkban egyre nagyobb teret kap a transzilvanizmus, a kisebbségi humánus, a progresszív irodalmi összefogás szempontrendszere. Ebbe az értelmezői paradigmába illeszkedik például Kós Károly írásművészete. Műveinek eszmevilágát a szülőföld szeretetével, a „vállalás” érzelmi hátterével hozták összefüggésbe.

Szintén ebben az összefüggésben találkozunk Tamási Áron életművével, amely a mitologikus, népkulturális beszédmóddal, az archaikus népi hitvilág és keresztény szemlélet kombinációjával, a jó és a rossz princípiumának együttes bemutatásával fontos előzménynek tekinthető, noha feltűnően keveset foglalkoztak e kapcsolódások vizsgálatával. A művek és a recepció által felvetett kérdések sok esetben azonosak. Ebben az irodalmi regiszterben tehát a narratívákat megkülönböztető ellentétek, különbözőségek feltárása helyett a témabeli rokonságnak, a motívumok láncolatának azonosítása a kiindulópont. A politikai álláspont érvényesítésének legfőbb képviselője Sütő András, akit az emberméltóság kérdésköre, az önmeghatározás metaforája-sorszimbóluma, a vallás formális megtapasztalásának lehetőségei foglalkoztatnak, műveit alázat jellemzi. Az 1970-es években a Sütő-művek is a kiszolgáltatottság, tehetetlenség, illuzórikus heroizálás témájához kötődnek: „ezek a darabok a modern világ egyetlen lehetséges belső konfliktustípusát modellálják, a hitben fogant naivitás tragikumát.”¹⁷⁸ Ugyancsak ebben az időszakban figyelhető meg az „eltávolodás a klasszikus tragédiaeszménytől a modern (abszurd, ironikus, groteszk, lírai-szubjektívizáló, a szimbolikus, egzisztencialista) stílus- és szemléletformák felé”¹⁷⁹.

Bertha Zoltán *A szellem jelzőfényei*¹⁸⁰ című, 1988-ban kiadott könyvében a kortárs szemléletmód jellemzésekor, összegzésekor két nemzedéket különít el egymástól. A háború utáni első prózaíró-nemzedékhez sorolja Sütő Andrást, Szabó Gyulát, Székely Jánost, Huszár Sándort, Fodor Sándort, Beke Györgyöt, Bodor Pált, Szász Jánost, Deák Tamást és Panek Zoltánt, akiknél „a népközelség tapasztalata, a nemzeti(ségi) gondvállalás erkölce és sorstudata szemléletüket elsősorban társadalom-, történelem- és morálfilozófiai irányba tágította.”¹⁸¹ A második generáció tulajdonképpen a Forrás első nemzedéke, melynek Szilágyi István, Bálint Tibor, Pusztai János, Páskándi Géza, Lászlóffy Aladár, Köntös-Szabó Zoltán a képviselői. Mindegyikük az „epikai-művészi világkép és

---

¹⁷⁷ Balassi, 1997, id. mű, 7.

¹⁷⁸ Tóth Sándor: id. mű, 159.

¹⁷⁹ Tóth Sándor: id. mű, 160.

¹⁸⁰ Magvető, Budapest, 1988.

¹⁸¹ Bertha: *A szellem jelzőfényei*, 143.

formateremtés megújítójaként lépett fel.”¹⁸² Széles Klára a Forrás-nemzedék később jelentkező, fiatal generációjához sorolja Bodor Ádámot. Bodor pályatársaiként Kocsis István, Lászlóffy Csaba, Csiki László, Vári Attila, Sigmond István, Mózes Attila, Bogdán László nevét emeli ki. A felsorolt szerzőkre a századelő impresszionisztikus, tudatáramszerű, az avantgarde kísérleteihez való vonzódás jellemző.

Az alkotói és befogadói tapasztalatot eszerint a mindenkori társadalmi-politikai közhangulat ihlette-ihleti. Az irodalmi művek mint drámai létállapotok kifejezői egyfajta konstruktív viszonyban vannak ezzel a diskurzussal, s a közös tapasztalás a szerzőket összetartásra ösztönzi. Az írás számadás. „Elsősorban élni, túlélni és írni kellett”¹⁸³ – írja a korszak irodalmi életét elemezve Egyed Péter *Láttelelet* című könyvében. Az alkotói közösségek szorosan kötődnek egymáshoz, csak így képesek megmaradni. Erkölcsi felelősség kötelezi azokat, akik elutasítják a hatalmi diskurzus által megkívánt beszédmódot, nyelvhasználatot. Ahogyan Bertha Zoltán kiemeli: „a kisebbségi közösség áldatlan állapotának, illetve az alsóbb néprétegek nyomorúságának radikális eszmei képviselője az irodalomban jutott igazán szóhoz”.¹⁸⁴ Talán mert

a tizenkét évvel ezelőtt történt rendszerváltásról nem alakult ki az a képszerű mag, amely köré a narratív séma szerveződhetne. (Ilyen centrális képek a magyar történelemben például Árpád vezér fehér lovon, a megkoronázott István király [...] stb.) A történész Pierre Nora szavaival a rendszerváltásnak nincsenek »emlékezeti helyei».¹⁸⁵

A kulturális diskurzus összefüggésrendszerében a művek közötti dialógus a megmaradás eszközeként értelmeződik. Az írók számára a szubjektív tapasztalat megformálása és az etikai magatartás képviselője irányadó. Az egyéni problémák, a szubjektum kiúttalansága egy éles társadalomkritika modelljeivé válnak. Az irodalmi művek egy közös szellemi akarat kifejezői lesznek. Ennek egyik fóruma a Forrás-nemzedék által kialakított színtér (többben közülük az *Utunk* című folyóiratnál dolgoztak). Bodor Ádám pályakezdésének időszakában ennek fiatal generációjához tartozott. Még ha nem volt is tudatos a „betagolódás”, pontosan megjelölhetőek azok a határvonalak, melyek mentén Bodor Ádám poétikájában is azonosíthatóak a korszak irodalmi alkotásainak célkitűzései. Pozsvai Györgyi meglátása szerint amikor Bodor első kötete, a *Tanú* megjelent ebben a

¹⁸² Bertha: *A szellem jelzőfényei*, uo.

¹⁸³ Egyed: id. mű, 314.

¹⁸⁴ Bertha Zoltán: *A szellem jelzőfényei*, Budapest, Magvető, 1988, 25.

¹⁸⁵ Bertha: id. mű, 170.

könyvsorozatban, témakörében és formakészletében alig különült el pályatársaitól, mégis egyéni világlátást exponált. Pomogáts Béla pedig lényegesnek tartja, hogy Bodor első novelláskötete a Kriterion Kiadónál jelent meg a Forrás-sorozatban, amely nevezetessé vált könyvsorozat volt az 1960-as évek elejétől, az erdélyi magyar irodalom tehetségeit mutatta be.

2. Értelmezési lehetőségek

Bodor Ádám prózaművészete tehát az erdélyi régiónak ebbe a (fentiekben csak igen vázlatosan bemutatott) irodalmi hagyományába, gazdagságába tagozódik be.¹⁸⁶ Mint utaltunk rá, az új nemzedék szövegeinek recepciójában tapasztalható egyféle kontinuitás. Bodor pályatársainak szövegeit szintén az egyéniség integritásának megőrzési szándéka, a személyiség társadalmi kiszolgáltatottság elleni védelme, valamint hely- és útkeresés jellemzi.¹⁸⁷ Helytálló lehet a megállapítás, amit Balázs Imre József *A konkrétumok prózája* című írásában tesz: „Azok az írók, akik a harmincas évek második felében születtek, nem különösebben beszédesek.”¹⁸⁸ Mint látni fogjuk, Bodor prózája kortársaiéhoz viszonyítva különös helyet foglal el. Miként a műveiben megörökített térségi tapasztalat, az ezt megjelenítő narrátori pozíció és szerzői attitűd is leválik a korszak műveinek retorikájáról, egyéni poétikája periférián helyezkedik el. Szövegei nem férnek bele abba a skatulyába, amelyet a kisebbségi író státusa jelölt ki.¹⁸⁹ Megjelenik ugyan az örökös témarabság, a kelet-európai létmodell, a körzet a körzetben problematika, körzetmotívum; a *A börtön szaga* című írásban pedig beszámol róla, hogy a szülőföldre való ragaszkodás miként veszíti értelmét.¹⁹⁰

Az opus megítélését elsősorban pályakezdésének körülményei, az elbeszélés megkerülhetetlen kontextuális, történeti meghatározottsága befolyásolta. Reduktív írói eszközeit, rezignált világlátását próbálta a szakirodalom politikai paraboláktól,

---

¹⁸⁶ „A térségi mikrometszetek a még kisebb átmérőjű családiakkal együtt arról tanúskodnak, hogy még az imaginatív szellemi tartalmakra alapozott közösségek sem egyneműek. E tekintetben sok család sem homogén egység, s ennek következtében a nem pszichológiai, hanem kulturális komplexitásában felfogott személyes integritás, az egyén önazonossága sem lehet magától értetődően adott, mert a származással együtt öröklődik a többnyelvűség és többkultúráság.” In: Thomka Beáta: *Déli témák*, 11.

¹⁸⁷ Bertha, id. mű,

¹⁸⁸ Balázs Imre József: „A konkrétumok prózája [Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*]”, *Holmi*, 2002/9, 1229–1231, itt: 1229.

¹⁸⁹ Vö. Balázs Imre József: id. mű, 1229.

¹⁹⁰ Fekete: id. mű, 40.

apológiáktól mentes szövegvilágként olvasni, ám az olvasatok megtisztítása nem mindig sikerült, noha komparatív szövegvizsgálatok igazolhatják, hogy alkotásait nem a pályatársakhoz való szemléleti közelség jellemzi, inkább a kívülállás, távolságtartás. Már a korai szövegek motívumrendszerében is megmutatkozik ez a jellegzetesség; a nemzedéktársak szövegeiben szereplő, magyar identitástudatot erősítő aktuális politikai és nemzeti kérdések mintha leválasztódnának az alkotásokról. Ennek vizsgálata összetett szempontrendszer figyelembevételét teszi szükségessé. Thomka Beáta kiemeli: „Az irodalmi narrációt meghatározó fikciós jelleg megítélésében tapasztalható eltérések egyben a nyelv- és valóság szemléletet, kommunikációt, értelmezést, megértést, hatást és az általános értelemben vett elbeszélő gyakorlatot érintő különbségek is.”¹⁹¹

Ugyanakkor a történelmi folyamatok hatástörténetének azonosítása az irodalmi alkotásokban természetes törekvésnek tűnik. Ma már komplex tudományos keretbe illeszkedik ez a típusú vizsgálódás; többek közt a kontextuális narratológia foglalkozik a mechanizmusok feltárásával. Az interpretáció perspektíváját meghatározzák azok a kérdések, melyek például az irodalmi szöveghatár megjelölésére irányulnak. A kontextuális tényezőkre alapozó olvasatok lényeges folyamatokra irányíthatják rá a figyelmet, s nemcsak az irodalmi kontextus felől szolgálhatnak információ tartalommal, hanem a történelem számára is új ismereteket közvetíthetnek. A kontextuális narratológia a szociokulturális összefüggések vizsgálata mellett az elbeszéléssel mint műfajokon átívelő entitással is kapcsolatot teremt, így kerül előtérbe például a történetírás és irodalom egymásra való reflektáltsága. Thomka Beáta hívja fel a figyelmet rá, hogy „az irodalom és a történelem azzal egy időben, hogy alapvetően másként működtetik az elbeszélést, a történetmondást, jelentős tapasztalatokat hordoznak egymás számára a létesülés és az értelmezés perspektívájában is.”¹⁹²

A narratív történelemelmélet tehát többek közt azért tartja lényegesnek az irodalmi komponenst, mert olyan áthallásokat közvetíthet, olyan aspektusokra irányíthatja a figyelmet, amelyekre a történetírói szövegek (műfaji, metodológiai vagy ideológiai okból) nem összpontosítanak. Kisantal Tamás találóan összegzi ezt a többletet *Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg* című tanulmányában:

---

¹⁹¹ In: *Narratívák 2*, „Előszó”, 7.

¹⁹² Thomka Beáta: „Kulturális és kontextuális narratológia”, in Jankovics József (szerk.): *„Nem süllyed az emberiség!”.... Album amicorum. Szörényi László LX. Születésnapjára*, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1371–1376., itt: 1373.

Még ha az ilyesféle értelmezésekből erőteljes radikalizmus, sőt némi utópizmus is árad, az a következtetés talán mégis levonható belőle, hogy egy korszak történetiség-felfogásának alkalmasint látványosabb példái lehetnek irodalmi alkotások, mint maguk a történetírói szövegek. Látványosabbak, amennyiben az irodalmi mű formailag újítóbbr, „merészebb” lehet, és hatástörténetileg szélesebb területeket érinthet, mint az elsősorban szakmai kritériumoknak megfelelni akaró, s saját diszciplínáján belül talán „apróbb lépésekben mozgó” történetírás.¹⁹³

A jelölt korszak szempontjából, a diktatúra hatástörténetének elemzésében érdemes lenne a továbbiakban erre a szempontra alapozni, annál is inkább, mert:

Különösképpen így működhet ez az olyan történelmi események megjelenítése során, melyek időben viszonylag közel állnak hozzánk, és még inkább az emlékezet, mint a történelem területéhez tartoznak, a jelenkor társadalmi közössége számára pedig állandó problémát jelent a velük való szembenézés. Az ilyesfajta események azok, melyek a narratív történetelméletnek számára a legkomolyabb kihívást jelentik.¹⁹⁴

Alapvető követelmény, hogy megismerjük a történelmi tapasztalat és a fikció kölcsönhatását, hogy láthassuk, a fikció igazságának kérdései milyen árnyalt megközelítést tesznek szükségessé, hogyan jönnek létre a történelmi és irodalmi elbeszélés kereszteződései, „a történelmi fikció, a történelmi narratíva és a fikcionális, illetve nem fikcionális szövegalakzatokban megjelenő kulturális átszövődések”.¹⁹⁵ Lényeges, hogy a kontextuális beállítódásban nagy szerepe van az emlékezetnek.

Ugyanakkor az irodalmi szövegek és a befogadó közösség történetiségfelfogása közötti kapcsolódások valamilyen közös tapasztalást feltételeznek. Az adott irodalmi alkotással történő találkozást nagyban befolyásolja az írói felelősség kérdése. Hogy ezt a sokrétű vonatkozást összefüggőbben lehetne vizsgálni a kontextuális narratológiai segítségével, jól mutatják azok a megfontolások, melyek a tárgykör ismertetésében megfogalmazódnak. A vizsgált szempont indokolja a heterogén megközelítést, amelynek eleget tesz a kontextuális olvasat, de a narratológia diskurzusának egésze is. Thomka Beáta mutat rá arra, hogy a Roland Barthes által javasolt narratológiai kutatások kezdettől fogva diszciplínaköziek voltak, ma már transzdiszciplínárisak, *heterarchikusak*.¹⁹⁶ Mit jelent ez pontosan? Elsősorban azt, hogy a nyelvi és szövegközpontú kutatást a kritikai, kulturális és kontextuális narratológia egészítette ki. Ennek eredményeképpen több narratívumfogalom együttes jelenléte figyelhető meg, amelyek kölcsönhatásban léteznek:

¹⁹³ In: *Tiszatáj*, 2004, november, 75–101., itt: 79.

¹⁹⁴ Kisantal Tamás: „Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg”, *Tiszatáj*, 2004/11, 75–101., itt: 79.

¹⁹⁵ Thomka: „Előszó”, *Narratívák 2.*, 8.

¹⁹⁶ Vö. Thomka: „Kulturális és kontextuális narratológia”, itt: 1372–1373.

„a kultúra elbeszélés-szemponitú értelmezése: az irodalmi szöveget nemcsak mint nyelvi, hanem komplex jelenséget teszi vizsgálati tárgyá: a művészeti, esztétikai, poétikai interpretációt kiegészíti a kulturális komponens”.¹⁹⁷

Ha megfigyeljük az irányzat belső dinamikáját, azt láthatjuk, hogy a Bodor Ádám-recepció szempontrendszer a kontextuális narratológia programja szerint áll össze, még ha kevés konkrét utalást találunk is az irányzatra. Mindenképp tanulságos megnézni, hogyan íródik ebből a perspektívából egy interpretáció, milyen módszertani eljárások segíthetik az olvasást, még ha ezeknek az olvasatoknak nincs is objektív érvényességük. Érdemes arra a szegmensre összpontosítanunk, amely a klasszikus narratológiával áll összefüggésben, mivel itt sem vitatható hatóköre. Ansgar Nünning *Surveying Contextualist and Cultural Narratologies: Towards an Outline of Approaches, Concepts and Potentials*¹⁹⁸ című tanulmányában kifejti, hogy a két program nem összeférhetetlen. Az elmozdulás leginkább abban érhető tetten, hogy komplex vizsgálódást alkalmaz, a szöveg jellemvonásai mellett az interpretatív választások és stratégiák is helyt kapnak, amelyeket az olvasói folyamatban alkalmazunk. A klasszikus narratológia formalista és strukturalista paradigmája helyett egy általánosabb integráció és szintézis felé mozdul el az olvasás, s a kulturális analízisre irányítja a figyelmet. Fő szempont, hogy azzal a kultúrával összefüggésben vizsgáljuk az irodalmi alkotást, amely létrehozta a szöveget. A kultúrát azonban nem szöveggként kell értenünk, hanem narratívák együtteseként, így a közösségek sem elképzelt, hanem narratív közösségekként definiálódnak. Ennek egyik módszere lehet például regények olvasásakor, hogy a dialogikus struktúrát összekötjük azzal a társadalommal, amelyben a művek keletkeztek. Így valósul meg a formális struktúrák és az ideológiai kontextus találkozása. A szövegek tematikus és formális jellemvonásainak ötvözése, a narratív technika és tartalom, valamint a szövegek tematikus és formai jellemvonásainak a figyelembevétele átfogó értelmezést ad.

Ennél is lényegesebb, hogy az alapvető narratológiai fogalmakkal, így a fokalizáció, megbízhatatlan narrátor, narratív perspektíva stb., továbbra is operálnunk kell az értelmezés során, még ha a kulturális diskurzusra adott reflexióként közelítünk is a művekhez. Ansgar Nünning szerint a cél az, hogy a narratívák széles skáláján vizsgáljuk a formát és a funkcióit, hogy egymás mellé rendeljük a kontextus, kultúra, történelem szempontrendszerét. Látnunk kell, hogy ez a közelítésmód nemcsak a történelmi perspektívát alkalmazó alkotásokban érvényesül. Paul Ricoeur *A szerző világa és az olvasó*

---

¹⁹⁷ Thomka: „Kulturális és kontextuális narratológia”, 1374.

¹⁹⁸ In: *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, 48–71.

világa című tanulmányában az olvasói válasz fogalmát vizsgálva két jelentős szerzőre, két esztétikai koncepcióra hivatkozik. Az egyik Iser, aki az individuális olvasó válaszára figyel, a másik pedig Jauss, aki a közösségi válaszokat, a kollektív elvárásokat helyezi előtérbe. Az olvasás dialektikájában pedig a harmadik olvasással kapcsolatos elgondolás érdekes most számunkra, mivel „ez az olvasás abból a kérdésből fakad: milyen történelmi horizont határozta meg a mű keletkezését és hatását, korlátozva ugyanakkor a jelenlegi olvasó interpretációját?”¹⁹⁹ Az idézett közelítés a kontextuális értelmezés problematikusságára is rámutat, amelyet a következőkben Bodor Ádám opusának recepciójában feltárt vonatkozásokkal fogunk igazolni. Ha nem tekintjük is zárt korpusznak az irodalmi alkotást, arra mindenképp figyelniünk kell, hogy a szöveg által előidézett és az olvasás során támasztott elvárások között ne legyen hiátus. Ricoeur egyenesen a fikciónak a történelem kényszerei alóli felszabadításáról beszél.²⁰⁰

Érdeemes lenne megvizsgálni, amit Paul Ricoeur idézett tanulmányának bevezetőjében jelez, hogy a fikció idejének és a történelem idejének közelítése azzal a kérdéssel áll-e közvetlen kapcsolatban, hogy „vajon mi felelhet meg a fikcióban annak, ami a történelemben a »valóságos« múlt.”²⁰¹ Ricoeur szerint a múlt reprezentációjának megismerése, felismerése inkább a történelmi diskurzus sajátja. A fiktív szövegekben érdekesebb a hermeneutika alkalmazás vagy elsajátítás fogalmát használni. Ez az olvasás a szerző szempontjára alapoz, így tételődik a megbízható narrátor. Amint Ricoeur rámutat: „A »megbízhatóság« kérdése ugyanaz a fikciós elbeszélésben, mint a dokumentumok kínálta bizonyíték a történetírásban.”²⁰² Booth óta ismert, hogy a fikció retorikája nem érthető meg, pontosabban nem tárható fel anélkül, hogy ne foglalkoznánk a narrátori megbízhatóság kérdésével, az implikált szerző által működtetett kommunikációs stratégia felfedésével. Az így szerveződő elemzés arra a belátásra ösztönöz, hogy a művek önreflexív elemei (melyek közvetve az idézett hatásmechanizmusokért felelnek) nem a szerző jelenléte által kisajátított és uralt narrációs technikák példjaként fordulnak elő. Tulajdonképpen függetlenek a szerző hatáskörétől: az elbeszélői gyakorlat alapvető formájaként vannak jelen. Ez, mint láttuk, különösen a társadalmi-politikai jelentéstartalmakra támaszkodó értelmezéseket befolyásolja.

A következőkben nem kívánjuk vitatni a röviden bemutatott olvasásmód fontosságát, s az sem volna reális cél, hogy teljesen új perspektívából, a kontextuális háttér

---

¹⁹⁹ Ricoeur: „A szöveg világa”, 35.

²⁰⁰ Ricoeur: „A szöveg világa”, 37.

²⁰¹ In: *Narratívák 2*, Ford. Mártonyi Éva. 9.

²⁰² *Narratívák 2*, 17.

leválasztása révén olvasnánk újra Bodor Ádám szövegeit vagy más irodalmi alkotásokat. Nem tagadjuk, hogy van egy közös szellemiség, amely az adott kor sajátja, hogy egy adott régióhoz való tartozás értékének, örökségének az adott irodalmi alkotásban kimutatható hatása van.²⁰³ Bodor Ádám ezzel kapcsolatosan a következőképpen fogalmaz *A börtön szaga* című műben: „Engem elsősorban a szülőföld és az egész kelet-európai térség egzisztenciális képe inspirált, kezdetleges erkölcsével, letargikus hangulatával, nem is igen bírtam volna másról és másként írni. Így aztán írásaim kezdettől fogva úgy tünnek, mintha egy demokratikus társadalom sajtóviszonyai között keletkeztek volna, távol minden hatalmi struktúra terminológiájától”²⁰⁴ Ugyanakkor több szöveghelyen is kiemeli, milyen félreértelmezések adódhatnak abból, ha az írások jelentésrétegeit a hatalom elleni reakció szempontjából közelítjük meg. Behatárolja az értelmezést, ha nem látjuk az írások kommunikatív szándékát: „egy finoman kódolt kommunikációs módszerről volt tehát szó, amelynek kulcsai az esztétikum és a moralitás irányába, nem pedig a politikum irányába mutattak.”²⁰⁵ Ezek alapján némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy a poétikai jellemzők strukturált áttekintésére és az írások keletkezési környezetére, interakciójára alapozott értelmezések azonos kérdést generálnak: valóban elzárkóznak az írások a kortárs művek beszédmódjaitól? Meggyőződésünk, hogy az ambivalens kérdésekre a szövegek poétikáját és motívumrendszerét vizsgáló értelmezés válaszolhat. Mielőtt ezzel foglalkoznánk, a Bodor-recepció néhány sajátosságát mutatjuk be.

Azért is érdemes részletesebben idézni a Bodor Ádám korai műveivel kapcsolatos értelmezési tendenciákat (valamint a közönség elvárásait), mert egyrészt egy interpretációs hagyomány kialakulására adnak rálátást, másrészt az opus néhány tematikus sajátosságára emlékeztetnek. Amellett, hogy ezek az észrevételek egy következetes nyelvhasználatra hívják fel a figyelmünket, közvetve a formális elemzés sikertelenségét is jelzik (az olvasók nem tudják „megérteni” a szövegeket). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a domináns motívumok, szimbolikus jelentéstartalmak, valamint a nevek és figurák formateremtő elrendezése Bodor művei és a korábbi irodalmi alkotásai között folytonosságot biztosít. Azt, hogy az írások közvetlenül nem kapcsolódnak a nemzedéki narratívákhoz, az író kortársai, valamint a pályakezdés időszakában munkálkodó kritikusok még egyértelműen látták. Találkozunk ugyan az identitás, regionalitás alkotóelemeivel, így lokális jelekkel és

---

²⁰³ A szerző is fontosnak tartja ezt az örökséget. A *börtön szaga* című műben így fogalmaz: „... úgy érzem, én attól lettem író, hogy olyan élményanyag birtokába kerültem legfogékonyabb éveimben, amely egy életre szólóan ellátott töltéssel, valami olyasmivel, amivel egy művész tud kezdeni valamit.” In: *A börtön szaga*, 42.

²⁰⁴ *A börtön szaga*, 152–153.

²⁰⁵ *A börtön szaga*, 153.

jellegzetességekkel, mégis más típusú kérdések ösztönzik a megértést. A korai pályaszakasszal foglalkozó írások legalábbis erre a következtetésre jutnak. Szöcs István már 1969-ben, az *Igaz Szó*ban megjelent tanulmányában magánírónak nevezi Bodor Ádámot, aki alkata okán nem része a centrumban folyó irodalmi életnek.²⁰⁶ A magánírói státus – vélekedik – mégsem a periféria szimbóluma, inkább a különálló poétikai-ideológiai magatartás jelképe.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a poétikai jellemzők áttekintésére és az írások kontextusára, interakciójára alapozott értelmezések azonos következtetéseket fogalmaznak meg: a szövegbeli történések reduktív bemutatása gátolja a jelentéssíkokhoz való hozzáférést. S ez nemcsak a kritikusok számára okoz nehézséget. Elgondolkodtatóak azok az olvasói tapasztalatok, melyek a cselekmény hiányosságát kifogásolják (panaszlevelek érkeznek az *Utunk* szerkesztőségéhez). 1968-ban Marosi Péter *Hol a tartalom mostanában?* című írásában a jelölt problémát a figurális nyelvhasználat sajátosságával, a művek személytelen hangvételével magyarázza. 1981-ben megjelent *Kimaradt szó* című tanulmányában pedig a „kimaradt szavak” poétikai eszköztárát elemzi (interpretációját a *Behavazott lányomok*, *Tárkonyfű illat*, valamint *A fűtő fivére* című novellákra alapozza).²⁰⁷ Meglátása szerint az áttételes, jelképes jelentés hiánya az elhallgat(tat)ás eszköze.²⁰⁸ A szövegekben az általános emberi minőségek köré csoportosuló témák megválaszolatlan kérdéseket modelleznek. Az írásokban fellelhető képiség, illetve az ábrázolt szituációk hasonlósága mégis ismerőssé, belsővé teszi ezt a világot.

Tagadhatatlan, hogy a politikai kiszolgáltatottság, alávetettség jelenléte sokszor releváns szempont lehet a művek értelmezésekor. Az életrajzi háttér fikcionalizálódásának szempontja sokszor megfigyelhető, narratológiai szempontból is releváns kérdés, már Genette számára is fontos szempont.²⁰⁹ Éppen a kontextuális narratológia (párhuzamosan a történelmi kutatásokkal) világított rá arra, hogy a magánélet dokumentumai is történelmi forrásként kezelhetőek, amit a biofikció kifejezés jelöl. Egyetérthetünk a megállapítással, hogy a társadalmi folyamatok műalkotásra gyakorolt hatása akkor a leginkább impulzív,

---

²⁰⁶ Vö. Szöcs István: „A kritikus széljegyzetei. A magáníró (Bodor Ádám: *A tanú*)”, *Igaz Szó*, 1969/9, 524–525.

²⁰⁷ Ezzel ellentétben Bertha Zoltán értelmezésében az első Forrás-nemzedék után jelentkező fiatal generációt (Bodor Ádám, Kocsis István, Lászlóffy Csaba, Csiki László, Vári Attila, Sigmond István, Mózes Attila, Bogdán László) az egyéniség integritása megőrzésének szándéka, a személyiségnek a társadalmi kiszolgáltatottságok elleni védelme s a hely- és útkeresés jellemzi. Vö. Bertha Zoltán: id. mű, 143.

²⁰⁸ Marosi Péter: „Kimaradt szó (Bodor Ádám: *Megérkezés északra*)”, *Utunk*, 1981/9, 2.

²⁰⁹ Vö. Thomka Beáta: Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis, <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/1045/eletrajzi-fikcio-biotext-a-szerzo-mint-metalepszis>, utolsó letöltés dátuma: 2017. április 28.

amikor a politikai rendszer visszavonult, s az írások még abszurdabbakká, elvontabbakká, metaforikus karkai szövegekké váltak.²¹⁰ Különösen igazolható ez *A börtön szaga* című mű vonatkozásában, aminek a megjelenését követő gondolati változás leginkább azzal indokolható, hogy aki a börtönből kiszabadul, a körzetnézőponttól sohasem szabadulhat: a fonákjáról képes érzékelni ezeknek az alapértékeknek a valóságos működését.²¹¹ A börtönlét az emberi tartás, a morál megőrizhetőségének lakmusza, fontos hely a világirodalomban, elég, ha Dosztojevszkij, Musil, Ottlik, Llosa műveire gondolunk. A börtönlét egy életre szóló léttapasztalat.²¹² Azért is kiváltságos az ezzel a tapasztalattal kapcsolatosan körvonalazódó gondolatok közzététele, mert lehet, hogy nem sikerült szóra bírni e „tapasztalással” rendelkezőket arról az élethelyzetről, amelyben otthonosan mozognak, vagy idegenül.²¹³ A morális szempont domináns mozzanat tehát nemcsak a mű egészére nézve, hanem az életmű felől értelmezve is. A beszélgetésben felsejlő morális tartalmak következtében „erkölcsi-etikai tartás vetül elő a fegyelmezett, mértani szerkesztésű Bodor-mondatok mögött feszülő, állandóan fegyelmezett személyes indulatokból is.”²¹⁴

Ezt támasztják alá az egyes novellákban elrejtett börtönrészletek is (*Plusz-mínusz egy nap, Egy unalmas olajlerakat, Az Eufrátesz Babilonnál*), amelyekben érzékelhető a szerzőnek az állandó kiszolgáltatottságról való tudása. Az ezzel összefüggésben álló, morális alapokra helyezett megközelítésmód Bodor Ádám más műveiben is hasonlóan érvényesül. Esterházy Péter a *Sinistra körzet* kapcsán ismer rá etikai vonatkozásokra, amelyek az ismert háttértapasztalatból íródnak: „A *Sinistra körzet* nem sötét világ. Hanem itt mások a fényviszonyok [...] nem mondanám, hogy erkölcs nélküli világ”²¹⁵. Ugyanakkor igaz az is, hogy: „A közegbe való beleolvadás, az ellenállásról való lemondás, a világ törvényszerűségein átlátó passzivitás nem a regény, hanem egy másik jellegzetes nagyepikai forma, az erkölcsrajz ismerve.”²¹⁶

Bodor Ádám a művek önéletrajzi vonatkozásait egyértelműen hártja,²¹⁷ személyes léttörténetét is meglehetősen távolságtartással kezeli. Ehhez kapcsolható Danyi Zoltán *Egy*

---

²¹⁰ Abody Rita: „Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*”, *Élet és Irodalom*, 1998/9, 13.

²¹¹ Vö. Angyalosi Gergely: Bodor Ádám: *A börtön szaga*, 27.

²¹² Vö. Harkai Vass Éva: id. mű.

²¹³ Vö. Balázs Imre József: id. mű.

²¹⁴ Fekete J. János: „Folytonos ítélet alatt”. Bodor Ádám: *A börtön szaga*. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióinterjú változata, *Új Forrás*, 2002/2, 37–43., itt: 40.

²¹⁵ In: „Ki? – bekezdések egy nagy műről –”, *Kalligram*, [3]. 9. (1995. szeptember): 70–73., itt: 72.

²¹⁶ Hima Gabriella: „Vissza a mítoszhoz. Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*”, *Kortárs*, 1993/12, 96–100., itt: 100.

²¹⁷ Károlyi: id. mű, 29.

önéletrajz fejezetei [Bodor Ádám: A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire] című írása, melyben összefüggésbe hozza a művet az önéletrajz mint arcrongálás témakörével.²¹⁸ Olyan szöveggént olvassa, amelyben az emlékezés mint többször szereplő mozzanat hasonló az íráshoz, olvasáshoz, így egyfajta önértelmezési kísérlet. Az teszi igazán érdekessé ezt a sokszor reflektált szempontot, hogy narratívát teremtünk az emlékek, a történetek mögé, az emlékezés folyamatában a valóság és képzelet egyidejűleg *történik*, a referencialitás keveredik a fikcióval. Nem elhanyagolható ismeret, hogy amikor Paul de Man önéletrajzról ír, egyszerre beszél arcadásról és arcrongálásról, mivel a visszaemlékezéssel a szerző saját arcát igyekszik megrajzolni, eközben azonban meg is rongálja saját arcképét, fikcionalizálja és elfedi.²¹⁹ Bodor önnön jellemábrázolása, az írói (ön)ismeret felfedése így inspiratíván hat ugyan az olvasóra, de nem befolyásolja radikálisan a megértést: „A kötet bemutat egy különös személyiséget, egy szikár, de nem megközelíthetetlen embert, ám közvetlenül nem járul hozzá az írások értelmezéséhez, mégis fontos adalékokat és ösztönzéseket kaptunk az olvasáshoz.”²²⁰

Ezért is lehet az, hogy amint Angyalosi Gergely fogalmaz: „A mai olvasó számára a Bodor Ádám név egy kiteljesedett, varázslatos, semmi mással össze nem téveszthető írói világot jelöl, amelynek sajátos törvényszerűségei, szédítő mélységei, megdöbbentően következetes formáló elvei vannak.”²²¹ Stiláris jellemvonás is, hogy nem derül ki a világról, milyen. A „Bodor Ádám gyakorolta hűvös nyelvi terror”²²² következtében a szereplők személytelenek, a világ arctalan. Nehéz eldöntenünk, hogy (miként *Az érsek látogatása* című műben) „apátia vagy közöny, hogy semmin se csodálkozik, nem kommentálja, amit érzékszervei közvetítenek?”²²³

A Bodor recepció hangsúlyozza, hogy műveiben a térségi tapasztalatok tematizálása, a regionális beszédformaként értelmezett rendszerkritika, a táj metafora, valamint az elbeszélés folyamatában megfigyelhető motivációs rés szervezőerő. Az értelmezői hagyomány illetően elmozdulása a későbbi köteteknél lesz számottevő, leginkább a *Vissza a fülesbagolyhoz* című válogatás megjelenésekor. Pomogáts Béla *Vissza a fülesbagolyhoz. Bodor Ádám elbeszélései* című, 1993-ban íródó tanulmányában Bodor

---

²¹⁸ Vö. Danyi Zoltán: „Egy önéletrajz fejezetei [Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*]”, *Híd*, 2002/2, 283–287.

²¹⁹ Vö. Danyi: id. mű.

²²⁰ Károlyi: id. mű, 29.

²²¹ Angyalosi: „Bodor Ádám: *A börtön szaga*”, 27.

²²² Szilágyi Júlia: „Versenymű égő zongorára [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Holmi*, 2000/2, 220–225., itt: 221.

²²³ Szilágyi Júlia: uo.

Ádámot egyértelműen a lokális jellegzetességek szószólójaként aposztrofálja, mivel a kisebbségi élet meghatározó körülményei között kezdte írói pályáját. Így lehet az, hogy „aki Erdélyben ismerős, az ismerősként mozog Bodor Ádám világában is.”²²⁴ Reményi József Tamás pedig a *Sinistra* kapcsán írja a következőket: „túl a kiszolgáltatottság variációin, túl az áldozattá válás vagy beilleszkedés dilemmáján, ez a könyv egy szülőföldjéről már otthon száműzött, majd elvándorolt művész számvetése egy lezárult élettől – életben maradóként.”²²⁵ Természetesen találunk ellenpéldát, de a szövegek befogadásakor nem ez a meghatározó. Tarján Tamás *A sötétségről való tudás. Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz* című szövegében például másfajta kötődésről beszél:

Szokásom, hogy külföldi utazásokra olyan könyvet is a táskámba teszek, amely írója, tárgya, hangulata által erősen kötődik a fölkeresett országhoz, vidékhez. Évtizedek óta tervezem: ha majd Örményország felé visz a repülőgép, egy Bodor Ádám-kötettel osztom meg az izgatottságomat.²²⁶

A fenti értelmezői attitűdökhöz kapcsolódik Hima Gabriella *Vissza a mítoszhoz. Bodor Ádám: Vissza a fülesbagolyhoz* című írása²²⁷, melynek bevezető sorai szintén alapvető összeköttetést találnak a szerző származása és a szövegvilágok jelentésrétegei között. Mintha az Erdélyből jött, áttelepült írói státushoz igazodna a műalkotások formális-műfaji besorolása is: a tizenhét év szövegeiből (1968–1985) készült válogatás, a ciklussá szervezés és az ebből fakadó strukturális átalakulás végett, a kis- és nagyepika senki földjére helyezi a szövegeket. Bodor egyfajta kisepikán túli műfajt hoz létre; olyan közeget alkot, ahol szinte minden világvége-hangulatot áraszt. A művek egy saját szabályok által működtetett világ lenyomatai, ami mögött megtaláljuk a határon, a lét peremén való létezés állapotát. Maga a szerző is határvidékként aposztrofálja Erdélyt, tágabb értelemben egész Kelet-Európát.²²⁸ A parancsuralmi rendszerek működése Danilo Kiš, Szolzsenyicin, Karlo Stajner, Méliusz József, Sinkó Ervin műveinek belső világára emlékeztetnek. A mártír és a hóhér kettős szerepe, a pribékké avanszálás megalázó és gyilkos módszertana mintha azt bizonyítanák, hogy „az íráság, maga a témaválasztás, és ennek folyományaként a

²²⁴ Pomogáts Béla: „*Vissza a fülesbagolyhoz. Bodor Ádám elbeszélései*”, *Életünk*, 1993/7, 667–669., itt: 667.

²²⁵ Reményi József Tamás – Varga Lajos Márton: „Kritika két hangra. „Utoljára még átjárt egy kis jóleső meleg”, *Kritika*, [22]. 2. (1994. február): 21–22., itt: 21.

²²⁶ Tarján Tamás: „A sötétségről való tudás. Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*”, *Forrás*, 1993/10, 78–89., itt: 78.

²²⁷ Vö. Hima: id. mű.

²²⁸ Vö. Szilágyi Zsófia: „Otthoni létünk emlékei. Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*”, *Tiszatáj*, 2003/4, 103–105.

stílusválasztás is azonban, úgy tűnik, valójában determinált.”²²⁹ A táj, a szociális helyzet, az ember együttesen a radikális politikai normák ellenszegülőjeként nyilatkozik meg.

Az alkotói tapasztalatok, a határvidék sajátos topológiája, az alkotás lélektani és formai komponensei „az elhallgatás szemantikai többlete, a talány, a kétség üresen hagyott helyeinek erejére”²³⁰ kérdeznék rá. Eszerint egyfajta allegorikusan megfeleltethető politikai helyzet uralja a szövegeket, a fikcionális tér és az elbeszélő személyének megválasztása ennek rendelődik alá. Amint Kálmán C. György fogalmaz, ebben a világban „a tekintély, a korlátlan hatalom, a megalázkodás és sunyi ellenszegülés, az önkéntes rajongás és számító törleszkedés, a néma fenyegetés és a szeszélyes jutalmazás mechanizmusai működnek.”²³¹ *Az érsek látogatása* című műben már eltűnt a mitikus táj. Dolina egy urbanizálódott, leromlott terep, ahol a végső enyészet, érvessztés, lebomlás és egybemosódás uralja a szituációt. Nemcsak a politikai fejlődés, hanem a civilizáció tekintetében is *Sinistra körzetre* hasonlít,²³² áttételesen pedig Erdélyre. Erre utal írásában Nagy András, aki szerint „a kis történetek, fragmentumok saját értelmük szerint ragyognak, a bomlás különös fényében”²³³, egy olyan vidéken, ami a valóságban nem ismeretlen, talán lokalizálható is volna a körzet.

A különbség az, hogy Bodor „Erdélyhez új fogalomként a soknemzetiségű világ, az imponzáns és letargikus térség kategóriáit kapcsolja hozzá.”²³⁴ Így a tér, térség tematika a kötet egészét átszövi, nemcsak hangulati tényezőként meghatározó, de szövegszervező elem is.²³⁵ Ez a tér *Az érsek látogatásában* egy világtól elzárt terület, valahol a Kárpátokban, ahol totalitárius rendszer működik, a végbement hatalom- és rendszerváltás csak a látszatot érinti.²³⁶ A képek, illetve a referencialitás teljes hiánya, a higgadt elbeszélői hang, a helyszín a *Sinistra körzetre* emlékeztet. Kálmán C. György *A szeméthalmok tövén* (*Az érsek látogatása*) című írásában abban látja az analógiát, hogy a természet itt is ijesztő, kegyetlen, a már-már túlvilági nevek furcsák, ugyanakkor jellegzetesek.²³⁷ Maradt a körzet, mint problematika és poétikai keret, de két jelentős módosulással: Bogdanski

---

²²⁹ Vö. Fekete: id. mű, 42.

²³⁰ Harkai Vass Éva: id. mű, 149.

²³¹ Kálmán C. György: „A szeméthalmok tövén (*Az érsek látogatása*)”, *Élet és Irodalom*, 1999/24, 17.

²³² Lányi Dániel: „Andrej a városban [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Holmi*, 1999/10, 1294–1300.

²³³ Nagy András: „Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Kritika*, 2000/2, 35–37., itt: 35.

²³⁴ Szilágyi Zsófia: id. mű, 105.

²³⁵ Vö. Szilágyi Zsófia: id. mű, 103–105.

²³⁶ Vö. Lányi: id. mű.

²³⁷ Kálmán C.: „A szeméthalmok tövén”, 17.

Dolina ténylegesen város, a kint és bent viszonya itt jóval egyszerűbb és konnotált jelentésekben szegényebb lett, ugyanakkor megszűnt a kelet-nyugat problematika.²³⁸

Összefoglalóan elmondhatjuk: a recepció elfogadott álláspontja, hogy műveiben a térségi tapasztalatok tematizálása, a regionális beszédformaként értelmezett rendszerkritika, a táj metafora, valamint az elbeszélés folyamában megfigyelhető motivációs rés szervezőerő. Ha tehát elfogadjuk is a feltételezést, hogy Bodor Ádám műveit az etnografizmus és regionalizmus hatja át, jóval összetettebb szempontrendszer alapján kellene vizsgálandni. E megközelítésmód integrálása azonban nem problémamentes – ezt bizonyítja a témával kapcsolatos nemzetközi kutatás is. Teoretikusan ugyan megalapozott a fogalom, értelmezési módszerei azonban kevésbé árnyaltak. Mint Thomka Beáta kifejti, a regionális hovatartozás képrendszere és szellemi tartalmai olyan kontextust képeznek, amelyben az identitás különféle változatai juthatnak kifejezésre. Etnikai identitás(ok), nyelvi identitás(ok), regionális identitás(ok) és az identitások variálódása-keveredése mind összhangban van az identitás alapfogalmával. A regionális tudatot pedig a származás, az öröklött szokásrendszer, a felekezeti minták és a lokális érvényességű modellek befolyásolják.

A közös tapasztalat az, hogy „az adott régióról az irodalomban és az irodalmi szövegek révén fogalmazott képzetek konstituálják a régiót. A régió tehát nemcsak fizikai tér, hanem a fizikai tértől elválaszthatatlan módon a reprezentációk kulturális és történeti tere is, ahol a különböző típusú közegek (köztük az adott időszakban irodalomnak nevezett közeg is) néhol konszenzuálisan, néhol meg versengő módon mutatja meg a régiót.”²³⁹ A dolgozat szempontjából ez azért lényeges, mert a Bodor-művek narrátorainak zöme egyazon társadalmi csoportból származik, ez a művek belső terében reprezentatív. Prózapoétikai következményekkel jár az alakok nyelvi viselkedése. A művekben ez a diszkurzív logika követésében tükröződik: az egyszerű emberek szükségességük, nyelvi primitivizmusuk célratörő közlő jelleggel társul, az elbeszélők alakjaik beszédmódját jellemzésükre használják, és poétikai princípiumként működtetik a redukciót.

Az eseményszerű létmegértés novellisztikus formájaként tudatos a terjedelmi szűkítés, kevés helyzetre való redukálás, határozott körvonalú alakteremtés. A térségi tapasztalat tehát irodalmi beszédmódokat köt egymáshoz, kapcsolódásokat feltételez, párbeszédben létezik. A regionális azonosságtudat mint nyelvi, nem pedig mint nemzeti

---

²³⁸ Vö. Angyalosi Gergely: „Az érsekre várva. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Alföld*, 2000/7, 93–97.

²³⁹ T. Szabó Levente: *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*. L'Harmattan, 2007, 30, 31. Idézi Thomka Beáta: *Déli témák*, 93.

vagy vallási szempont érvényesül. A narrativitás szempontjából ennek jelentősége van, mert amint László János *Történelem, elbeszélés, identitás* című szövegében olvashatjuk: „Ha [...] az elbeszélés a világ megtapasztalásának sajátos emberi módja, [...] az elbeszélés révén alkotjuk meg azt a pszichológiai és kulturális valóságot, amelyben a történelem résztvevői tevékenykedhetnek.”²⁴⁰

---

²⁴⁰ *Magyar Tudomány*, 2003/1, 48–58., itt: 49.

III. Áthelyeződések. Az idegen narratív formái

1. Az idegen mint iteratív elem Bodor Ádám prózájában

A következő elemzésekben az idegen fogalmának jelentésrétegeivel foglalkozunk. Meglátásunk szerint az idegen a Bodor-szövegek belső terében, a társas érintkezésekben, interakciókban egyaránt nyomatékkal jelenlévő motívum. Az idegenség témakörének elemzésekor kézenfekvő a filozófiai kontextus felől vizsgálni, ami a fentiek alapján is egyfajta perspektíva-váltást jelenthet. Úgy véljük, jelentős változásokat mutathat a szövegek megértésében, ha áttérünk az idegen fogalmának tanulmányozására, ha föltérképezzük ennek jelentésrétegeit. Ebből az értelmezői perspektívából tekintve a filozófiai tartalmak vizsgálata Bodor műveiben kézenfekvő. Az idegen mint filozófiai tartalom a Bodor-féle létszemlélet legfőbb kifejezője, ezért vizsgálata a továbbiakban ösztönzésül szolgálhat.

Bodor Ádám műveiben az idegen mint ismétlődő elem vonja magára a figyelmet. Ezért az idegen narratív funkciójának vizsgálatát az ismétlés működésmódjának feltárásával kezdjük. Az ismétlés a művek gyakori prózapoétikai eszköze. Talán mondhatjuk, hogy a prózát ez a poétikai eljárás tartja össze, a Bodor-szövegeknek az ismétlés alapvető specifikumuk. Tekintsük kiindulópontnak, hogy az ismétlés vizsgálata az irodalmi szövegek esetében majdhogynem triviális. Amint Fürth Eszter *Coelho tévéregényei. Az ismétlődés szerkezetei* című tanulmányában kifejti: „Az ismétlésről mint önálló jelenségről beszélni igen problematikus”, mivel – Fürth Veres Andrászt idézi – „az ismétlés túlságosan is nyilvánvaló”²⁴¹. Az idézett tanulmányban az ismétlés az elbeszélés tárgyaként, ismétlődő szerkezetként, nyelvi visszatérésként, tehát retorikai eszközként válik meghatározóvá; Fürth Eszter az „ismétlődés által uralt nyelv”²⁴² mechanizmusára kíváncsi, elemzésében Peter Brooks és J. Hillis Miller elméletét használja.²⁴³ Bizonyos, hogy ha többször találkozunk ismételt elemmel egy narrációban, felfigyelünk rá, jelentőséget tulajdonítunk neki. Michael Riffaterre *Szimbolikus rendszerek a narratívában* című szövegében írja: „egy motívum jelentéktelen, és jelentéktelen is marad, kivéve, ha

---

²⁴¹ In: Hajdu Péter-Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*, Gondolat – Pompeji, Budapest – Szeged, 2007, 119–131., itt: 119.

²⁴² Fürth: id. mű, 120.

²⁴³ Miller *Fiction and Repetition* című művére támaszkodik, ami az etikai kritika szempontjából is releváns, mivel Miller az ismétlés jelentés-konstituáló voltáról ír. Megjegyzés tőlem, P.Lukács Zsófia

ismétlődik: ismétlődésének hatása stilisztikai, és néha esztétikai vagy *morális* színezetű, időnként egyfajta atmoszférát, egy kedélyállapot igazságát sugalmazza.”²⁴⁴

Bodor Ádám szövegeiben az ismétlés komplex módon jelenik meg, tág összefüggésrendszerrel mozgósít. A szövegek szemantikai-pragmatikai mintázata hasonló. Sok esetben azonos az alapszituáció. A korai munkákban exponált tárgykörök a későbbi művek tárgyköreivel lépnek kapcsolatba. A helyekre, illetve minőségekre kérdező kötetcímek és címek is ezt a retorikai struktúrát tételezik. Az ismétlés kohéziót teremt a váltakozó beszédmódok között. Amint Margócsy István *A veszélyeztetett világ* című tanulmányában a novellafüzérekről megjegyzi, Bodor novelláiban „nemcsak a világ hangulati azonossága dominál, de a szereplők közül is sokan vissza-visszajárnak.”²⁴⁵ Emellett az indulás, úton levés, megérkezés, várakozás, szemlélődés toposza, valamint a kommunikatív szituációk sajátosságai mintha az alkotáseesztétika egyneműsítésének igényét sugallnák. Az idegen és az idegenség, a megfigyelték vagy magának a megfigyelőnek a megfigyelése, a szemlélő szemlélt státusa, körkörösége jelentős ontológiai, filozófiai többletet ad.

Megközelítésünkben tehát az ismétlés olyan narratív kötelék, amely szövegépítő eljárásaként, funkcionális (működésbeli) és referenciális (jelentésbeli) vonatkozásban egyaránt jelentős. Ráismerhetünk regények és regényfejezetek, valamint a rövidformában íródó szövegek változataiban. Bizonyos nyelvi, formai és motivikus elemek a szerző irodalmi pályakezdésének időszakától egészen az újabban megjelenő munkáig kombinálódnak egymással. Ha megfigyeljük, a szövegek szemantikai-pragmatikai mintázata hasonló, sok esetben azonos az alapszituáció. A korai munkákban exponált tárgykörök a későbbi művek tárgyköreivel lépnek kapcsolatba. A helyekre, illetve minőségekre kérdező kötetcímek és címek is ezt a retorikai struktúrát tételezik. Ilyen a *Vissza a fülesbagolyhoz* (1992, 1997, 2003) című válogatás, amelyre azért érdemes itt utalnunk, mert az először a *Sinistra körzettel* egy időben kiadott könyv legfőbb érdeme, hogy időbeli és tematikus vonatkozásban egyaránt azonos szövegkörnyezetbe helyezi a korai írásokat a főművel. Előtérbe kerül Bodor Ádám irodalmi munkásságának kezdeti szakasza. A válogatást nem méltatják megfelelőképpen (hasonlóan a szövegek eredeti megjelenéséhez), mert túl közel van „a *Sinistra* fojtóan nagyszerű pillanatához.”²⁴⁶ Különösen a címadó novella (1982: *Utunk*, 2003: Magvető) motivikus szerveződése

²⁴⁴ In: *Narratívák* 2, 61–85., itt: 65. kiemelés tőlem, P.Lukács Zsófia

²⁴⁵ Margócsy: id.mű, 25. In: Scheibner Tamás, Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*. L'Harmattan, 2005.

²⁴⁶ Vö.Tarján Tamás: id. mű.

indokolta a rokonítást. A két mű komparatív értelmezései a folytonosság elvének poétikai leírását tették lehetővé. Emellett a *Vissza a fülesbagolyhoz* című novellát olvasva olyan összefüggéseket találunk, melyek fontos szerepet töltenek be az idegen megragadásában.

Hogy az ismétlés Bodor Ádám prózájában továbbra is meghatározó poétikai elem, alátámasztja a *Verhovina madarai* szerveződése. Már a regény első bekezdésében található időbeli megjelölés („két héttel azelőtt, hogy [...]”) indokolja az ilyen típusú vizsgálódást, mivel a *Sinistra körzet* első mondatát ismétli meg. Ugyanakkor – hasonlóan a korábbi művekhez – a szöveg narratív szerveződésében felfigyelhetünk néhány ismétlésre. Az ismert motívumok (lábnyomok, menyétek, kutyák, idegenek stb.) újra megjelennek. A műben az ismétlés különféle konnotációkat hordoz magában. Narratológiai, nyelvszemléleti megközelítése – miként Bengi László elemezte a *Sinistrát* – antropológiai-egzisztenciális-etikai olvasattal egészülhet ki.²⁴⁷ S hogy az ismétlés funkciója itt igen összetett, jól mutatja, hogy a belső idézés szintén tárgya lehet az értelmezésnek. Mivel tehát a vázolt problémakör változatlanul jelen van Bodor Ádám munkáiban, az opus egészét átfogó jelenségről kellene gondolkodnunk. Ezt a belátást támasztja alá Riffaterre *A fikció tudattalanja* című szövegében, ahol a következőkben állítja: „A komparatív olvasás szabálya akkor irányadó, ha az ember egy szerzőt végigolvas, vagy ha egy műfaj eseteiként tekint a regényekre.”²⁴⁸

Az ismétlés formai és fogalmi vonatkozásainak feltárásából különféle nehézségek származnak. Ezek akadályozhatják az értelmezést. A Bodor Ádám műveiben tételezett folytonosság vizsgálatának kiindulópontja a továbbiakban a szöveg nyelvi megalkotottsága, a motívumok, figurák és nevek adta értelmezési lehetőség. Az olvasói stratégia kialakításában azonban elsősorban az alakzat formai szerepe értékelődik fel. Így például egy szöveg metrikai modellje, mint a ritmus, a jelentés szintjén különféle értékekre reflektálhat (szépség, tragikus, komikus stb.). A motívumok, szimbólumok szerveződésére összpontosító értelmezések egy adott mű szintaktikai sajátosságaiból következtetnek a szemantikai tartalomra. Ilyen értelemben az ismétlés poétikai-elbeszéléstechnikai eljárásaként van jelen, tehát alakzatként válik az értelmezés tárgyává.

A következő interpretációk a regényekben (*Sinistra körzet*, *Az érsek látogatása*, *Verhovina madarai*) megjelenő iteratív elemek közül az idegen vizsgálatára vállalkoznak, az idegen narratív formáit ebben a szövegtörzsben értelmezzük. Az interpretációkban amellet szeretnénk érvelni, hogy Bodor felszámolja az ismétléshez kapcsolódó alapvető

²⁴⁷ Bengi László: id.mű, 114–131.

²⁴⁸ In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2*, 85–105, itt: 93.

ismereteinket és beállítódásunkat azáltal, hogy egy adott mű tárgyává, nem(csak) eszközévé teszi. Az idegen mint ismételt tárgy filozófiai-etikai és nem természetes jelentést konstituáló elemmé válik. Mivel sokféle az idegenről kialakított nézet, a következőkben az idegen filozófiai diskurzusának legfőbb sajátosságait szeretnénk összegezni, azokra a szöveghelyekre helyezve a hangsúlyt, amelyeket meglátásunk szerint a művek kontextusa megszólít. A téma kutatásának egyik legfontosabb ismerve, hogy interdiszciplináris megközelítést igényel, szerteágazó tudományos térben helyezkedik el, így antropológiai, etnológiai és kultúratudományi kutatásokkal áll közvetlen kapcsolatba. Éppen ezért indokoltak Bartók Imre következő kérdései:

Mit jelent az idegen tapasztalata? Nem válik-e minden, az idegenről szóló beszéd hipokritikussá, amennyiben éppen arról igyekeznek (pozitíve) szólni, ami számára idegen, vagyis ismeretlen és újszerű? Valóban fennáll-e a veszély, hogy az idegenről beszélünk, s közben jó lelkiismeretünk megőrzése érdekében egyúttal úgy teszünk, mintha nem tudnánk, miről is beszélünk?²⁴⁹

Joggal hangsúlyozza Bartók Imre azt, hogy az idegen helyzete sajátos; fogalma sokrétűen megragadható, éppen ebben áll megközelítésének nehézsége. Az idegennel foglalkozó kutatások áttekintése mintha azt mutatná, hogy a téma túlhangsúlyozott, nehéz kiigazodni a trivialisok sokaságában. Mélyreható vizsgálódás nélkül csak evidenciákat, közismert vonatkozásokat fogalmazhatunk újra. Ahogyan Bernhard Waldenfels fogalmaz:

Olyan szavak, mint »interkulturalitás«, »interszubsztitívitás« és »interakció« mindaddig nem egyebek üres szavaknál, amíg a bennük szereplő »inter« előtagot – a közit avagy köztest – önálló megfontolás tárgyává nem tesszük, és el nem hatolunk egy olyan köztes szféráig, amely minden központból való kiindulást megkérdőjelez.²⁵⁰

Az idegen témakörének van tehát egy kulturális és egy társadalomtörténeti vonatkozása. Az idegen mint abszolút más tételezése azonban – legalábbis részben – a filozófiai diskurzus sajátja, ezért a következőkben röviden áttekintjük az idegennel kapcsolatos filozófiai belátásokat.

---

²⁴⁹ Bartók Imre: „Bernhard Waldenfels: A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról”, *BUKSZ*, 2006/4, 369–372, itt: 370.

²⁵⁰ Waldenfels, Bernhard: „Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív fenomenológia vázlata”, <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html>, utolsó letöltés ideje: 31.01. 2017.

2. Az idegen filozófiai diskurzusa

A nem naturális narratológia feltárására irányuló fejezetben részletesen tárgyaltuk a nem naturális fogalmával kapcsolatosan megfogalmazódó dilemmákat, problémafelvetéseket, s rálátásunk volt az irányzat képviselőinek magyarázatára is, amely az elnevezés sajátos, pozitív értelemtöbbletére irányította a figyelmet. Ezúttal az idegen és a nem naturális elnevezése által keltett (negatív) asszociációk rokonságát emelnénk ki, melyet több tanulmány is alátámaszt. Az irányzat elnevezését sokan intuitívan értelmezik, kiindulópontnak tekintve azt, hogy a megnevezésnek valamiféle negatív tartalma van, ezért ellenérzéseket válthat ki. Ez a fajta beállítódás szintén jelen van az idegen filozófiai diskurzusában, a kettő ily módon is rokonítható egymással. A *Korunk* folyóirat 2015. szeptemberi számában magyar filozófusok foglalkoztak a kérdéssel: ki az idegen. Ennek kapcsán Heller Ágnes az idegennel szembeni előítéletekről ír, ami a menekültügyi helyzet, politikai diskurzussal hozható összefüggésbe. Gyáni Gábor pedig *Az idegen – a modernitás szimptomája* című tanulmányában a következőképpen érvel: „Az elidegenedés filozófiai terminusa rosszallást, legalábbis mély aggodalmat fejez ki az így leírt jelenséggel szemben, melyet leküzdendő anomáliaként határoz meg.”²⁵¹

Ez a gondolat több szövegben is felbukkan. Számunkra az anomáliához fűződő viszony egyik legfontosabb kérdéseként tételeződik: hol jelenik meg, miért érdekes, miért váltott ki az utóbbi időben ilyen nagy érdeklődést. Mint látni fogjuk, az idegen fogalomtörténeti gyökerei már az ókori görög gondolkodásban megtalálhatóak. Mivel a jelen perspektívájából az idegen témakörét egyfajta hozzáférhetetlenség jellemzi, az idegenről kialakított nézet és beszédmód metadiskurzussá vált; ez a modernitás változásai révén bekövetkező aktualitással is magyarázható. Az idegen kérdésének időszerűsége következtében az idegen témaköre elveszítette a filozófián belül betöltött privilégiumát, amelyet a fenomenológia kialakulása óta vívott ki magának. Jól igazolják ezt a sajátosságot a téma köré szervezett-szerkesztett folyóiratszámok publikációi, melyekben még a témakör legavatottabb szakértői is az idegenség globális, univerzális jellegét hangsúlyozzák, nem pedig a téma filozófiai feldolgozásával foglalkoznak. Ez persze magyarázható azzal az említett aspektussal, hogy az idegenség túlságosan általános probléma, s csak nagy elbeszélésekben lehet róla gondolkodni. A következőkben mindenesetre megpróbáljuk vázolni az idegenség koncepciótörténetét, azokra a szempontokra helyezve a hangsúlyt,

---

²⁵¹ Gyáni Gábor: „Az idegen – a modernitás szimptomája”, *Korunk*, 2015/9, 50–57., itt: 50.

amelyek nézetünk szerint a nem naturális narratológia koncepciója felől olvasva relevánsnak tekinthetők. Az idegennel foglalkozó szakirodalom alapos számbavételére nincs lehetőségünk, s nem is ez az elemzés célkitűzése, inkább azt nézzük át, hogy mit jelent az idegenség a filozófia számára, milyen meggyőződés figyelhető meg ebben a diskurzusban.

Tekintsük kiindulópontnak, hogy az idegenség átszövi a mai társadalmi és esztétikai tapasztalatot, a humán tudományok területén zajló kutatások alapvető tárgyaként tűnik fel; megközelítése ma is társadalmi és kulturális meghatározottságú. Ezt a sajátosságát tulajdonképpen az ókori görög filozófiai hagyomány létrejötte óta megőrizte. Erre a megállapításra juthatunk legalábbis, ha az idegenség fogalmát a jelenkori írások szempontrendszerét figyelembe véve rakjuk össze. Annak ellenére, hogy az idegenség diskurzusa igen szerteágazó, megtalálhatóak azok a határfelületek, amelyeken érintkeznek a különféle hipotézisek, magyarázatok.

A filozófiában nem sikerült megoldani a másik, azaz az idegen kérdését. Fabio Polidori megfogalmazásában adósság és hitel van az idegennel foglalkozó gondolkodók legnagyobbjai között, ezek „Lévinas és a fenomenológia, Lévinas és Husserl vagy éppen Lévinas és Heidegger közt íródnak.”²⁵² A filozófiában az idegen problematikája megelőzi a Másik problematikáját. Ha utat akarunk találni az idegen elemzéséhez, a vizsgálódást az idézett szerzőket megelőzve, Sartre-ral kell kezdenünk, pontosabban őt is be kell vonnunk az elemzésbe, még ha gondolati rendszere nem kap is hangsúlyos szerepet a vizsgálódásban, mert nem ez az elemzésünk fő célkitűzése. Mindenekelőtt azt kell eldöntenünk, hogy fenomenológiai gondolkodónak tartjuk-e Sartre-ot. Témánk szempontjából az első korszakát kell figyelembe vennünk, amely a fenomenológiai filozófia korszaka. „Noha abban minden kutató egyetért, hogy Sartre első korszakában a fenomenológiai filozófia dominált, korántsem teljes az összhang a tekintetben, minden további nélkül fenomenológiai munkának vehető-e *A lét és a semmi*.”²⁵³

Kiindulópontnak tekintjük azt, hogy Sartre révén nyomon követhető az idegen értelemalakulása, mert filozófiája összekapcsolja az idegen témáját mindenkori elődjével, Marxszal, illetve Hegellel (Marx a *Kéziratokban* részletesen kitér a *Szellem fenomenológiájára*). Mindez azt jelenti, hogy az idegenség filozófiai konstrukcióját nem lehet feltárni Hegel filozófiája nélkül sem, mert „az interszubsztitívum ilyen konstitutív szerepe középpontba állítja a másikat mint idegen és az uralom, illetve az emancipáció

---

²⁵² Vö. Polidori, Fabio: „A végtelen másik. Lévinas-színterek”, *Világosság*, 2007/1, 9–24., itt: 23.

²⁵³ Marosán: id. mű, 268.

kérdéseit, nyilvánvalóan *A szellem fenomenológiája* átértelmezéseként.²⁵⁴ Hegelnél elsősorban az úr-szolga viszony témakörét feldolgozó rész lehet releváns. Ezt a viszonyt Gyenge Zoltán az ön-magaság és a másság felől közelíti meg, szerinte Hegel „*A szellem fenomenológiájában* pontosan leírja azt a folyamatot, amelyben a tudat az érzéki észrevevéseken át lassan felismeri, hogy a más-léte nem tőle független, nem idegen, hanem ő maga, ami nem más, mint az önmagáról való tudás a más által, azaz az ön-tudat.”²⁵⁵ Ebben a megközelítésben az úr-szolga viszony teljességgel megfeleltethető az azonos és a más fogalmainak, a két öntudatnak. A kettő küzdelme nem más, mint a szabadságért folytatott küzdelem. A szabadság korrelációt biztosít Sartre és Marx filozófiája között:

A Sartre számára is a fő célt jelentő általános emancipáció két olyan szempontot foglal magában, amelyek a Gazdasági-filozófiai kéziratokban jelennek meg. Az egyik az ember mindenoldalú szabad önkibontakoztatása, a nembeliség szempontja. A másik az emberi viszonyok jelentősége az elidegenülés különböző formái között.²⁵⁶

A szubjektivitás, az emberi viszonyok, valamint az elidegenedés központi témák Sartre-nál, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy mint filozófiai problémák először Marx számára voltak lényegesek. Miként idézett tanulmányában Bene Adrián összefoglalja, Marx fejti ki a *Kéziratokban* „az áruvá válás és az elidegenülés kapcsán a nembeliség és a szabadság szerepét. A „Munkabér” rész kiindulópontja, hogy „a munkás áruvá lett”, és „saját munkája mindinkább idegen tulajdonként lép vele szembe”, mivel elidegeníti tőle minden szabadságát.”²⁵⁷ Mindez jól példázza, hogy az idegen kérdése a filozófiában jóval nagyobb korpuszt ölel fel. Erre találunk utalásokat többek közt Julia Kristeva idézett könyvében és tételszerűen Weiss János tanulmányában, ahol Rousseau, Schiller és Hegel filozófiáját vonja be az értelmezésbe, így jut el az elidegenedés fogalmáig, amelyet aztán Marx újfajta szövegkörnyezetbe helyez. Nem lehet tehát elvonatkoztatni ettől a diskurzustól, amely Hegeltől Marxig, majd Sartre-ig és a francia fenomenológiáig vezetett. Weiss János tanulságos észrevételeket fogalmaz meg Marx filozófiájának időszerűségével kapcsolatosan is. Egyrészt a kapitalizmus jelenvalóságával, másrészt a marxi kutatások újszerű megközelítése által kiváltott hatással magyarázza. Mindkét szempont releváns lehet az idegen kérdésének tárgyalása során. Az első, a kapitalizmus új megjelenése főként, mint

---

²⁵⁴ Bene Adrián: „Jean-Paul Sartre marxista társadalomelmélete”, in *Elidegenedés és emancipáció. Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok*, Főszerk. Marosán Bence Péter, L'Harmattan, 2016, 291–299, itt: 293.

²⁵⁵ Gyenge Zoltán: „A filozófiai »más«”, *Korunk*, 2015/9, 38–46., itt:40.

²⁵⁶ Bene Adrián: „Jean-Paul Sartre”, itt: 291.

²⁵⁷ Bene Adrián: „Jean-Paul Sartre”, itt: 292.

a Bodor-művek problematikája szolgálhat kiindulópontul, filozófiájának újfajta értelmezései pedig az elidegenedéssel kapcsolatos észrevételek miatt lehetnek fontosak.²⁵⁸

Persze ez már igen kiterjesztett megközelítés, de úgy gondoljuk, a Bodor-művek indokolttá teszik ennek a diskurzusnak a figyelembevételét, idézését, rövid feltárását. A cselekvésközpontúság, a tevékenység mint az individuum egyedüli igaz kifejezési forrása a *Sinistra körzet* központi szervezőelve. Szövegértelmezésünk rámutat az elidegenedés munka felőli és társadalmi viszonyok felőli eredetére, másrészt Andrej önelidegenedési folyamatára. Azt fogjuk látni, hogy a *Sinistra körzet*ben hiányzik a közös cél, a csoport egységtudata helyett a másik válik központivá. Nincs meg tehát a marxi értelemben vett közösség, sem a szabadság tapasztalata – ezért kell a fenomenológia felől megközelítenünk Bodor szövegeit, s ezért lesz a nem naturális narratológiai értelmezésnek ez az alapja.

Az idegennel kapcsolatosan a legfontosabb kérdésünk: tudjuk-e, ki az idegen. Az idegen fogalmának definiálási igénye nem új a filozófiában. Weiss János filozófiatörténeti áttekintése tanulságos információkkal szolgál, olyan részletekkel, amelyekről az idegen filozófiai diskurzusában gyakran megfeledkeznek:

Az ember világon belüli helyzetének leírására a 18. század második felében elkezdtek használni egy új fogalmat, az »idegenség« fogalmát. E terminus megjelenése valószínűleg Rousseau 1782-ben megjelent *Rêveries du promeneur solitaire* című könyvéhez köthető, amely elementáris plaszticitással írja le az »idegenség« jelenségét és élményét.²⁵⁹

Jóval távolabbról szemlélődik Julia Kristeva, aki az *Egymás tükrében idegenként* című könyvében (melyre többször visszatérünk) az idegenség meghatározás helyett az idegen-koncepciók alakulásait nézi át, talán mert ez az egyetlen módja annak, hogy az idegennel kapcsolatosan bizonyos következtetéseket vonjunk le. S bizonyos szempontból ezeket fogja egybe *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*²⁶⁰ című válogatás is, amely átfogó perspektívát kínál a probléma megértéséhez. Az írások között van Jaques Derrida *Az idegen kérdése: az idegentől jött* című szövege. Az írás az idegenség tárgykörében lényeges szövegnek tekinthető: az idegenség filozófia vonatkozásainak tárgyalása során a fogalom történeti konvencióit hozza működésbe. A szöveg Platón dialógusainak értelmezéséből indul ki, s az idegenség nyelvi, jogi és politikai meghatározottságát elemzi.

---

²⁵⁸ Vö. Weiss János: id. mű.

²⁵⁹ Weiss János: id. mű., 162.

²⁶⁰ Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, Debrecen, Csokonai, 2004, 11–30.

Derrida megközelítésében az idegentapasztalat első sorban nyelvhez kötött: „Platón több dialógusában gyakran az idegen (xenosz) teszi föl a kérdéseket.”²⁶¹ Már ebből a felvezetésből is látható, hogy Derrida megfordítja az idegentapasztalat diskurzusába ágyazott, klasszikus kérdést: számára nem az idegenhez való viszony a lényeges, inkább az idegen érintettsége. A *Szofista*, *Az Államférfi* valamint *Szókratész védőbeszéde* című dialógusokat olvasva azokra a hatalmi viszonyokra mutat rá, amelyek a logosz uralmából eredeztethetőek, de utalnak arra a konvencióra, ahogyan az idegent fogadták.

Az idézett dialógusok Derrida értelmezésében azáltal közelednek az idegenséghez, hogy ezekben Szókratész olykor „maga az idegen”.²⁶² Mivel nem beszél a bíróság nyelvét (így *Szókratész védőbeszéde* című dialógusban), védelem nélkül áll. Szókratésznek, hogy befogadják őt, s hogy megillessen a menedéj jog vagy a vendégszeretet joga, birtokolnia *kellene* a bírák nyelvét, mert az idegen befogadásának-elfogadásának mozzanata elsősorban nyelv által meghatározott. Az interszónális viszony minőségének a nyelv az elsődleges feltétele: szólhatok idegenként a másikhoz, de „otthonra” is találhatok a vele történő beszélgetésben. Az otthon ezért nemcsak hely, ahonnan elmehetek, és ahová visszatérhetek,²⁶³ hanem egyféle minőség, amelyet a másikkal folytatott beszéd során konstituálok. Láthattuk, hogy Derrida megközelítésében az idegentapasztalat nyelvi eseménye a vendégszeretet kifejeződésének primer formája, amelyben a hatalom is képviseli magát: a befogadás az idegenre vonatkozik, ugyanakkor visszautal arra, *aki* befogad.

Julia Kristeva értelmezésében idegen „az, aki nem részese egy adott csoportnak, az, aki nem »belőle való«. A másik.”²⁶⁴ Ez a gondolatkezdemény utat nyit a fenomenológia előtt, amelynek egyik legalapvetőbb fogalmát, a másik fogalmát játssza ki. Ez azért is fontos, mert az idegennel, tapasztalással kapcsolatos ismereteink java része a fenomenológia tárgyköréből származik. A képviselők által írt primer szövegeknek ma már nagy szakirodalmuk van, az értelmezésekben leginkább ezek a tézisek vitaindítóak. Az igencsak meghatározó filozófiai diskurzus olyan kérdésekkel áll szemben, mint a másik (alter-ego) elérésének kísérlete és az interszubsztivitás Husserlnél, az intencionalitás, a másik fenoménja Merleau-Pontynál és Levinasnál vagy a normalizálás témaköre Waldenfels filozófiájában. A szerzők alkotásai közötti analógia leginkább az alteritás, a

---

²⁶¹ Biczó: id. mű, 11.

²⁶² Biczó: id. mű, 13.

²⁶³ Biczó: id. mű, 22.

²⁶⁴ Julia Kristeva: *Önmaga tükrében idegenként*, Ford. Kun János Róbert, Budapest, Napkút Kiadó, 2010, 100.

másság „elkerülhetetlen kérdése”²⁶⁵-ben lelhető fel. S ha válaszolni próbálnánk arra, miként értelmezi ez a diskurzus az idegent, mindenekelőtt Merleau-Ponty filozófiájára kellene összpontosítanunk, aki az idegenség és önmagaság viszonyát, a szubjektivitás és interszubjektivitás közötti (nyelvbe, kultúrába, tudásba stb. ágyazott) feszültséget az elsajátítás ötletében próbálta feloldani. Az objektív és megélt világ különbözőségében politikai, társadalmi háttértényezők is konstruktív szerepet játszottak. Egyetérthetünk Fabio Polidori vélekedésével, hogy a másság terminológiai bázisa Levinastól származik, hozzá köthető ez a filozófiai tradíció, a másik létezésének paradoxona.

Érdekes az idegenség témakörével foglalkozó munkák közül kiemelnünk a *Világosság* filozófia-fenomenológia számát (2003, 7–8. szám), amelyben Tengelyi László *Tapasztalat és önhasadás* című tanulmánya éppen az idegenség filozófiájának korszerűségét tárgyalja. Időszerű-e napjainkban az idegen filozófiai diskurzusával foglalkozni? – teszi fel a kérdést Tengelyi László. Mint tudjuk, a szerző több könyvet is ír az idegentapasztalat filozófiai aspektusáról, s tulajdonképpen a tárgykör valamennyi jelentős filozófiai alapvetésére rálátást ad. A *Világosság*ban megjelent, idézett tanulmánya közvetve újra Husserl és Heidegger fenomenológiai célkitűzésével foglalkozik. Ennek kapcsán a következő felismerést teszi közzé: Karl Löwith *Hegeltől Nietzscheig* című könyvének első kiadásában van egy később már ki nem adott ajánlás. Löwith ebben az ajánlásban freiburgi diákéveire emlékezik, és „szembeállítja egymással két nagy mesterét, Husserlt és Heideggert.”²⁶⁶ Löwith írásának rejtett gondolati tartalma szerint az 1920–30-as években korszerűtlennek tekintették Husserl fenomenológiai tételeit. Tengelyi értelmezésében a korszerűtlenség haszna nyilvánul meg ebben a történetben, mivel a mai olvasó számára ismeretlen ez a tartózkodás: napjainkban Husserl fenomenológiája „a legújabb szellemi irányzatok kiindulópontjául szolgál.”²⁶⁷ Az önhasadás fogalmi körülírása által Husserl közvetve olyan gondolkodókkal létesít párbeszédet, mint Freud, Lacan vagy éppen Levinas.²⁶⁸ Mindezek jelentős szerepet töltenek be az idegenség diszkurzív hagyományának szerveződésében. Az idegen fogalmát ez a filozófia ragadja meg a legösszetettebben, ahol is az idegen mint fenomén jelenik meg, s elsősorban mint etikai kategória tételeződik.

Úgy tűnik, mintha a fentiekben idézett szerzők azonos kérdésekkel foglalkoznának, mintha azonos elméleti interferenciák mellett köteleződnenek el. Jól összefoglalja a

---

²⁶⁵ Polidori, Fabio: id. mű, 9.

²⁶⁶ Tengelyi László: „Tapasztalat és önhasadás”, *Világosság*, 2003/7–8, 137.

²⁶⁷ Tengelyi: uo.

²⁶⁸ Vö. Tengelyi: id. mű, 149.

lényegét Bernhard Waldenfels, aki azt írja, hogy „az idegentapasztalat régóta – Husserltől, Schelertől, Heideggertől és Schützötől kezdve egészen Sartre-ig, Merleau-Pontyig, Lévinasig és Derridáig – a fenomenológiai gondolkodás alaptémái közé tartozik.”²⁶⁹ Waldenfels mikor ezekre a szerzőkre reflektál, lényegében önmaga munkásságára is reflektál. Jóllehet kiindulópontja maga a dolog, a fenomenológia szempontja, a fenomenológia által nyújtott lehetőségek számbavétele, elemzéseit Levinasra támaszkodva végzi el. Műveinek tézisszerű összefoglalását, *A normalizálás határai* címmel megjelent munkát magyarul is olvashatjuk (a kötet második a *Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról* című, négyrészes sorozatnak). Waldenfels filozófiája nemcsak azért érdemel figyelmet, mert közvetlenül az idegennel foglalkozik. Ha így volna, az áttekintésben pusztán egy alternatív elméletként tekintenénk a munkásságára, amely a fenomenológia részeként az idegen kérdéséről kommunikál. Ahogyan Bartók Imre Waldenfels magyarra lefordított könyvének recenziójában fogalmaz, a fenomenológiát olyan gondolkodásnak tekinthetjük, „amely számára az idegen(ség) [...] a par excellence filozófiai kérdés horizontja.”²⁷⁰ Bartók Imre meglátása szerint Waldenfels megközelítésében „a valóság nem valami eleve adott a számunkra.”²⁷¹ Waldenfelsnél a normalizálás „a tapasztalat természetes velejárója.”²⁷²

A normalizálás határai című mű Előszavában (*A normális és az anomális*) arra kísérel meg választ adni, hogy mit értünk, mit értsünk normálison. Az így feltett kérdés viszonylagossá tehet minden entitást, amit Bodor Ádám műveiben az idegen kapcsán kiemelünk. Viszonylagossá válhat a prózauniverzumban megismerhető anomália, minthogy a szereplők biztonsággal élnek a kívülről idegennek ható rendszerben. Számunkra a legfontosabb tézise a munkának az, hogy a normalizálás kérdése lényegében az idegenre irányuló kérdéssel függ össze, ugyanazokat a kérdéseket kell megválaszolnunk mindkettőnek a vizsgálata esetében. Waldenfels az idegen kérdését az anomáliával hozza összefüggésbe. Idézett művének egyik központi problémája abban a törekvésében ölt formát, hogy a normalizálás lehetőségi feltételét megteremtse. A mű előszavában felállított központi gondolat, hogy „az idegen és az anomália több szállal is kapcsolódik egymáshoz, át- meg átszövik egymást.”²⁷³

---

²⁶⁹ Waldenfels: „*Felelet arra, ami idegen. Egy reszponzív fenomenológia vázlata*”

²⁷⁰ Bartók: id. mű, 369.

²⁷¹ Bartók: uo.

²⁷² Bartók: id. mű, 371.

²⁷³ Waldenfels, Bernhard: *A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról*, ford. Csatár Péter, Kukla Krisztián, Budapest, Gond-Cura Alapítvány, 2005, 9.

Mindez számunkra azt jelenti, hogy amikor az idegen kérdéssel foglalkozunk, akkor a nem természetességgel, a normalitáson túli dolgokkal is foglalkozunk egyszerre, mert az idegen anomáliaként tételezi önmagát. Ha megnézzük az anomália meghatározását, azt találjuk, hogy a normális ellentétpárja. Normális az, ami „megfelel a mindenkori érvényes normáknak”. Ezen túlmenően nehéz definíciót találni az anomáliára, mert „sajátságos kétértelműség lengi körül”. Mivel Waldenfels megközelítése elsősorban etikai indíttatású, a fogalmak definiálásakor a cselekvésünkben, viselkedésünkben keresi vissza ezeket a kategóriákat, minthogy ezek az egzisztenciára is kiterjednek (e vonatkozásban nála a válaszoló cselekvésnek, rezponzív etikának van jelentősége). Ennek függvényében az lesz a fő kérdés, hogy egy cselekvés megfelel-e az adott normatív cselekvési előírásoknak, vagy sem, igazodunk-e az érvényes normákhoz vagy sem, alávétjük-e magunkat ezeknek, vagy sem. Ugyanez érvényes a megnyilatkozásainkra is: nyelvi viselkedésünk a feleletigény, a rezponzivitás függvényében érthető meg. Az idegen jelenléte okán nevezhetjük Waldenfels fenomenológiáját rezponzív fenomenológiának. Ahogy ő fogalmaz:

Az idegen mint idegen a fenomenológiának egy olyan rezponzív formáját kívánja meg, amely értelmén és szabályon túl kezdődik, ott, ahol valami kihívásként ér el bennünket, tulajdon lehetőségeinket megkérdőjelezve, még mielőtt a kérdező tudni- és megérteni-akarás föltámadhatna bennünk.²⁷⁴

Már a kérdés természetéből adódik a kétely, hol vannak a normalizálás határai. Ez az a pont, ahol a normalizálás összetalálkozik „az idegenre irányuló kérdéssel”, a rendkívülivel, valamilyen marginális jelenséggel, kivétellel, extrém esettel, eltéréssel. Helytálló a megállapítás, hogy az idegen legfőképp abban különbözik az anormálistól, hogy „mint rendkívüli jelentkezik, amelyet sem integrálni, sem vezérelni, sem pedig eliminálni nem kell, és amely éppen ezért mindenféle normalizálást maga mögött hagy.”²⁷⁵ A normától való eltérés vizsgálatakor Waldenfels olyan szempontokat tekint át, mint a válság (a válságra való kérdezés egyet jelent az idegenre való kérdezéssel), a betegség, a szerelem, valamint a másik nem idegensége. Újfajta aspektusból tárgyalja a nemek közötti különbözőségekből eredő idegenséget, a nemi tapasztalat differenciáját. Rákai Orsolya a korporális narratológia módszertanának bemutatása és alkalmazása során hozzá összefüggésbe elsősorban a test és a narratíva kapcsolatát, értelmezésében „a test narratív

---

²⁷⁴ Waldenfels: *Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív fenomenológia vázlata.*

²⁷⁵ Waldenfels, *A normalizálás határai*, id. mű, 19.

megképzését-megképződését középpontba helyező elbeszéléseleméleti koncepciót”²⁷⁶ használja fel. Rosi Braidottit idézi, aki szerint a narrativizált test vizsgálatában egyfajta perspektívaváltásra lenne szükség, amely:

abban áll, hogy önazonosságunk helyett hasadtságunkra, ön-idegenségünkre figyelünk, pontosabban nem fedjük el, nem száműzzük a tudatalattiba ezt a tapasztalatot, amely sok esetben egyszerre mind a korporalitás tapasztalatát jelenti.²⁷⁷

Az idegenség régóta egységet alkotott a szerelemmel, közvetve pedig a testiséggel. Weiss János emlékeztet arra, hogy „az „idegenség” fogalma először a szerelemről szóló romantikus diskurzusban jelent meg. A szerelem mint az idegenség ellenfogalma szintén az otthon megteremtésére törekszik. Vagyis a szerelemről szóló egész diskurzus az „idegenség” tematikájára adott válasznak is tekinthető.”²⁷⁸ Ennek az elképzelésnek a keretei Waldenfels rezponzív etika koncepciójában teljesebben ki, ami az erkölcsi rend újfajta megalapozására tett kísérlet. Terminológiájában „vad felelősséggel” tartozunk önmagunkkal és a másikkal szemben. Láthattuk ennek hagyományát, hogy a felelősség kérdése már Sartre filozófiájában is megjelenik, Levinas pedig még a szabadságnál is lényegesebbnek ítélte. Waldenfels ebben az összefüggésben tárgyalta a testi különbözőségekből eredő tartalmakat is. Az erkölcsi rend újfajta szemléleti megalapozásának motivációja már Levinas filozófiájában megfigyelhető, bizonyos hasonlóságok könnyen kimutathatóak, noha Levinas mesterei Husserl és Heidegger voltak, annak ellenére, hogy kritikával illette mindkettőnek a filozófiáját. Levinasnál azonban ez az etika független a filozófiai etikától, lényegét egy etikán kívüli regiszterben kell keresnünk, így például a nyelvben.

A nyelv kérdése Levinasnál az Én-Másik viszonyában tételeződik, része a szubjektuminterpretációnak. Mint egyfajta előzményből ebből vezeti le Waldenfels az idegen feleletigény koncepcióját s a „vad felelősség” fogalmát, amely a válaszadás elkerülhetetlenségét követeli. Ez a fenomenológiai etika számára újfajta gondolkodási keretet hoz létre, Waldenfels a rezponzív etika terminussal jelöli a válaszadás filozófiáját. Hogyan szembesülünk azzal, ami idegen? Mindenképp jelentéstöbblete van

---

²⁷⁶ Korporális narratológia és idegenség: egy kontextuális narratológia továbbgondolása, In: Irodalomismeret, 2015/1, <http://irodalomismeret.hu/archivum/194-2015>, utolsó letöltés dátuma 2017. január 15.

²⁷⁷ Korporális narratológia, uo..

²⁷⁸ Weiss: „Marx aktualitásának konstrukciói”, 163.

annak, hogy Waldenfels szerint az idegen igényre szükségszerűen válaszolnom kell, komolyan kell vennem ezt az igényt:

Egy olyan fenomenológia, amely abból indul ki, hogy azzal szemben, ami idegen, mindig adósok maradunk, még ha igyekszünk is megfelelni neki, rezponzív fenomenológiává alakul át, amely az intencionalitás fenomenológiáján éppúgy túllendül, akárcsak a szövegek hermeneutikáján.²⁷⁹

Husserl idegentapasztalat-„tanát” felülírva, a másik másságának megértése helyett Waldenfels tehát a rezponzivitás gondolatát vezeti be. Ennek etikai vonzatában érhető tetten a Levinasi filozófiától való eltávolodás, mivel Waldenfels teljesen mást ért az etikai szó jelentésén, mint Levinas. Egy olyan etikai koncepciót dolgoz ki, ahol a másik feleletigénye az etikai törvény maga, ez tehát a másik általi megszólítottágomban ölt formát. Waldenfels filozófiájában az idegennel kapcsolatosan rá vagyunk utalva nemcsak az etikára, hanem az anomáliával való szembesülésre is. Az idegen valamiféle nem természetes dologra, a világ észlelésének, az értelemtulajdonításnak egy másik módjára irányítja rá a figyelmet. Az idegen tapasztalata egy olyan sajátos tapasztalás, amelyben önmagunk idegenségére is ráismerhetünk, de mindenképp valamilyen hozzáférhetetlen entitás lép be az értelemképződés folyamatába.

Az idegen kérdését más filozófiai regiszterek felől is érdemes megközelíteni. Julia Kristeva idézett könyve jó kiindulópont lehet az idegen történelmi alakváltozatainak feltárásához. Kristeva némiképp másfajta összefüggésbe helyezi az idegen témakörét. Nézőpontját az idegen filozófia(történet)i diskurzusa határozza meg. Az idegen történeti meghatározottságának egyes stádiumait vizsgálva sokkal inkább az emberi lényegget ragadja meg, ezáltal teszi megfoghatóvá, jelenvalóvá a témát. Számára az idegen nem valamiféle filozófiai fogalom, hanem ténylegesen megélt tapasztalat. Idegennek lenni mindig egyet jelent a hatalom befolyása alatt állni, az alávetettség, közöny, üresség, kívülállóság, kívüliség s egyben a szabadság érzésével. Természetesen Julia Kristeva nem szándékszik rendszerbe foglalni az idegen diskurzusát. Célja a történelmi korok idegenkonceptiójának rekonstruálása. Ennek során meglepően kevés áthallást találhatunk a fenti, röviden tárgyalt filozófiai koncepciókkal. Az idegen vizsgálatában olyan filozófiai tradíciókhoz nyúl vissza, mint az ókori görög filozófia, Platón, a sztoikusok alkotásai vagy Szent Pál, illetve Szent Ágoston alkotásai. Összességében átfogó képet fest az idegennel kapcsolatos elképzelésekről, megpróbálja az idegenhez való viszony átalakulását tetten

---

²⁷⁹ Waldenfels: *Felelet arra, ami idegen*.

érni. A konkrét vizsgálatok olyan nagy társadalomtörténeti hálót mozgósítanak, amelynek áttekintésére nincs s egy ilyen terjedelmű műben, jelen vállalkozásban nem is lehet mód.

A Freudig, kis utalásokkal pedig a jelenkorig feszített áttekintés lényegi üzenete azonban mindezek ellenére is jól megfogható: az idegent különféle jogokkal látták el, de a védelemhez, tulajdonhoz való jogát is felülírja a vendégszeretet joga, a vendégfogadás tisztsége. Az idegen egyet jelent a sajátos státussal és az ebből történő kimozdulással. Hogy az áttekintésből milyen idegenfogalmat fogadunk el, mi működőképes Bodor Ádám műveinek elemzése során, többé-kevésbé az adott szöveg függvénye. Úgy véljük, a vázolt irányvonalon kell továbbhaladnunk, ha a Bodor-művekben megjelenő idegen alakjáról gondolkodunk. A Bodor-művek elemzésekor arra leszünk kíváncsiak, hogyan képződik meg az idegentapasztalat, milyen korrelációkban lelhető fel, illetve milyen támpontot kínál az adott narráció az idegenség elbeszélhetőségére.

3. Az idegen mint különleges fenomén. *Sinistra körzet*

„Egyszerű, hétköznapi kis história a miénk.”²⁸⁰ (27.) Így emlékszik vissza Andrej a fogadott fiával való viszonyára, de mintha a narráció egészében azt sugallná, hogy egy átlátható, mindenfajta ígértől mentes történettel találkozik az olvasó. Az alaphelyzethez kapcsolódó körülmények, karakterek mégis megtörik az evidenciákon alapuló olvasat lehetőségét. Olyan tényezők szervezik az eseményeket, melyek éppen a fenti állítás ellenkezőjét igazolják; leginkább az idegen fogalmának, illetve státusának a képződése, az idegenség kifejeződése, természete az értelmezés alapja.

De miért érdemel az idegen a *Sinistra körzet*ben megkülönböztetett figyelmet? Jogosult-e az idegen képzete arra, hogy jelentőséget tulajdonítsunk neki, hogy az idegen irodalmi, filozófiai és narratológiai hagyományát figyelembe véve az idegen attribútumait vizsgálva érvényes, eddig kevésbé reflektált vonatkozásokat tárjunk fel? Vajon túlmutat-e a műben megjelenő idegenkoncepció az eddig ismert értelmezői kereteken, vagy egyáltalán miként illeszkedik, miként illeszthető ebbe a diskurzusba? Az idegen jelenlétét vizsgálva nem kerülünk akaratlanul is a konstrukció csapdájába egy hozzárendelt kontextust hozva működésbe? A fogalom reflektáltsága alátámasztja az elképzelést, hogy releváns értelmezési kiindulópont lehet irodalmi művek esetében, ha az idegen

---

²⁸⁰ Az idézetek a következő kiadásból vannak: Bodor Ádám: *Sinistra körzet*, Budapest, Magvető, 1999. Megjegyzés tőlem: P. Lukács Zsófia

jelenségével foglalkozunk, különös tekintettel a modern alkotásokra, melyeknél ez a fajta olvasásmód tradicionális.

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk, milyen összefüggéseket kommunikál, milyen aspektusokat tár fel a *Sinistra körzetben* az idegen, nem függetleníthetjük egymástól a tapasztalati sokrétűség és viszonylagosság jelentés-összefüggéseit. Az idegen fenomenológiai megközelítése olyan szempontoknak a figyelembevételét teszi szükségessé, mint az intencionalitás, a tapasztalat, érzékiség, öntapasztalat és objektivitás. Az idegen témakörének, mint láttuk, van egy kontextuális vetülete, s van egy performatív, dinamikus vonatkozása, ami a jelentés-konstituálás során válhat meghatározóvá. Annak ellenére vált az idegen terhelt fogalommá, hogy ez utóbbi sajátosságát, eredendő tulajdonságát máig megőrizte. Az idegen kérdése antropológiai s egyben ontológiai szempont, emellett kétségtelenül van egy mindennapi tapasztalásra lefordítható értelme is, ami azt mondja, hogy önmagunk és a Másik megismerésének útján, az út végén a Semmi és a Sehol áll.²⁸¹ Mintha ennek a tudásnak volna a birtokában a *Sinistra körzet* narrátora is, aki úgy viszonyul az idegenséghez, mint eleve elrendeltséghez. Lényeges szem előtt tartanunk a megkülönböztetést, amelyre utaltunk: az alábbiakban kétféle idegenségkoncepcióról beszélünk. Az egyik az ontológiai idegenség, a másik a fenomenológiai idegenségkoncepció. Hogy van relevanciája ennek az olvasásmódnak Bodor Ádám opusában, bizonyítja az is, hogy mint állandó motívum, textuális alkotóelem a regény középpontjában áll, a mű egyik központi szervezőelve. Miként a fenomenológiai módszer, Bodor idegenkoncepciója sem argumentatív természetű.²⁸²

Pozsvai Györgyi a Bodor Ádámról írt monográfiában külön fejezetben tárgyalja az idegen témakörét. Amint a fejezetcím is utal rá (*A prózauniverzum alapmotívumai: az én és a másik: örök idegenség*), az idegent Bodor Ádám művészetében voltaképpen az énkeresés metaforájaként értelmezi. Az én és a másik témakörével egy összefüggésben elemzett idegenfogalma mint filozófiai tartalom új megközelítési lehetőségeket tesz lehetővé. Ám elemzésében Pozsvai Györgyi nem megy tovább, pusztán megemlíti azokat az idegenhez társuló alapvető asszociációinkat (így a vándor, a zarándok fogalmával hozza összefüggésbe az idegen megjelenését Bodornál), amelyek sok irodalmi műalkotásban megfigyelhetők lehetnének. Ezáltal ugyan mozgósítja az irodalmi hagyomány egyik legősibb motívumhálóját, az út- és énkeresését, de nem teljesíti ki azokat az olvasati

---

²⁸¹ Vö. Csepeli: id. mű, 17.

²⁸² Takács Ádám: „Argumentáció és interszubsztivitás Husserlnél”, <http://www.c3.hu/~prophil/profi042/takacs.html>, utolsó letöltés dátuma: 2017. április 27.

lehetőségeket, melyeket a témakör referenciális vonatkozása magában hordozhat. Különösen vitatott lehet az a megállapítása, hogy „Az »örök-úton-levés« -re kárhoztatottság tárgyát érintő karcolatokban és a *Sinistra körzet*ben nem a történelmi-társadalmi panorámába ágyazódnak a szimbolikus tartalmak.”²⁸³ Ez jelentheti azt, hogy Bodor Ádám szövegeiben az idegen fogalmának merőben más megközelítésével találkozhatunk, mint a korábbi irodalmi hagyományban, de vonatkozhat arra is, hogy az idegen fogalmának másfajta értelmezésével van dolgunk, hogy a szövegek az idegenkoncepciók olyan módosulását közvetítik, amely a filozófiai, antropológiai, történelmi kontextusba való ágyazottságuknak mond ellent. Angyalosi Gergely a Pozsvai Györgyi emlékére kiadott, a Bodor-életművet tárgyaló esszé- és tanulmány-gyűjteményben igen találóan fogalmazza meg azt a kérdést s egyben rácsodálkozást, amely a Bodor Ádám szövegeit olvasó és értelmező közösségben is időről időre megfogalmazódik:

Egyszerűen nem az ítékezés áll világának középpontjában. Mintha úgy látná, hogy a tények megítélik önmagukat. Honnan veszi ezt az erőt, mi az a külső pont, ennek az erőnek az eredője, amely úgy van túl jón és rosszon, hogy közben mégsem válik etikátlanná?²⁸⁴

A *Sinistra körzet* nyitányában előforduló, idegenre vonatkozó utalások sokasága hívja fel a figyelmet a fogalom, motívum belső fontosságára, kiemelt státusára. Megközelítésünkben az idegenség lényege több aspektusból is megragadható. Elsősorban a karakterek tűnnek fel idegenként, bemutatásuk során olyan kapcsolódási lehetőségeket mozgósít a narrátor, melyek narratívuma a filozófiai gondolkodás sajátja.

Az idegen mint filozófiai jelentésképző elem vizsgálata ugyan nem előzmény nélküli a Bodor Ádám-szakirodalomban, ám mindezt nagyban befolyásolja a Bodor Ádám műveinek recepciótörténetéből ismert koncepció, ami aligha kedvezett a filozófiai irányultságú kutatásoknak, vizsgálódásoknak. Mintegy elfogadott tény, hogy a művek filozófiai vonatkozásainak felfedéséig egész egyszerűen nem tudunk eljutni, minthogy ilyen vonatkozások nincsenek. Balassa Péter a filozófiai, etikai vonatkozásokat illetően írja, hogy Bodornál *nincs* mögöttes tartalom, ami látható, az maga a mögöttes.²⁸⁵ Kiegészíthetjük ezt a vélekedést Lányi Dániel megállapításával, miszerint Bodor

---

²⁸³ Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám*, Pozsony, , Kalligram, 1998, 83.

²⁸⁴ Angyalosi Gergely: „A kiismerhetetlen remekmű”, in Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, Budapest, L’Harmattan, 2005, 49–57., itt: 55.

²⁸⁵ Balassa Péter: „Bodor Ádám novelláiról”, *Életünk*, 1986/8, 756–759., itt: 757.

elsősorban érzéki, nem pedig intellektuális befogadásra hívja az olvasót.²⁸⁶ Az elmúlt évtizedekben kialakult értelmezői tendenciák olyan irányvonalat jelöltek ki, amely szerint a társadalmi, kulturális kontextus figyelembevétele lehet célravezető és irányadó értelmezési szempont (különös tekintettel a *Sinistra körzet* vonatkozásában). A fő narratív egységek értelmezése ennek a beállítódásnak rendelődik alá. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznánk, néhány olyan értelmezést idézünk a következőkben, amely alkalmas rá, hogy az ilyen típusú olvasást bemutassa. Mező Ferenc például *A tisztesség esélye (Bodor Ádám pályaképe)*²⁸⁷ című írása tanulságos észrevételeket ismertet például a művek etikai vonatkozásait illetően.

A morális vonatkozás Mező Ferenc számára elsősorban a hatalomnak alávetett ember lehetséges tisztességességének szempontjából releváns, mivel Bodor a közvetlen erőszakra ritkán utal. A művekben bizonyos megtartó etikai értékek rejtőzködnek, egyes szereplők morális tartása ilyen értelemben megrendítő. A többnyire néhány életmozzanatra redukált cselekményben a történések középpontja nyelvi megnyilvánulásokra szorítkozik. Ezért lehet Bodor a leütés, az első megdöbbenő kezdőmondat avatott mestere. Mező Ferenc érvelése szerint Bodor a *Plusz-mínusz egy nap* (1974), *Megérkezés északra* (1978), *Milyen is egy hágó* (1982) kötetekben oly módon mélyíti tovább ezt a jelentésmezőt, hogy központi kérdéssé teszi azt, miként igazolható művészi eszközökkel az elemi tisztesség esélye. S nemcsak az emberi kapcsolatok, hanem ezzel párhuzamosan a nyelvi regiszter is kiüresedik, mivel a háttérben az emberi természetet sokkoló társadalmi okok húzódnak, a szereplők létezését a meg nem értés társadalmi háttere képezi. Mező Ferenc úgy véli, a *Zangezur hegység* (1981) című kötet címadó novellája látszólag felülmúlja a szerző eddigi emlékezetes kérdéseit, ám Bodor közvetetten ugyanazokkal a problémákkal szembesít.

A *Sinistra körzet* szakirodalma arra a belátásra ösztönöz, hogy Sinistra és az író egykori élete analóg világ, a szenvedés, a diktatúra leghatározottabban ebben a műben jelenik meg. Nem részletezzük ezen a helyen Bodor Ádám alkotói életének nehézségeit, Orbán Ottó 1992-ben közzétett írását idéznénk csupán,²⁸⁸ amelyi igen jól érzékelteti a Bodor Ádám mint börtönviselt iskolai tanuló köré fonódó legendát, a kitelepülő író köré szerveződő értelmezői hagyomány jellemzőit: „Az áttelepülő, ez itt a bökkenő, egyszer csak kezdi nem hallani a saját hangját.”²⁸⁹ Ehhez kapcsolódik Reményi József Tamás, aki a

---

²⁸⁶ Vö. Lányi: id. mű.

²⁸⁷ *Mozgó Világ*, 11.9 (1985. szeptember): 63–70.

²⁸⁸ Vö. Orbán Ottó: „Adam Bodor leinti Mustafa Maupassant kamionját”, *Holmi*, 4.2 (1992. február): 275–280.

²⁸⁹ Orbán Ottó: id. mű, 276.

Törzskönyvezett sorok. Bodor Ádám: Sinistra körzet című írásában egyértelmű párhuzamot láttat a szerző múltja és a regény világa között, a hazai földön is üzötten, a számkivetettséghez idomított szokásokkal élő emberi közösség képét olvassa ki a *Sinistra körzet* soraiból: „Ismeretlen tájon az ismerős nyomor és szenvedés rémálmát látjuk, amelyben tősgyökeres helybeliek, deportáltak és kivezényeltek között csak a dögcédulák tesznek különbséget.”²⁹⁰ Másik tanulmányában ugyanilyen visszavezetéssel találkozhatunk: „túl a kiszolgáltatottság variációin, túl az áldozattá válás vagy beilleszkedés dilemmáján, ez a könyv egy szülőföldjéről már otthon száműzött, majd elvándorolt művész számvetése egy lezárult élettel – életben maradóként.”²⁹¹

A diktatúrának ez a fajta hatástörténete, a szerző által megtapasztalt társadalmi valóság a fikció több elemében is feltárható, pontosabban a narráció több szempontja is ennek az olvasatnak rendelődik alá. Legfőképp példája ennek a tér mint rejtett főszereplő²⁹². A tér mint nem naturális narratív elem értelmezése előtt a szerző-író közötti, vélt analógiák rövid áttekintésére vállalkozunk. Hajlamosak vagyunk a *Sinistra körzet* értelmezése során arra a meggyőződésre támaszkodni, hogy a tér sajátos jellemvonásai Bodor Ádám otthonához, Erdélyhez kapcsolódnak. Ugyan elismeri a kritika, hogy a tér Bodornál jelzésszerű, absztrakt, ám ahogyan Pomogáts Béla fogalmaz, mégis más, mint a nyugat-európai abszurd irodalomban: nem az emberi lét eredendő képtelenségét kívánja igazolni, inkább a társadalomban és történelemben fellépő erőszakot.²⁹³

A táj, a rezervátumi léttel egy hosszú hazai irodalmi tradícióhoz kapcsolódik. Alexa Károly *A régi jó táblabírák, Szegény gazdagok, Gavallérok, Iskola a határon, Agancsbozót* című alkotásokkal rokonítja a művet. Danilo Kiš műveivel, valamint Krasznahorkai László *Borisz Davidovics síremléke* és a *Sátántangó* című alkotásaival pedig nemcsak a táji motivika, de az írói élmények forrásvidékének azonosságát, a kedélyes kelet-európaiságot is összeköti: „Ezen a tájon – s ebben a században – nincs olyan szélsőséges abszurditás, nincs olyan rettenet, ami ne volna szinte bármikor megismételhető napi realitás.”²⁹⁴ Erre a visszavezetésre jut el Ács Margit is, számára egyenesen „nyilvánvaló, hogy *Sinistra körzet* nyers amorálisága egy eléggé meghatározott földrajzi hely, kontinensrész történelméhez

²⁹⁰ Reményi József Tamás: id. mű, 94.

²⁹¹ Reményi József Tamás – Varga Lajos Márton: id. mű, 21.

²⁹² Vö. Szilágyi Márton: „A tárnicsgyökér fanyar illata. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*”, *Tiszatáj*, 47.2 (1993. február): 82–86.

²⁹³ Vö. Pomogáts: id. mű.

²⁹⁴ Alexa Károly: „A hely, ahol lak(t)unk. *Sinistra körzet*”, *Hitel*, 5.4 (1992. december): 82–89., itt: 87.

illeszkedik.”²⁹⁵ A fikció és a realitás közötti hasonlóság feltárásától egyenesen elhatárolódik a Bodor Ádámról írt monográfia szerzője, Pozsvai Györgyi, aki munkásságában arra sarkall, hogy szakítsunk az ilyen típusú olvasásmóddal. Mintegy megtisztítja ezt az értelmezői regisztert, mivel meggyőződése, hogy Bodor művészetétől mi sem idegenebb, mint a közvetlen politikai irányultság, Bodornak inkább az *alávetettség* helyzete köti le a figyelmét.²⁹⁶ Tóth Zsolt szintén amellett érvel, hogy a racionális megközelítés lehetséges, ám hiábavaló (például a hatalom-kiszolgáltatottság, erkölcs-erkölcstelenség és más ellentétpárok keresése a szövegben); a politikai vagy morális jellegű megközelítések nem illenek a Sinistra világába, mert itt apolitikus és amorális állapotok honosodtak meg.²⁹⁷

A következőkben nem kívánjuk vitatni ezeknek az olvasatoknak, állításoknak az igazságtartalmát. A sok érintőleges párhuzam, utalás és értelmezés okán releváns e helyen is a kérdés, hogy miként és minek olvasható a *Sinistra körzet*. A mű recepciójának tanulsága szerint érvényes interpretáció lehet, ha a művet szociológiai híradásnak, politikai helyzetjelentésnek, fohásznak, esetleg posztmodern poétikai bravúrnak olvassuk, egy archaikus világ kövületeként.²⁹⁸ Ettől az értelmezői tradíciótól szeretnénk elhatárolódnunk. Lényeges megerősítést ad Esterházy Péter, aki szintén nem találja alkalmazhatónak a politikai megközelítést. Mint írja, nem kell a *Sinistrá*ban politikai parabolát látnunk, nem kell behelyettesíteni, azonosítani valamivel, mert titokban nem a román állapotok kritikája, és nem magyar apológia:

Miközben természetesen beszél a kultúrától való megfosztás rideg következményeiről, a nyelvek között való nehéz hánykódásról, a nyelv nélkülségről, a beszéd nélkülségről. Diktatúrában mindenki kisebbségi, ezt tudtuk. A kultúra nélküli világban is mindenki kisebbségi, mindenki töredék.²⁹⁹

Az idegen fogalma köré szerveződő interpretáció mikor leszámol a fenti olvasatokkal, azzal a meggyőződéssel teszi, hogy Bodornál az idegen több mint az otthontalanság, számkivetettség, vagy éppen a hatalom metaforája. Meglátásunk szerint a Bodor Ádám opusában szereplő idegenre elsősorban Waldenfels megállapításai érvényesek: „Ami idegen, az nem egyszerűen más, nem egyszerűen az, ami – mint Platón Szofistájában – az

²⁹⁵ Ács Margit: „Az erdő démonikus vonzása [Bodor Ádám: *Sinistra körzet*]”, *Holmi*, 4.12 (1992. december): 1880–1883., itt: 1882.

²⁹⁶ Vö. Pozsvai Györgyi: „Újabb közelítések a Sinistra körzethez”, *Jelenkor*, 39.12 (1996. december): 1094–1102.

²⁹⁷ Vö. Tóth Zsolt: „Észvesztő szemleút. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*”, *Életünk*, 1993/3–4, 355–357.

²⁹⁸ Vö. Esterházy Péter: „Ki? – bekezdések egy nagy műről”, *Kalligram*, 1995/9, 70–73.

²⁹⁹ Esterházy: id. mű, itt: 71.

azonostól való elhatárolás révén áll elő.” Az idegen(ség) egyfajta tapasztalat, tapasztalás és önmegtapasztalás. Nem pusztán egyike az irodalmi toposzoknak, amely így a vándorlét, otthontalanság hangulatát hordozza, hanem – akár ezek vonatkozásában is – filozófiai probléma, amely a szövegeket a filozófiai mélységek problematizálása és megértése felé mozdítja el. Éppen ezért Bodor Ádám alkotásai az idegen fogalma révén a filozófia egyik legősibb témájával folytatnak párbeszédet (ez közvetlenül Descartes filozófiájában jelentkezik először).

Az idegen motívumának megértése által tárhatjuk fel annak a kohézióknak az eredőjét, amely a Bodor-szövegek egyneműségét alkotja. A prózát átszövő idegen motívuma az emberről állít valamit, a másik jelenlétének megtapasztalására szólít fel, a világ megértésére ösztönöz, vagy egyáltalán, a tapasztalás lényegiségét hangsúlyozza. A filozófiai értelemben vett idegen fogalmának vizsgálatára azért is érdemes nagyobb hangsúlyt fektetnünk, mert az egyet jelent „az idegennel való találkozás motívumainak és esetleges következményeinek feltérképezésével.”³⁰⁰ S mivel az idegen éppen lényegi jellemvonásából adódóan válik megközelíthetlenné, ez a fajta másság és sajátosság az idegen mibenlétét érintő viszonyrendszerben ragadható meg. Ilyen értelemben mint motívum túlmutat ugyan önmagán, tágabb jelentésréteget mozgósít, dekódolása mégis majdhogynem lehetetlen. Ha az idegen témaköre a *ki az ember* témakörével folytat párbeszédet, ha ezzel az ősi kérdéssel rokon, akkor egyszersmind filozófiai kérdésként is tételezi önmagát (az idegen témaköre eleve egzisztenciális kérdés). Fontos azonban látnunk, hogy az idegen vizsgálata nem jelent egyet bizonyos elméletek visszakeresésével.

De akkor mit jelent Sinistrán idegennek lenni, vagy mit jelent maga az idegenség? Ez a kérdés nemcsak azzal áll kapcsolatban, hogy az idegen fogalmán keresztül határozza meg a főszereplő önmagát, tehát nemcsak egy identifikációs elem, hanem az idegenhez fűződő viszony révén valamit a belső világ működéséből is megérthetünk. Az ugyanis, hogy miként viszonyulnak az idegenhez, kulturális, történelmi kérdés is. Sinistra mint elszigetelt hely nemcsak azért különálló, mert rezervátum, hanem a kozmopolitizmus előtti városállamként is tételeződik. A Sinistrára érkező idegenhez, tehát az Andrejhez való viszonyulás kifejez valamit a helybeliek értékrendjével kapcsolatosan, akik fogadják, és/vagy befogadják az idegent; az idegen státusa meghatározó a belső viszonyok feltárása tekintetében, s ez új szempontokat kínál a mű értelmezéséhez. Sinistrán egy őállapot uralkodik, minden intézkedés az archaikus korról mutat rokonságot, azzal az időszakkal,

---

³⁰⁰ Bartók Imre: id. mű, 370.

amelyben „az átutazó idegent gyanakvással, sőt olykor ellenségesen fogadták.”³⁰¹ Az idegent megillető jogok mellett vannak tiltott szempontok is, ami megkülönböztet egy idegent az állampolgártól, van állandóság bizonyos tényezőket illetően, amelyek közül Kristeva első helyen említi, hogy „Először is, az idegen nem tölthet be közhivatali pozíciót”.³⁰²

Olvasatunkban a *Sinistra körzet* az idegen történelemben előforduló alakváltozatait jeleníti meg, de legfőképp a Platónnál ismert idegenreprezentációkkal mutat összefüggést. Az idegen megjelenése olyan előzményeket hoz intellektuális játékba, amelyek sok vonatkozást magyaráznak. A narráció elidegenítő, a téma idegen, a szereplők fizikai tulajdonságai nem mindennapiak, a történet olyan mozzanatokból építkezik, amilyenek a hétköznapi, való életben elképzelhetetlenek, vagy legalábbis nehezen realizálhatóak. Minthogy vizsgálatába szükségszerűen beékelődnek azok az elméleti megközelítések, melyekről a fentiekben szóltunk, érdemes kiemelni azokat a külső szöveghelyeket, melyeket a *Sinistra körzet* idegene megszólít. Elsősorban Merleau-Ponty elgondolására kell utalnunk, arra a sajátosságra, hogy „testfenomenológiájának talán leglényegesebb eredménye éppen annak megmutatása, hogy az idegen nem rajtam kívül, hanem már bennem elkezdődik.”³⁰³

Bodor Ádám művében az én-idegenség, az idegenség mint belső tapasztalat, mint önkonstitúció és a másik tapasztalata egybeesik. Az érvelés szempontrendszerre arra a célkitűzésre épít, hogy a redukált nyelvi univerzumban megtaláljuk azokat a tényezőket, amelyek ennek az értelmezésnek a lehetőségét hordozzák, hogy megtudjuk, mi ez a resignált, ironikus művészi kép. A *Sinistra körzet* idegensége kissé öncélú, semmilyen útmutatást nem ad a tévelygők számára, olyan helyzetben vannak szereplői, amely a jelenkori ember számára majdhogynem befogadhatatlan. A mű nem kívánja feltárni, ki az idegen, nem kíván válaszolni erre a kérdésre, így nem tisztázhatjuk az idegennel kapcsolatos kételyeinket. Burkolt állásfoglalása magával a problémával szembesít. A *Sinistra körzet* narrátora nem nyit távlatokat az idegen reprezentációjában, a mű morális alapállása szerint az emberi kapcsolatokat egyszerű összefüggések írják. Ezért, Merleau-Ponty követve, „olyan területre jutok, ami idegen, engem megelőző.”³⁰⁴

A főszereplő, Andrej Bodor karakteréről, egzisztenciális helyzetéről viszonylag keveset tudunk meg a regényben, viszonyulásmódja az élethez, a többiekhez és önmagához

---

³⁰¹ Kristeva: id. mű, 51.

³⁰² Kristeva: id. mű, 104.

³⁰³ Bartók Imre: id. mű, 371.

³⁰⁴ Bakonyi Pál: „A test éthosza és pathosza”, *Különbség*, 2007/1, 146–165., itt: 154.

körvonalazhatatlan. Kevés kiszólást, önreflexív vonatkozást találunk a szövegben, ahol önmagáról vagy a világgal kapcsolatos képzetéről vallana. Cselekvéseit pedig egy olyan vágy mozgatja, amely nem folyamatosan jelen lévő. Úgy tűnhet, hogy a történet függetleníti magát Andrej eredendő céljától, amely fogadott fia megmentése volna; olyan játékot játszik, mely valójában tét nélküli. Ha a záró képek felől olvassuk a regényt, és megvizsgáljuk, miről számol be a körzet egykori lakója, ez „az egyszerű erdei gyümölcs-gyűjtőgető idegen”, összességében láthatjuk karakterének legfőbb vonásait. Ellenérveket találunk Márton László meglátására, miszerint Andrej Bodor, az elbeszélő végig kívülálló marad, a történések erkölcsileg számára érthetetlenek.³⁰⁵ A végtelen értelemképződés folyamatában szeretné megállítani az időt, öntapasztalása a lét élményszerű foglalata. Az emlékezés, megbánás, képzelgés és a nagy találkozás ideje merengésre készíti. A „lenyugvó hold csöndjé”-ben, ebben az ösképben fogalmazódik meg a gondolat, a *Sinistra körzet* utolsó mondata: „Utoljára még átjárt egy kis jóleső meleg: azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul.” (158.) Andrej valójában akkor ért meg valamit magából, amikor elhagyja Sinistrát, visszatértekor mintha azt sugallná, Sinistra nélkül az élet gazdag ugyan (többször hangsúlyozza jólétének jeleit, így „előkelő cédrusfaillatá”-t, ezüst haja „idegen fényé”-t), de üresebb. Az utazás, úton levés a metafizikailag vágyott *más* megismerésének szándékát is hordozhatja, lehet, hogy:

E mozgás célpontja – a másutt vagy a más – eminens értelemben más. Semmilyen utazás, éghajlat- vagy környezetváltozás nem elégítené ki a felé irányuló vágyat [...] A metafizikai vágy nem a visszatérésre törekszik, mert egyáltalában nem annak az országnak a vágya, ahol megszülettünk. Egy minden természettől idegen ország vágya, mely nem volt hazánk, és ahová sohasem juthatunk be.³⁰⁶

Sinistra erőteljes benyomást tesz rá: „Szobám ablakából addig tekintetem kifele, a szürkületben távolodó döllyfős hegyormokra, amíg végképp elmerültek a kelet felől közeledő lila sötétségben.” (157.). A táj saját önmegértése tükrében válik hangsúlyossá, fontosnak tartja rögzíteni a benne fellelhető időt. Az elmúlás ténye is valamiképp ebből a gondolatmenetből bomlik ki: „s lógó orral jártam végig az erdőszél néhány jól ismert zegét-zúgát.” (14.) A visszatérésekor tapasztalt állapot valóban a zarándokéhoz hasonlatos, hiszen „A zarándok ad is, kap is, adománnyá vált bolyongása valójában elragadtatott

³⁰⁵ Vö. Márton László: „Az elátkozott peremvidék [Bodor Ádám: *Sinistra körzet*]”, *Holmi*, 1992/12, 1873–1880.

³⁰⁶ Levinas, Emanuel: „*Teljesség és végtelen*”, ford. Tarnay László, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1999, 17.

állapot, amit *caritas*nak is neveznek.”³⁰⁷ Andrejt több szöveghelyen foglalkoztatja a nyom. A beíródás, bevésődés a nyomra irányuló fenomenológiai figyelem kontextusa felől hordoz interpretációs lehetőséget. Andrej sítalpainak nyoma jelzi azt, hogy egykor részese volt ennek a világnak, tehát a nyomok eligazítják saját élettörténetében. De ez a nyom nem naturális, hiszen „az izzó tavaszi fűvön” látható nyomokról beszél, melyek a legutolsó télről maradtak meg, „amit évekkorábban pont ott, a hágón töltöttem.” (14.) Mintha egyszeri és egyedi lett volna az útvonal, amelyet bejárt. A nyom mintha rögzítene valamit. Új emberként tér vissza, de talán fontosabb kérdés az, hogy miért megy vissza Sinistrára. Bizonyos, hogy az örök idegenség hatáskörében nem hazatér, mivel a szó klasszikus értelmében nincs otthona.

A regény első fejezetében az idegenség mindenhová befurakodik, a táj, az égbolt is ezt a tapasztalást hordozza: „a fenyves fekete gallérjai fölött villóztak a Pop Ivan és a Dobrin jeges tornyai. Mögöttük üveges zöld idegenséggel az északi égbolt.” (17.) Ebben a részben Andrej az önreflexióra támaszkodik, saját karakterét mint kívülállót írja le: „Soha nem derült ki, [...] miért pont engem, az egyszerű erdei gyümölcs-gyűjtögető idegent vitt magával aznap az ukrán határra.” (6.) Mint külföldi, magát más szöveghelyen is „egyszerű vándor”-nak nevezi, ami, mint láttuk, az idegenhez társított legősibb toposzok egyike. Az önmagával kapcsolatos gondolatok alapján Andrej alakját elmozdíthatjuk egy olyan értelmezés felé, hogy „az ember, aki hosszú időn át a világ középpontjának tekintette magát, elveszíti uralkodó pozícióját. Sohasem vagyunk azok, amik vagyunk.”³⁰⁸

Ellentmondásos lenne a mindennekfelett álló egyén képzetével azonosítani a főszereplő karakterét, de kétségtelen, hogy amikor Sinistrára érkezik, lehetőségei, idegen státusából adódóan, determináltak lesznek. Az idegen sokoldalú megjelenése a történet szintjén majdhogynem bagatellizálja ezt a problematikát, ugyanakkor az ezzel kapcsolatos szenvtelenség éppen arra kíván rámutatni, hogy miként lehet az idegenség gondolatával és tapasztalatával együtt élni, emellett hogy a megfigyelő és a megfigyelt kettősségének rabságával miként tudunk azonosulni – olyannyira, hogy mindez ne jelentsen szinte semmiféle problémát. Az idegenség témaköre azért válhat központi szervezőelvvé, mert Andrej egész élettere e köré fonódik. Ahogyan Levinas fogalmaz: „Az én nem olyan lét, mely mindig ugyanaz marad, hanem amelynek a létezése abban áll, hogy mindama

---

³⁰⁷ Kristeva: id.mű., 89.

³⁰⁸ Vö. Waldenfels: „Felelet arra, ami idegen”.

dolgokon keresztül, amelyek megesnek vele, azonosul, újra és újra azonosnak találja magát.”³⁰⁹

Andrej utazását, Sinistrára való érkezését fogadott fiának kiszabadítása motiválja: „Évek óta őt kerestem.” (17.). A Sinistrán folytatott tevékenységekbe történő integrálódását ennek a célnak rendeli alá. A történet-szálak alakulásában egyre inkább konstruált célnak hat az eredeti szándék, s az a különös helyzet adódik, hogy átvitt értelemben és ténylegesen is elveszíti Béla Bundasiant. Egyrészt a találkozáskor megjelenő formalizált társalgási stílus teszi bizonyossá a kettejük közötti abszolút elidegenedést (amit azonban Béla Bundasian alakja, viselkedési és erkölcsi normái tesznek viszonylagossá), másrészt pedig az a történetváltás, hogy Béla Bundasian felgyújtja magát. Közben „még láthatta a körébe sereglő kíváncsi báméskodókat, tekintetükben az idegent illető üveges közönyt”. (154.) Figyelve ezeket a stratégiai lépéseket, már a fogadott fiával való találkozás kiábrándító mozzanatainak ismeretében is feltevődik a kérdés, releváns-e egyáltalán a célkitűzés, a Sinistrán való ottlét, ha két ember között ekkora a hozzáférhetetlenség? Valóban kimerül Andrej szándéka a megmentési, megmenekítési akciótervben? Nem lehet, hogy mindez pusztán konstrukció? Ha igen, akkor Andrej mint narrátor megbízhatóságának kérdéseivel-kérdésességgel állunk szemben. A kommunikációs helyzetben megismert formalizáltság viszonylagossá tesz mindent. Emellett az önmaga számára is feltárt belső összefüggések már eleve megalapozzák ezt a szembenállást.

Andrej, mint láttuk, önmaga számára is idegenként jelenik meg, idegenként definiálja magát. Ezzel kapcsolatosan gyakran megfélekedünk arról a fenomenológiai tételről, hogy az idegenség tapasztalata önmagunk tapasztalatával kezdődik. A téma, amelyet Andrej körüljár, a természet iránt kialakított árnyalt viszony: „Az erdőt szeretem nagyon, a fát és a bokrot.” (20.) Ez a jelentőségteljes megnyilatkozás alakjának értelmezését az aszketikus élet jelentései irányába mozdítja el, de hamar kiderül, hogy ez a típusú retorika hiteltelenné vált. A hiteltelenség akkor érthető meg igazán, ha a Levinasi szubjektumfelfogás változataira emlékezünk vissza, amit Kiss Lajos András *A szubjektum problémája Emmanuel Lévinas első főművében* című tanulmányában vet össze. Négy formát különböztet meg egymástól, ezek ismerete számunkra tanulságos lehet. A szubjektum első megjelenési formája az *il y*, amelyet a világban való létezés tényének

---

³⁰⁹ Levinas: id.mű, 20.

nevezett.³¹⁰ *Il y* mint „a személytelenségéből felfakadó én, amely az álmoság és a fáradtság révén továbbra is a világ ősmasszájának, az elemeknek a foglya”. Andrej, amikor feltűnik Sinistrán, a szubjektumnak ezzel a karakterológiájával rendelkezik. Léte még személytelen, anonim lét. Így emlékszik vissza múltjára: „Egy tavaszi napon érkeztem kerékpáron a Baba Rotunda-hágóra, onnan pillantottam meg először azokat a kevély ormokat, amelyek tövében később szinte elfelejtettem addigi életemet.” (17.)

A narrációban később sem találkozunk előremutatóbb felidézéssel, emlékkel, amely többet árulna el addigi léthelyzetéről. Andrej indokolja ezt a fajta múltnélküliséget, hogy évek óta fogadott fiát kereste. Amikor magáról vall, a természethez fűződő primordiális viszony kerül előtérbe: „Az erdőt szeretem nagyon, a fát és a bokrot. Mondjuk értek a gombához, gyümölcshöz, dolgoztam már piacokon.” (20.) Karaktere a természettel alkot egységet, a környezeti világban leginkább a természettel találkozik. Ebből a megközelítésből a természet már nem a romantikus elvágyódásnak a színhelye, megjelenése nem a természetközelség észlelése végett fontos – efelől olvasva a természet Bodor műveiben redukció.

A szubjektum második megjelenési formája szintén egyfajta természetes állapotot tükröz, de ez már nem személytelen; az én itt még „a természetes egológia énje, amely az élvezetben – immár mint az életvilágban munkálkodó, a szükségleteit önmaga előállító lény – újra az elemek kiszolgáltatottja lesz, [...] a cselekvő „nem mellőzi a mást, hanem kiaknázza”. „A munka szubjektuma”-ként Andrejnak nem szűnik meg a környezeti világ feletti uralma. Másfajta megközelítésben, kissé eltávolodva a Levinas által kínált értelmezői kerettől, amikor Sinistrára érkezik, még nem idegenedett el önmagától:

ha Schiller a munkamegosztásra nyúlt vissza, akkor ezzel azt sugallja, hogy az elidegenedés alapjai a munkavégzésben rejlenek. Marx ezt úgy módosítja, hogy egy bizonyos körülmények között végzett munkavégzésben: ezeket a körülményeket pedig a magántulajdonnal azonosítja. Nem a munka általában, és nem is a munkafázisokra osztott munka idegenedett el, hanem csakis a mások számára végzett munka.³¹¹

A harmadik formában a szubjektum már a hatalomszükséglet által meghatározott, valaki, aki „bármilyen áron ki akarja ismerni a világ »működéslogikáját«, hogy azután az így megismert világot szükségletei kielégítésének rendelje alá”.³¹² A szubjektum negyedik formája lesz „az a passzív én, aki a Másik arcában és az abszolút közelségben lemond

³¹⁰ Kiss Lajos András: „A szubjektum problémája Emmanuel Lévinas korai filozófiájában”, *Világosság*, 2007/5, 83–89., itt: 84.

³¹¹ Weiss János: id. mű, 168.

³¹² Kiss Lajos András: id. mű, 93.

mindenféle erőszakról (az imént említett ismeretelméleti erőszakról is), s egy másfajta rend érvényességének rendeli alá magát.”³¹³ Jogos ellenvetés lehet, hogy a Sinistrán Andrej nem önszántából éri el ezt a formát, inkább azért, hogy kitűzött célját, a fogadott fia megmentését elérje. Csak úgy tudjuk a személyiségében elért módosulásokat komolyan venni és újszerűen értelmezni, miután látjuk, hogy ez a cél pusztán konstrukció.

Megragadható-e a másik „mássága”, hozzá férhetünk-e a másikhoz mint másikhoz és mint a világhoz a *Sinistra körzet*ben? Ez a kérdés nemcsak a mű szövegekörnyezetében indokolt; a fenomenológiai diskurzusban (az interszubjektivitás fenomenológiájában) is egyik legfőbb szempont. Waldenfels szavaival „Az idegen, amely ekként előlép a homályból, különleges fajta fenoménnek bizonyul, amely nem egyszerűen a fenomének logoszának engedelmeskedik.”³¹⁴ Már a történet nyitányában feltűnik az idegenség, és ezzel kapcsolatosan a Másik fogadásának kérdése: „Ősz közepe volt, a cserjés idegen hangoktól zsibongott” (7.). Borcan ezredes azzal a szándékkal viszi terepszemlére Andrejt, hogy a csonttollú madarat figyelve az idegen kilétére deríthessenek fényt, hiszen amint a narrátor megjegyzi: „Vándorútján az idegent néha véletlenségből egy sereg csonttollú madár kísérte.” (9.) A madarak tehát nemcsak a végzet előhírnökei, (mivel „azt tartották, ahol a madarak seregestől megjelennek, követi őket a tunguz nátha. A láz, ami a végén Borcan ezredest is elemésztette”) (9.), megjelenésük az idegen, kívülálló érkezését jelzi. Borcan ezredes maga is „jelentést fogalmazott meg a látottakról”(5.), egyszerre megfigyelt és megfigyelő. Emellett feltűnő a narrátor által közölt tartalmak kettős kódoltsága. „Csak úgy hulldogáltak akkoriban az égből a madarak.” (37.) A terepszemlék, a mozgás levinasi értelemben az érzékelés egyik formája, noha „az evésnek, a járásnak, a jövés-menésnek és a munkának eredendően nincsenek reprezentációi; a szubjektum számára önmaga »másikjával« (azaz a világgal) való szüntelen szembesülésként, tranzitív aktusokként jelennek meg.”³¹⁵

A *Sinistra körzet* idegenkonceptiója Georg Simmel idegenkonceptiójával rokon. Simmel „szemében az idegen nem az, aki ma jön, és holnap továbbáll, hanem az a valaki, aki ma jön, és holnap is itt marad.”³¹⁶ Igaz ez a megállapítás a „vörös kakasnak nevezett idegen”-re is, aki a csonttollú madár kíséretében jelenik meg, Borcan ezredes halálának előhírnöke. Tulajdonságai, járása mintegy igazolja idegen voltát, a vörös haj mint az átutazó idegen (*peregrini*) attribútuma kiemelt jelentőségű, megjelenése az idegenség

³¹³ Kiss Lajos András: id. mű, 93.

³¹⁴ Waldenfels: „Felelet arra, ami idegen.”

³¹⁵ Kiss Lajos András: id. mű, 91.

³¹⁶ Gyányi: id. mű, 51.

tipikus vonásait hordozza: „A vörös kakas egyszerű vándornak mutatkozott [...] A korai fagyokkal érkezett.” (7.). Emellett „kevély és magabiztos volt, mint aki nem az idevaló népekhez tartozik.” (7.) Mint néhány sorral alább megtudjuk, mindene elárulta, hogy külföldi, jelenlétét, feltűnését a tájon lábnyomai jelzik. A vörös kakással mint idegennel szembeni magatartás legfőbb eleme a gyanakvás, találgatás: „Egy darabig találgatták, igazából mit is akarhat”. S mint kémnek tűnő idegent őt is igazoltatják a hegyivadászok. Az első Sinistrára érkező idegen tehát csak ácsorog a közelben, a vele való találkozás elkedvetleníti a lakókat (akik szintén nem állandó lakói Sinistrának), noha semmit nem tudnak róla biztosan, szándéka, motivációja ismeretlen (ügynöknek, kémnek nézik). Ami biztos, hogy a vele való barátkozás veszélyes, Andrej azért is hátrítja a látogatásával kapcsolatos információk felfedését, mert fél, hogy emiatt kitiltják a területről. S miután a vörös kakas örökre eltűnt Dobrinból, Andrej is elmegy egy „fergeteges tavaszi napon” (13.).

A másikkal szemben való közömbösség hiánya helyett, ami Levinas terminológiája és amelyet Waldenfels is idéz, Andrej az idegennel és minden másikkal, amivel/akivel találkozik, abszolút érdektelenséget mutat, ezért az idegennel való találkozást nem releváns a rezponzivitás kérdése felől értelmezni. Beállítódásából hiányzik a válaszadás kényszere, kezdeti alapbeállítódásában nincs benne a dolgok általi megszólíttóság. De hogy valójában ki ez a másik, akivel először találkozik Andrej, nem tudjuk meg, mint ahogy az sem világos, hogy ő maga hogyan viszonyul hozzá; e tekintetben jórészt mások érzéseit közli. Tehát az olvasó kevés magyarázatot kap ezen a téren, a másikkal kapcsolatosan nehéz értelem-összefüggéseket találni – mindez azt jelzi, hogy a *Sinistra körzetben* nincs egy világosan megragadott és/vagy megragadható idegenkonceptió. Szinte lehetetlen bármiféle értelemrögzítés, a karakterek jellemvonásai közötti különbségtétel nehézkes. A nyugtalanító idegenség mindenesetre alapvető attribútuma a műnek, ez érvényes a tájra is. A település elhelyezkedésének bemutatásakor a tájleírás fontos eleme, hogy a túloldali lejtők „már észak idegen fényeiben áztak.” (8.)

Mivel a narrációban egyik idegen kilétére (honnan jött, ki ő, ki küldte, stb.) sem derül fény (az idegen legfőbb jellemvonása az anonimitás), a történetben sokszor maga a kérdés is érdektelenné válik. Waldenfels egyik tételmondata szerint „úrrá lenni az idegenen: ez a normalizálás.”³¹⁷ Talán valami hasonló történik Andrejjel, olyannyira, hogy a műben egyre inkább az lehet az érzésünk, ő a legkevésbé kívülálló Sinistrán. Ez azonban

---

³¹⁷ Bartók Imre: id. mű, 370.

pusztán az ő perspektívájából nézve lehet érvényes. Noha idegenként definiálja magát, a történések sodrásában elkezd otthonosan mozogni. Idegensége a másoknak való kitettségében, az egyoldalú helyzetekben, a ráruházott szerepkényszerekben ölt formát. Hogy mit árulnak el egyes megszólalásai, fontos vonatkozás lehet, mert a „szubjektum önmagára vonatkozását és megszólalását megelőzi a Másik általi megszólítotttság. Testiségem, azaz láthatóságom, érinthetőségem révén úgy vagyok kitéve a másoknak, mint egy tűsz.”³¹⁸

A kiszolgáltatottság az idegenség attribútuma. Legfőképp abban nyilvánul meg, hogy semmilyen felelősséget nem vállalnak érte, etikailag nincsenek elköteleződve mint idegennel szemben. Andrej karakterével kapcsolatosan megtartó erő, hogy az alapvető morális törvényeknek eleget tesz. A mű kiindulópontja is ebből vezethető le, a fogadott fia megmentésének szándéka által vezérelt cselekvések ebből erednek. Noha Andrej esetében kevés a válaszoló cselekvés, van néhány olyan fontos mozzanat a regényben, amikor erre reflektálva lép közbe. Vannak olyan momentumok a történések szerveződésében, amikor az általános etikai elveknek érvényesülniük kellene. Andrejnál ez működik is, ellentétben például Coca Mavrodin reakciójával, akinek még az emberi élet egyszerűsége, megmentése sem tét nélküli.

Sinistrán jelen van egy alapvető szorongás, ami leginkább az idegen feltűnésével magyarázható. Jobbára „kevesen aludtak, az éjszakában a várakozás, az izgalom hangjai kígyóztak.” (33.) A zaklatottság, nyugtalanság kezdettől fogva jellemzi a vidéket, azt a helyet, ahol romos kápolna áll, s az „elhagyott, beomlott bányák” (ahol a medvéket tartják) a jellegzetes helyszínei a hétköznapoknak. A kulturális folyamatok radikális tagadásával találkozhatunk. Ennek leírása mintha nem illene a Sinistra berkein belül amúgy is tapasztalható elidegenítéshez; a szemléltetés nélkül is teljesen világos a romlás. A kudarcba fulladt (vagy fullasztott) emberi sorsok csak közvetve állnak kapcsolatban a mindenkori hatalom intézkedéseivel, az életszemlélet és eszmék nélküli élet mindenképp értelmetlen. Ezért mikor azt olvassuk, hogy „a fodrászat megszűnt Dobrin Cityben, a kocsmá is bezárt; minden olyan helyet becsuktak, ahol az emberek várakozás közben elbeszélgettek.” (29.), csak egy újabb példát látunk az abszolút elidegenedésre. A közösségi létformák megszűntetését tetőzi az is, hogy „Jópár éve már, hogy a villanydrótokat elvagdosták, a házak estelente jobbára néma sötétségben gunnyasztottak.”(31.) De a lakók valójában nem igényelik a közösséget, így a hiány

---

³¹⁸ Bakonyi Pál: id. mű, 159–160.

valójában nem hiány, nem egy szimbolikus struktúra. Ez legfőképp magára a narrátorra igaz, aki például a doktorral „amolyan hallgató ivócimbora” volt (84.), iszogatás közben csak „nagy ritkán váltottunk egy-egy közömbös, semmitmondó szót, félmondatot, jobbára egyetértően köhécseltünk.” (84.)

Az idegen témakörének rendelődnek alá az asszociatív folyamatok megértését segítő látképek is, melyek az érzékre hatnak, s éppen azért jelentősek, mert Andrej számára a világ legtöbbször nem az értelem felől jelenik meg, inkább az érzékekben. Ki kell emelnünk a színek jelentőségét, legfőképp a lila színét, amellyel a szövegben többször találkozunk. A lila árnyalt képe valami elvont tartalomnak. A lila a katolikus liturgiában a bűnbánat jelképe. A narrátor, amikor visszalátogat Dobrinba, meglátja a bánat felhőjét, amely „elmerülőben a közeledő este *lila* lepei között, a múlt időre emlékeztetett, és kicsit elszomorított.” (14.) A lila szín később is megjelenik, például Hamza Petrika öngyilkosságának észlelésekor „a váltók lila lámpái hunyorogtak” (87.), a dobrini állomáson pedig „a messzeségben, a hágó lila vonala fölött sárgulni kezdett az ég” (91.). A 11. fejezetben új idegen tűnik fel, akinek „árnyékos, lila üregek mélyén csillogott olajos szeme.” (122.) S amint Andrejt távcsövével maga is megfigyelőként az igent kémleli, az idő múlásával „lila párákkal az alkony reménytelen csendje ereszkedett a tisztásokra.” (123.) Egymáshoz való viszonyulásukat is az idegenség határozza meg, s különös, hogy mikor az idegen elkéri Andrejtől a távcsövet, kérését azzal indokolja, hogy „csak azt akarom látni, amit te”. (125.) A látogatás után ottmarad az idegen ember szaga, miközben „a lila égbolton kettős narancsvörös pántlika [...] világított.” (133.)

A tettől, illetve a tapasztalástól szintén nem vonatkoztathatunk el az idegen szempontjának elemzésekor. Andrej életútjának lehetőségeit nagyban befolyásolja idegenstátusából adódó sajátos helyzete. Úgy tűnik, hogy csak „tengeti” életét, de ha végignézzük azokat a szerepköröket, amelyekben akarva-akaratlanul részt vállal, azt láthatjuk, hogy élete nagyon is aktív élet, cselekvő szándéka mindvégig jelentős. Andrej már a történet nyitányában is részese a történéseknek, a cselekvés vele kezdődik. Rögtön az alaphelyzetben terepszemlét tartanak Borcan ezredessel. Az első önmeghatározásakor még a már idézetteket mondja magáról: „Az erdőt szeretem nagyon, a fát és a bokrot. Mondjuk értek a gombához, gyümölcsökhöz, dolgoztam már piacokon. Elmehetek, ha kell, rönktelepre, a fahántolókhöz is. Vagy szükség esetén csapdákat állítok.” (20.)

Később a pályaoári állást szeretné elnyerni, de „valami futárféle” megbízatással is megelégedne, majd „az erdei gyümölcs-betakarító központ diszpécseré” lesz. Andrej először megfigyelő, majd információhordozó, de bármilyen állást kap is, nem a közösség

érdekeit szolgálja, nincsenek meg ezek a szerepkörök számára Sinistrán. Abban az életvilágban, ahová került, ő is csak egy gyenge láncszem, s alárendelt szerepe mindvégig megmarad, noha „kivételesnek számít annak az idegennek az esete, aki rendelkezik általunk nem ismert, és mégis hasznos tudással, melyet megoszthat velünk.”³¹⁹ Könnyen megfigyelhető, olyasfajta feleletigénnyel találkozik, amely az ő szempontjából visszalépés, és a semmiképpen sem jogos elvárások sokaságában ölt formát. A totalizáló intézkedések, önkényes döntések mögött senki sem áll, nem tudjuk meg, milyen valódi külső szándék mozgatja a Sinistrán zajló történések menetét. A feleletigényre adott válasz elkerülhetetlensége következtében szükségképpen cselekszik, a Sinistrán zajló folyamatok szerves résztvevőjévé válik, de ebben az ésszerűtlen intézkedéseknek való alávetettségben nem találunk radikális elutasítást, kétségbeesést, így a főszereplő reakciói jogosan váltanak ki hiányérzetet. Andrej egyszerűen nem gondolkodik el a feleletigényekkel kapcsolatosan.

Hiányzik tevékenységéből a célelvűség, noha részvétele az ügyekben a már említett megmentési szándékának rendelődik alá. Az idegen aspektusából szemlélve Andrej sohasem önmaga, „mindig más és több, mint aminek mutatja magát”³²⁰, ám ezt a belső szervezőerőt nehéz tetten érni, mert főként a külső mutatkozik meg. Amikor felidézi a Sinistrára való érkezés pillanatát, a következőket mondja: „Mindvégig a jobbik szimatomban vezetett, a végén – persze évek teltek el közben – pont itt kötöttem ki, a bizonyos rezervátum közelében, a nyirkos, huzatos Dobrinban.” (28.) Alkatáról sokat elárul a Coca Mavrodinnal való bemutatkozás leírása: „Amolyan ismerkedésféle volt ez, első terepszemle, Coca Mahmudia előtt haladtam, félrehajtottam előle az ágakat, elrugdostam útjából a fenyőtobozokat, s tapsoltam nagyokat a madaraknak, hogy idejében felröppenjenek.” (37.) Egy másik szöveghelyen pedig a következőket ismerteti: „Hanyagul előremutattam, ahol a lecsüngő felhőfoszlányok között a Dobrin hójárta meredélyei csillogtak. A csupasz hegytető felé, ahol lapos zöld kövek között Puiu Borcan ezredes örökre elpihent.” (39.)

Faragó Kornélia *Az út-jellegű értésformák* című tanulmányában éppen a kitérés gesztusára hívja fel a figyelmet Foucault filozófiájával kapcsolatosan, s az idegen kérdését vizsgálva használja a kerülőút mint metafora jelentőségét is.³²¹ A *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai* című könyvének bevezetőjében az otthon lényegiségével hozza összefüggésbe, állítja párhuzamba az idegenség megtapasztalásának módozatait. A

---

³¹⁹ Kristeva: id. mű, 31–32.

³²⁰ Waldenfels: „*Felelet arra, ami idegen.*”

³²¹ Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*, Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 2005, 11–12.

kívüliség, az otthontalanság megannyi szinonimája tárható fel és hozható kapcsolatba az idegen tapasztalattal. Lényeges különbség, hogy a *Sinistra* főhőse már nem utazik, hanem éppen megérkezett egy idegen helyre, ahonnan később, akár egy kozmopolita, továbbáll (nem derül ki, hogy miért nem haza megy, amikor megszabadul Sinistráról, ezzel kapcsolatosan csak sejtéseink lehetnek). A ház mint „létezésünk legalapvetőbb terei”-nek egyike (8.) szintén lényeges szerepet tölt be a műben. Andrej mindig valaki másnak a helyére költözik, olyan helyeken húzhatja meg magát, amelyek valóban csak menedékként, búvóhelyként szolgálnak. Ez is az idegenség egyik primer tapasztalata, amint Waldenfels fogalmaz: „Az idegenség azt jelenti, hogy valami vagy valaki soha sincs egészen a helyén.”³²² Ahogyan a lakóhely is mindig valaki másé, munkahelyei is megüresedett állások, ami mögött valamilyen tragédia okai lelhetőek fel (feltűnő, hogy Sinistrán minden használt, így például használt altiszti egyenruhát, gumicsizmát, szűk csizmanadrágot kap, stb.). „A lakhely, mely legyőzi az élet biztonsághiányát”³²³, nem létezik. Megválasztásában, kiutalásában Andrej léte forog kockán, „létezni ennél fogva annyit jelent: lakozni.”³²⁴ A lakhely fogalmának vizsgálatára Levinas *Teljesség és végtelen* című művében külön fejezetet szán. Miért fontos a lakhely a szubjektum számára, milyen vonatkozása lehet annak, hogy a *Sinistra* körzetben Andrej, éppúgy, mint a többi szereplő, lakhely nélküli? Ennek megválaszolásában segítségünkre lehet Levinas filozófiája. Kiemelnénk egyik megállapítását:

A világot szemlélő szubjektum [...] feltételezi a lakhely eseményét, az életelemekből (vagyis a közvetlen, de a holnap miatt már nyugtalan élvezetből) kiinduló visszavonulást, a ház bensőségességében való behúzódást [...] Mivelhogy az én behúzódván létezik, empirikus módon a házban talál menedéket.³²⁵

Maga a ház, a lakozás valamiképp az idegenséggel létesít kapcsolatot, „A ház – birtokolt, mivel eredendően vendégül látja a tulajdonosát.”³²⁶ Éppen azért értelmetlenek Andrej megbízatásai, munkái, mert az idegen státusából nézve „a munka [...] csak egy lakhellyel rendelkező én számára lehetséges.”³²⁷

Érdemes itt egy kis kitérőt tennünk, hogy megvizsgáljuk a munka szerepét a *Sinistra* körzetben. Először is Hegel munkafogalmát érdemes itt felidézni, amelyről

³²² Waldenfels: „*Felelet arra, ami idegen. Egy rezponzív fenomenológia vázlat.*”

³²³ Levinas, id. mű. 135.

³²⁴ Levinas, id. mű. 127.

³²⁵ Levinas: id. mű, 125.

³²⁶ Levinas: id. mű. 129.

³²⁷ Levinas: id. mű. 130.

Karikó Sándor találóan írja, hogy „a hegeli mű egy első pillantásra parányi részének, gondolati »szeletének« tekintett koncepció”³²⁸. Az *Öntudat* című részben Hegel az úr és a szolga viszonyának ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet. A munka itt egyfajta gátolt vágy, vagyis szükséglet, ami valamilyen átalakító tevékenységet feltételez. Hegel munkafogalmát az ismétlődés segítségével érthetjük meg: a munka mint a szükséglet kielégítésének eszköze folyamatosan ismétlődik. Andrej munkája Sinistrán nem teremtő és nem önmegvalósító tevékenység. A környezet megváltoztatására, átalakítására a munka révén sincs mód. Lényeges vonás, hogy a munka és a természettel alkotott egység Hegelnél szintén központi elem, mert ebben az állati lét és emberi lét különbözősége is megragadható, aminek Bodornál ugyancsak relevanciája van.

Így például, Coca Mavrodin az útkaparó házába helyezi át Adam lakhelyét, de „az utászház szolgálati lakás, ottléte majd bizonyos teendőkkal jár. Zoltán Marmorstein minálunk úgy mellékesen a halottkém egyik helyettese volt.” (59.) Andrej első lakása pedig egy vízimalom, amelyről a következőképpen vall: „Négy, öt vagy hat hete laktam már az elhagyott vízimalomban pockok, denevérek, gyöngybaglyok között.”(25.) A naturalizálás ehhez is kapcsolódó elemei az ablakból megnyíló terek, az erdő látképe, amihez Andrej a mű egyfajta zárlatában is érzékenyen viszonyul. Mások lakhelye pedig mint búvóhely, mint menedékhely tűnik fel: „A tisztás közepén, hótól körbefűjva állt a nyugalmazott erdőkerülő menhelye. Mint egy titokkal tele doboz, ajtaja, ablaka gerendával, deszkával volt beszögezve.” (106.) A regény zárlata egyértelműsíti Andrej idegen státusát: „nemsokára értem jöttek a hegyivadászok, és tudatták: mivelhogy kijelölt szálláshelyemet elhagytam, idegen létemre visszaéltem a nép vendégszeretetével, ezért tartózkodási engedélyemet bevonják, és Sinistra körzetből örökre kitiltanak.” (158.)

Igen fontos betoldással találkozunk az utolsó fejezetben, amely lényegében megismétli az első fejezet egyes szöveghelyeit, ám egy lényeges elemmel kiegészíti. Ebben a részben Andrej mégiscsak levon egyfajta konklúziót, a *Sinistra körzetet* egyféle nagymonológ zárja, melyből nyilvánvalóvá válik, hogy az idegen témaköre egyfajta értékrendszert követ, előtérbe kerülnek az idegent fogadó csoport normái, másrészt az idegennek a státusa kerül ismételten középpontba. Az utolsó fejezetben Andrej „törlesztési szándékkal” indul útnak, hogy a négy darab húszdollárost megadja Gábrriel Dunkának, akinek évek óta tartozik. Amellett, hogy igyekszik helyénvalóan eljárni, körbe szeretné járni a vidéket, ahol élt. A belső rendhez igazodva bejelentkezik a hegyivadászokhoz,

---

³²⁸ Karikó Sándor: id. mű, 89.

visszaemlékezik azokra, akikkel egykoron itt, Sinistrán közösséget alkotott, nem utolsósorban Aranka Westinre, „akitől pont hét éve búcsúszó nélkül távoztam” (157.). A nőalakkal való testi közelség megisméltése a testtapasztalat primer példája. Ez a testtapasztalat, miként a fenomenológia egyik alapelve is leszögezi, etikai vonatkozású, amit leginkább az interszubjektivitás, a másik jelenléte konstruál meg. A záró képben megannyi alternatíva marad üresen, a tételesen szereplő idegenreprezentációk kiüresedésének lehetünk tanúi. Hogyan válaszolunk az idegen felől érkező kérésre – a *Sinistra körzet* narrátora az idegen uralmának totális jelenlétéről vall.

IV. Az idegen fogalmának irodalmi reprezentációi

1. Az idegen mint nem naturális elem. *Sinistra körzet*

Az idegen filozófiai diskurzusát taglaló elemzés több szempontból is érvényes megállapításokat közölhet az idegen irodalmi narratíváit illetően, minthogy a kettő nem választható el egymástól. Az idegen kérdése tekintetében lényeges ez a reláció. Az idegen irodalomtörténeti, irodalomelméleti és szépirodalmi szempontból egyaránt jellemezhető, pontosabban ezeknek a diskurzusoknak a bevonása mind szükséges ahhoz, hogy rálátásunk legyen a hatásmechanizmusaira. Az utóbbi évtizedekben megfigyelhető volt az idegen kérdésének kontextuális fölértékelődése. Ez azt mutatja, hogy továbbra is reflektált témakör. Az idegen irodalmi diskurzusában beszélhetünk kulturális idegenségről, képi idegenségről, a testi tapasztalat idegenségéről, nemek közötti idegenségről stb. melyek mind-mind másfajta interpretációs stratégiát kívánnak meg az olvasótól. Jól összefoglalja az idegen „lényegét” Bernhard Waldenfels, amikor viszonylagosságát és alkalmi meghatározottságát emeli ki az idegen diskurzusának jellegzetességei közül. Mint írja, „az idegenség [...] kivonja magát az általános érvényű törvényszerűségek vagy értékek és az individuális tények közti különbségtétel lehetősége alól.”³²⁹

Nyíró Miklós *Az idegen – Variációk Simmeltől Derridáig* című kritikájában összefoglalja az idegen kontextusának legfőbb jellegzetességeit, illetve azokat a címszavakat, melyekkel az idegen megragadható, jellemezhető:

Van történeti-időbeli, földrajzi-térbeli, társadalmi és etnikai-kulturális, vallási, fizikai, nemek közti vagy éppen nyelvi és érzelmi idegenség is; utóbbiak nemcsak interszubjektív viszonyban tapasztalhatók, hanem intraszubjektív térben, a sajátán belül fellépő idegenségként is, sőt szólhatunk a saját idegenné válásáról, vagyis az idegenség dinamikájáról is. Az idegenség fogalmi megragadására irányuló kísérletek ugyanakkor távolról sem valamiféle kialakulóban lévő konszenzusról tanúskodnak, hanem inkább arról, hogy az idegen fogalma lényegileg definiálhatatlan, azaz valamely logosz által meghatározhatatlan.³³⁰

Amellett, hogy Nyíró Miklós az idegennel kapcsolatos referenciaképzés sokrétűségére mutat rá (amely kapcsolatban áll interdiszciplináris jellegével), az idegen jellegzetes problémáját is tematizálja: nincs stabil jelentése, nehéz adekvát módon beszélni róla.

³²⁹ Az idegenség etnográfiai ábrázolásának paradoxonjai, in *Az idegen...*, 91.

³³⁰ Nyíró Miklós: „Az idegen – Variációk Simmeltől Derridáig”, *BUKSZ*, Budapesti Könyvszemle, 2005/3, 272–277., itt: 273.

Mindez azt a belátást erősíti, hogy az idegen legfőbb sajátossága a kontextusorientáltság, így mint magában való dolog nem tételeződhet. Kapcsolódva ehhez, a következőkben az idegen irodalmi reprezentációinak csupán néhány aspektusáról fogunk beszélni. Láthattuk az előző fejezetben: még ha az idegen és az idegenség genezise, történetisége jelentős hangsúlyeltolódásokat mutat is, van egy állandó referencia a diskurzusában, ami konkrétabbá teszi ingatag helyzetét, ez pedig a Másik szempontja. Az idegennel kapcsolatos fő megállapítások leginkább erre vonatkoznak, a szubjektív perspektíva érvényesítésének is a Másik által képviselt pozíció feltárása nyújtja a kiindulópontot. Az idegenre vonatkozó reflexiók másik alapvető aspektusa inkább az időbeli eltávolodás mozzanatára figyel, ily módon az *emlékezéssel* létesít kapcsolatot. Ugyanakkor az irodalomban az idegenség nemcsak az eltávolítás, hanem az identitáskeresés metaforája is.³³¹

Irodalomszemléleti kérdésként gyakran bizonyos olvasási-értelmezési stratégiák kialakítása során találkozunk vele, ami az irodalmi szöveg sajátosságra hívhatja fel a figyelmet. Számunkra a következőkben elsősorban az irodalmi szöveg által hordozott idegenség, elidegenítés lényeges. Ez az idegen másfajta megközelítést teszi lehetővé; az idegen témaköre így mint nem naturális elem lesz realizálható. Ez a nézőpont lehetővé teszi a fogalom körülhatárolását, rámutat egy olyan gondolati fordulat lehetőségére az irodalomban, amely egyúttal a szöveg narratív technikáinak a felfedésére is ráirányítja a figyelmet. Az ilyen típusú argumentációk ma már gyakoriak, minthogy a narratológia egésze ezt a célkitűzést követi. A megközelítés újszerűsége az idegenség textuális vetületének a vizsgálati lehetőségében rejlik.

A kortárs folyóiratokban közölt írások, tanulmányok is gyakran módszertani problémaként foglalkoznak az idegenség tárgykörével. Az idegenség olykor az értelmezés alaptapasztalataként jelenik meg, olyan esetekben például, amikor az olvasói horizont nem tudja fenntartani a szöveg keletkezési időszaka és a jelenkori olvasat közötti folytonosságot.³³² Ilyenkor egyes irodalmi szövegek idegenként jelennek meg, azaz a szöveg *ismerős idegen tereppé* válik, amint erre Takács József irodalomtörténeti

---

³³¹ Ezek a szempontok gyakran tűnnek fel a kortárs magyar prózairodalomban, s az elsőkötetesek narratív hangjai közé is beépül ez a tapasztalat. Nagy Ildikó Noémi *Eggyétörve* (Bp., Palatinus, 2010) című, kisprózai munkákat tartalmazó kötete a címben is megjeleníti az idegenség és a megosztottság tapasztalatát, s azt Marjánovics Diána értelmezésében a nyelv, a kétnyelvűség problematikájával kapcsolja össze. Vö. Marjánovics Diána: „Ma elkezdődik az új életem”, *Jelenkor*, 2012/5, 565–567.

³³² Vö. S. Varga Pál: „Az idegenség visszanyerése, avagy a 19. századi magyar irodalom 21. századi távlatban”, *Alföld*, 2012/3, 67–74.

tanulmányokat és bírálatokat tartalmazó kötetének címe is utal.³³³ Ebben a megközelítésben tehát idegenként jelenik meg az irodalmi alkotás, mivel az olvasás során alkalmazott sémáink nem megfelelőek a befogadáskor. Könnyen megérthető így az irodalmi értelmezés metodológiájában felfedett idegenség. Elsősorban személyes tapasztalatként jelenik meg, tehát integrálja a szubjektumot, de az idegen és a saját viszonyrendszere (mellyel Husserl a tapasztalatot kapcsolta össze) a kulturális kontextus feltárásnak követelményével egészül ki. Eltávolodva az idegentapasztalat belső meghatározottságától, a személyes mögött lévő társadalmi-kulturális kapcsolódásokra összpontosít. Ez egyféle „antropológiai orientációként” is értelmezhető, ha adott az individuum és a társadalmi folyamatok kapcsolatrendszerének folytonossága. A feltevést, hogy ez egyszerre filozófiai és módszertani kérdés, alátámasztja Demeter Tamás *Az emberkép keresése* című tanulmánya: a szerző az elidegenedés doktrínájának (marxi) alapját is ebben az „erkölcsi-antropológiai” mozzanatban találja meg.³³⁴ Annak ellenére, hogy az idegenség vizsgálatának ezt a jellegzetessége (a történeti orientáció mellett) főként a második világháború és a rendszerváltást megelőző időszak között íródó filozófiai munkákban fedezhető fel,³³⁵ az irodalmi szöveg értelmezésében is megfigyelhető ez a fajta érdeklődés.

Kifejező példája ennek Pusztai Gábor *Az én és az idegen (Az idegenség Radnai István naplójában)* című tanulmánya, amely Radnai István naplójában vizsgálja az idegenség narratív formáit. Ennek során ad kitekintést azokra a korabeli társadalmi-politikai viszonyokra, amelyek ennek a tapasztalatnak a hátterét képezhették.³³⁶ Derrida filozófiáját idézi, mert értelmezésében „a dekonstrukció megszünteti és elhalasztja az én és az idegen hierarchiáját.”³³⁷ Természetesen nem problémátlan a két szemléletmód közötti átmenet, ahogyan az interakció sem magyarázható „modellszerűen”. A jelölt kapcsolódásokra történő rámutatásból azonban alapvető következtetések származnak. Tárgyválasztásunk szempontjából lényeges összefüggés, hogy egyes irodalmi alkotások a változó társadalmi tér függvényében válnak az interpretáció tárgyává, valamint hogy az idegenség egyszerre történeti és teoretikus meghatározottságú. Nyíró Miklós kifejezően

---

³³³ Vö. Takács József: *Ismerős idegen terep*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2007.

³³⁴ Vö. Demeter Tamás: „Az emberkép keresése”, *Századvég*, 2009/52, 85–101.

³³⁵ Vö. Demeter: id. mű, 85.

³³⁶ Vö. Pusztai Gábor: „Az én és az idegen (Az idegenség Radnai István naplójában)”, *Alföld*, 2012/8, 70–79.

³³⁷ Pusztai, id. mű, 75.

kapcsolja össze a jelentésképzés dilemmáját: „szem elől tévesztjük az idegen kérdését akkor is, ha tisztán tudományos, és akkor is, ha tisztán morális igényeknek vetjük alá.”³³⁸

Faragó Kornélia *Az idegenség alakzatai* című munkájában a szubjektum helyével, otthonosságával foglalkozik. Azért is fontos kiemelni ezt a művet az idegen szakirodalmában, mert az egész kötet szerveződését az idegen motívumának vizsgálata határozza meg. A bevezetőben hiányzik a komplex filozófiai, történelmi áttekintés, a diszciplináris háttér, amely esetleg új irányt adhatna az értelmezéseknek, mintha az idegen tapasztalásában valójában nem is volna ezekre szükség. Az egyes elemzésekben azonban mégis alkalmazza ezt a szemléletet, így például az utazás motívumának vizsgálatában, ami „tradicionális értelmezés”-nek számít, máskor magát az irodalmi kontextust definiálja idegenként (ilyen a vajdasági magyar fordítások vagy egyes szövegek recepciótörténetének példája). Ez a megközelítésmód is azt támasztja alá, hogy sokfélesége ellenére az idegen motívumának vizsgálata megkerülhetetlenné teszi az „értelmezői toposzok” alkalmazását. Így válhat újra és újra kérdéssé, hogyan kapcsolódik össze az úton-lét, vándorlás, idegenben-lét motívuma, illetve az ezek során szerzett tapasztalat az énkereséssel, az identitással.

Beszél a figura idegenségéről (Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című műve kapcsán), amely szintén az identitás kérdéskörével rokon. Kertész Imre *Sorstalanság* című regényében pedig az „idegenség-beszéd” elemeit interpretálja: hogyan jelennek meg a diskurzusban az idegenségtapasztalatok. Amit összefoglalóan elmondhatunk: a Faragó Kornélia által követett tradíció hajlik arra, hogy az idegenség irodalmi narratíváit egyfajta létérzékelésként ragadja meg; elemzéseiben az idegenség a locus függvényében képződik, a kötődés hiányának egyfajta tartozéka. A tér alapeleme az út, innen ágazik szét az úton-levés metaforája. De meg is jelenhet az idegen, a másik, aki megbontja a szubjektum rendjét, aki felkavar, kimozdít. Az idő vonatkozásában az emlékezés szerepe hangsúlyos, azaz a múlté (Faragó Kornélia Gordana Ćirjanić *A puertói ház* című regényét emeli ki ebből a szempontból).

A fenti példák azt sugallják, hogy az irodalmi narratívákban az idegen nem valamiféle absztrakció, elsősorban nem is a fogalmi háttére jelentésformáló, inkább a tapasztalattal létesít kapcsolatot. Adódik a tanulság, hogy az idegen olyan élményekből és tapasztalatokból tevődik össze, melyeknek az adott élettörténet összefüggéseiben, a szubjektum életében különleges jelentősége van. Mivel azonban az idegen valamiféle nem

---

³³⁸ Nyírő Miklós: id.mű, 276.

várt fordulatot hoz az egyén életében, akár interszubjektív, akár intraszubjektív vonatkozásban, narratív formái óhatatlanul összekapcsolódnak az adott korra jellemző gondolkodásformákkal. Ezek feltárása segítheti az idegennel kapcsolatos nézetek, vélekedések történeti alakulásának megértését, függetlenül attól, hogy amint láttuk, az idegennel való találkozásnak van egy időtlen referencialitása. Ezért is érdemelne különálló fejtegetést, hogy tematikus szempontból miért reprezentatív a jelenkori irodalomban az idegen kérdése, találunk-e párhuzamot egyes idegenelbeszélések között. Ha elvégeznénk az idegen relációanalízisét, miként Julia Kristeva tette, láthatnánk, hogy az idegennel kapcsolatos nézetek az adott szubjektumfelfogásokkal közvetlen kapcsolatban állnak. Az idegen filozófiai narratíváit taglaló részben már körvonalaztuk ezeket a lehetőségeket, a következőkben lényegesebbnek tartjuk, hogy konkrét szövegelemzések segítségével mutassunk rá az idegen működési- és hatásmechanizmusára.

Előfeltevéseinket, hogy az idegen újjászerveződésre képes fogalom vagy tapasztalás, Bodor Ádám szövegei révén próbáljuk meg igazolni. Az interpretáció során igyekszünk rámutatni az idegen diskurzusában adódó jelentéstöbbletre, amelyre Bodor Ádám szövegei irányították rá a figyelmünket. Azt látjuk, hogy az idegen jellege Bodor Ádámnál megváltozik, olyan diskurzusformákat köt össze egymással, amelyek a Bodor-szövegek recepciójában eddig nem kaptak kellő figyelmet. A következő elemzés tehát az idegen „funkcionális” megvilágítására törekszik. Mivel Bodor Ádám műveiben is vannak szöveghelyek, melyek az idegen ontológiai, fenomenológiai vonatkozásait mélyítik el, mintegy ezekre reflektálnak, szükséges kiterjesztenünk az idegenre irányuló vizsgálódást. Ám az összefüggések megteremtésében a nem naturális narratológia által nyújtott fogalmi és módszertani apparátus játszik főszerepet.

Kiindulópontnak tekintjük a fenti észrevételeket, pontosabban evidenciákat, hogy az idegen, idegenség benne van a tapasztalásban, a tevékenységekben, a szubjektum konstitúciójában. Ezeken túllépve lényeges, hogy Bodor Ádám szövegeiben a nem természetesség az idegenhez kapcsolódó attribútumokban jelenik meg mint egyfajta szélsőséges kategória, amely az anomália fogalmával rokon. Így az idegencentrikusság több szempontból is komplexebb álláspontot képvisel, mert a narráció több szintjén szervezőerő. Mielőtt kitérnénk ennek értelmezésére, a befogadás idegenségtapasztalatát értelmezzük. Az idegenség textuális megnyilvánulása egyértelműen a nem naturális narratológia egyik legfőbb fogódzója. A nem naturális narratológia a módszertan kidolgozásakor arra is választ próbál adni, hogy miként válhat releváns értelmezői

szemponttá a szöveg, a narratíva idegensége, miként tételeződik az idegen a szöveg és olvasó interakciójában.

A Henrik Skov Nielsen által javasolt értelmezői stratégiák kialakítása az idegenség tapasztalatához fordul, mivel a nem természetes elemekkel dolgozó szöveg, miként az idegen jelenléte, kimozdít az értelmezői konvencióinkból, úgy kell viszonyulnunk az olvasás során adódó helyzethez, mint idegen szituációhoz, mert máshogyan alakul a jelentésképződés. Fel kell számolnunk az interpretáció normatív kereteit; ha nem természetes aspektusból vizsgálódunk, olyan elképzelés és módszertan mellett köteleződünk el, amely az irodalmi tapasztalat határán áll. Az idegen mint nem természetes narratív elem problémáját két szempontból érdemes megközelítenünk a továbbiakban. Arra kell először válaszolnunk, hogy ebből az aspektusból szemlélve mit jelent a nem természetes narratológia, milyen sajátosságokat emelünk ki a módszertanából, mit tudunk a témakörből hasznosítani. Másrészt amikor az egyes Bodor Ádám-szövegekben alkalmazzuk ezt az olvasásmódot, legfőbb kiindulópontnak tekintjük, hogy Bodor műveiben az idegenhez kapcsolódó cselekvések, sajátosságok nem természetes attribútumok formájában jelennek meg. Az idegen tehát a narráció tematikus-motivikus szerveződésében és a narratív eljárás szintjén egyaránt szervezőerő.

Ha az idegenhez nem természetes narratív elemként közelítünk, akkor a nem természetes témaköre többet jelent annál, amit a fentiekben vázoltunk, feltárul nem csupán a módszertani oldala, hanem ontológiai vonatkozása is, mivel együttesen konfigurálódik a kettőben. Megközelítésünkben Bodornál az idegen naturalizálása egyet jelent a waldenfelsi értelemben vett normalizálással. Elemzésünkben arra leszünk kíváncsiak, hogy a Waldenfels által javasolt normalizálás alkalmazható-e az adott szöveggörnyezetre, illetve, nem természetes aspektusból vizsgálva, a nem természetes elemek azonosítása során miként lehetséges az idegen naturalizálása. Kiindulópontnak tekintjük tehát azt, hogy amint az idegen filozófiai diskurzusában jeleztük, amikor az idegen kérdésével foglalkozunk, szükségképpen a nem természetességgel, a normalitáson túli dolgokkal is foglalkozunk egyszerre, mert az idegen anomáliaként tételezi önmagát.

Ily módon, Bodor Ádám műveiben bőven találunk példát a nem természetesség típusaira. A következőkben a nem természetes narratológia számunkra azt jelenti, amit Henrik Skov Nielsen számára:

Nielsen meghatározása szerint a nem természetes elbeszélések a fikatív elbeszélések alcsoportjába tartoznak, amelyek, – sok mimetikus és realista elbeszéléstől eltérően – olyan értelmezési stratégiák alkalmazására

ösztönzik az olvasót, amelyek különböznek a nem fikcionalizált, társalgási elmesélésekben alkalmazott helyzetektől. Konkrétabban, az ilyen elbeszélésekben van temporalitás, mesevilág, képzetábrázolás, vagy olyan elbeszélési aktus, amely fizikailag, logikailag, mnemonikailag vagy pszichológiailag lehetetlennek értelmezhető vagy igencsak valószínűtlen a valós világbeli elmesélési szituációkban, de ami azért mégis lehetővé teszi, hogy az olvasó ezt megbízhatónak, lehetségesnek és autoritatívnak értelmezze azáltal, hogy értelmezési stratégiaváltást alkalmaz.³³⁹

Még ha a képviselők elutasítják is ezt a közelítésmódot, az irányzat szemléleti és stratégiai elemei jól láthatóan jelzik, hogy a nem naturális egyik legkarakterisztikusabb vonása a különbözőség, a másság: azokban az irodalmi alkotásokban jelenik meg legtöbbször, amelyek nem mimetikusak. Ez az összefüggés aligha kerülheti el a figyelmét az elméletalkotóknak. A másság azonosítása mint érvényes értelmezői szempont a Jan Alber és Rüdiger Heinze által szerkesztett *Unnatural Narratives – Unnatural Narratology* című tanulmánykötet előszavában is megjelenik.³⁴⁰

Bodor Ádám műveiben a nem naturális többféleképpen is megjelenik: az elmében (*unnatural mind*), a történet szintjén, egy karakter alakjában, a narratív diskurzus szintjén, valamint a heterodiegetikus narrációban. Olyan mentális és pszichikai jellemvonások tűnnek fel a szövegek történetelbeszélésében, melyek lehetetlenek a való életben. A narrátori pozíció, a szereplők való világban lehetetlen cselekvései, tulajdonságai, a nyelv szétrombolása, valamint a térre és időre vonatkozó ismereteink dekonstruálása a nem naturális narratológiai megközelítés lehetőségét hordozzák. A következő elemzésben kiindulópontnak tekintjük, hogy a nem naturális tapasztalata a fabula szintjén (a mit kérdése a narrációban) és a szüzsé szintjén (a hogyan kérdése a narrációban) egyaránt szervezőerő.³⁴¹ Ennek a megkülönböztetésnek a figyelembevétele Brian Richardson szempontrendszeréből származik, amely három szempontot tart lényegesnek a jellemvonások vizsgálat során (ezek mint a nem természetesség három foka tételeződnek): a hangot, vagyis a narrátor identitásának szempontját, a történetet, azaz a fabula és a szüzsé kérdését, valamint az episztémikus következetességet, amely arra vonatkozik, hogy a szereplő nem láthat be más karakterek gondolataiba (lásd Genette paralepszis fogalmát).³⁴² Ezek közül a következőkben a második komponenst, a történet szempontját fogjuk elemezni.

---

³³⁹ Alber, Jan –Iversen, Stefan –Nielsen, Henrik Skov –Richardson, Brian: id. mű, 373. Kiemelés tőlem, P. Lukács Zsófia

³⁴⁰ Vö. id.mű, 2.

³⁴¹ Vö. „Unnatural Narratives – Unnatural Narratology”, 7.

³⁴² Vö: Brian Richardson: „What is Unnatural Narrative Theory?”, 23.

A *Sinsitra* körzet szüzséjében kétféle dilemma figyelhető meg. Egyrészt narratológiai aspektusból problematikussá teheti az értelmezést a névazonosság, hogy a történetben a narrátor és az író neve azonos (más Bodor Ádám-művekben is megfigyelhető ez a sajátosság), másrészt pedig a narrátori pozíció váltása homodiegetikus narrációból heterodiegetikus narrációba. Ha a szöveg narratív technikája idegen, ezért újfajta interpretációs stratégiák alkalmazására ösztönöz, nem naturális narratív megoldással van dolgunk, interpretációs bázisul ez szolgál. A névazonosság szembetűnő és jelentékeny narratív eljárás a prózában. Jól mutatja rendkívüliségét, hogy a nem természetes narrációkkal foglalkozó szakirodalomban mint szokatlan narratív megoldás értelemképző. Henrik Skov Nielsen például részletesen elemzi ebből az aspektusból Bret Easton Ellis *Lunar Park* című művét,³⁴³ amelyben a főszereplő és az író neve szintén megegyezik. Amellett, hogy névazonosság a narrációban egyfajta perspektíva-váltásként jelentkezik, érdemes számba vennünk hatásmechanizmusát, hogy amit a narrátorról állítunk, az íróra is vonatkoztatjuk, azaz az ilyen eljárást működtető szövegek fikcióként és nem fiktív szövegekként egyaránt tételeződnek.

Nielsen a nem naturális vizsgálata során a más szövegekre történő utalások felismerését is lényegesnek tartja; ez az író és a narrátor között szintén releváns közelítési pont lehet. Olyan narratív szituációkban érdekes, amikor a szöveg narrátora a valós szerző, aki olyan dolgokat tud a narráción belül, amelyekről az adott szituációban nem lehet tudomása, esetleg apellál is az olvasó előzetes tudására. Számunkra ez az összefüggés éppen a Bodor Ádám opusát kontextualizáló fejezet tanulságai végett lehet releváns. A narratológiai értelmezés felől azért lényeges, mert a narrátor és az író kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, újra központba helyezve az író szerepkörét.³⁴⁴ Nielsen a *Natural Authors, Unnatural Narration* című tanulmányában igen jól összefoglalja a dilemmát: a nem fiktív szövegekben a kommunikáció az író és az olvasó között zajlik, a fiktív szövegekben pedig a narrátor és az elbeszélte tartalom között (narratee), az információ mint jelentés (report) jelenik meg. A tanulmányban kifejtett szemléletmód erénye, hogy a narratológián belül vissza kívánja állítani az író központi státusát, mivel arra a meggyőződésre alapoz, hogy egyes szövegekben nem a narrátor, hanem az író hangját halljuk. Erre vezeti be a személytelen hangú narrátor (impersonal voice) fogalmát, amely szintén nem természetes

---

³⁴³ Vö. Henrik Skov Nielsen: „What’s in a Name? Double Exposure in Lunar Park”, in Naomi Mandel (szerk.): *Bret Easton Ellis: American Psycho, Glamorama, Lunar Park*, Chennai, India, Replika Press Pvt Ltd, 2011, 129–143.

³⁴⁴ Nielsen ennek más tanulmányában is hangot ad, lásd: Nielsen: „Unnatural Narratology, Impersonal Voices”.

elem, mivel kikezdi a naturális történelbeszélés határait, szétfeszítve a narratív szituációit.³⁴⁵

Bodor Ádám műveinek interpretálásakor különösen indokolt az író státusának újragondolása. Láthattuk, hogy mennyire meghatározza az író pozíciója a narrátorét, hogy sok esetben milyen nehezen lehet különbséget tenni a kettő között. Ha pedig a Bodor-szövegekben nagy számmal előforduló ismételt tartalmak (a mit kérdése) felől közelítjük meg az életművet, szintén nem tekinthetünk el az író szerepétől (a hogyan kérdése), mert a külső referenciák ebből a perspektívából lesznek megragadhatóak. Az adott szövegen belül található ismétléseket egyrészt mint narratív megoldásokat, másrészt mint motivikus tartalmakat kell megközelítenünk. A visszatérő cselekvések, hangok, szagok, az egyes szereplők jellemvonásai vándorló motívumok, melyekről a dolgozatban külön fejezetben szólunk. Mindkét szempont esetében nyilvánvaló az író jelenléte, az író is hallatja a hangját, jelen van a szöveg belső terében. A *Sinistra körzetben* viszont ez a sajátosság megtévesztheti az olvasót, a különbségtétel eltörlésekor maga az írói és szereplői név lesz a tulajdonképpeni tárgy: „Elővett zsebéből egy óraláncon függő, csillogó bádoglepocskát, amelyre frissen belevésve sötétlett: Andrej Bodor. Az álnevem [...] Tetszett is az új nevemből az Andrej nagyon.” (24–25.) A szöveg univerzuma és az író múltjában megtapasztalt életvilág hasonlósága olyasfajta analízisre sarkallta az olvasókat, amely a későbbi Bodor-szövegek befogadásakor is meghatározó.

Az író és a szereplő névazonossága a műben megjelenő diktatórikus rendszer és a szerző életére jelentős hatással levő politikai hatalomgyakorlás közötti analógia szempontjából vált érdekessé, mintegy ezt igazolta. Ebben az értelmezői regiszterben mindenekelőtt a hatalom a kiindulópont; a hatalom mindent átjár, maga főhős is a hatásköre alá kerül, sőt, maga is a hatalom embereként jelenik meg, amikor módja van rá. A hatalom motívuma fogódzót nyújtott a narrációs és narratív problémák feltárására is. A bevezető fejezetekben már jeleztük, hogy miért kell figyelembe vennünk azokat a körülményeket, amelyek ezt a korpuszt formálták, befolyásolták. Ha nem tudunk is feltétlenül foggatlenedni ettől a tradíciótól, a narratológia által nyújtotta lehetőség egyfajta kiterjesztés, amely a mű kimeríthetetlen gazdagságában másfajta értelemregisztereket tesz hozzáférhetővé. Számunkra tehát most sokkal fontosabb törekvés, hogy felfedjük a nem naturális narratív jegyeit, a narrációs technika és a nem természetesség, valamint a motívumok és a nem természetesség közötti lényegi összefüggéseket.

---

³⁴⁵ Vö. Nielsen, 76.

A nem naturális narratológia gondolköréhez illeszkedik a narratív szituáció megváltozása, amely a *Sinistra körzet* megjelenésekor komoly műfaji problémákat vetett fel.³⁴⁶ Ez arra a dilemmára koncentrált, hogy vajon regényként vagy novellafüzérként olvassuk-e a szöveget. A *Sinistra* narrációja jórészt egyes szám első személyben íródik, ezt a narrációtípust Käte Hamburger az önéletírással rokonítja. Ennél a szempontnál is indokolt tehát az író és a narrátor közötti kapcsolat tételezése. Az egyes szám első személyben íródó narrációkban sokszor találkozunk olyan szöveghelyekkel, ahol valami olyasmit tudunk meg, amit az én-elbeszélő nem mondhat el, olyasmit közöl, amit a narráció pillanatában még nem tudhatott (részleteket, amelyekre nem emlékezhet, érzéseket közvetít, miközben az adott karakter éppen hallgat, stb.). Erre a helyzetre vezet be Henrik Skov Nielsen a narráció személytelen hangja terminust (*impersonal voice of the narrative*). Mindez nem a megbízhatatlan narrátor esetével áll kapcsolatban, hanem azzal, hogy olykor a narrációban a személytelen narrátori hang átveszi a helyét a homodiegetikus narrációnak, ezzel magyarázhatóak az egyes határátlépések a narráció szabályaiban, logikájában.³⁴⁷

A narrátori pozíció a *Sinistrá*ban lényegbevágó változáson megy át. Coca Mavrodin hatalomátvétele után, ahogyan Mavrodin fogalmaz: „az efféle eprészés, gombászkodás, természetjárás ideje lejár”, s Andrej egyre durvább, egyre terhelőbb megbízatásokat kap. Valószínűleg tevékenységek veszik át az addig is szokatlan foglalkozások helyét. Hogy maradhasson, Andrej már nem abból indul ki, mit szeret, esetleg szeretne tenni, mivel akar foglalkozni, hanem a következőket mondja: „Bármit elvállalok.” (36.) Fényképész lesz, azaz burkoltan besúgó, mivel Mustafa Mukkerman kamionos Sinistrára érkezését kell dokumentálnia, majd a halottkém egyik helyetteseként dolgozik. Ebben az élethelyzetben változik meg a mű narratív szerveződése, a homodiegetikus narráció helyét a heterodiegetikus narráció váltja fel. Ennek a váltásnak az ontológiai vonatkozását is érdemes megemlítenünk. Akkor lehet releváns ez a szempont, ha értelmezési horizontunk Brian McHale koncepciójához közelít, eszerint:

---

³⁴⁶ A műfaji besorolás problémája Bodor Ádám több alkotásában is visszaköszön. Még *A börtön szaga* című is a műfaji besorolás nehézségével szembesít. A dilemmát itt az okozza, hogy alapja egy rádióinterjú. Balla Zsófia 1995–96-ban, a Bartók rádiónál *A hold udvara* címmel készített beszélgetés-sorozatot a határon túli magyar szellemi élet fontos szereplőivel. A könyv elődje tehát egy hangzóanyag. A szöveg azonban sok szempontból távolságot tart az interjú műfajától, inkább (novellisztikus) vallomásnak minősülő alkotásként olvasható, mivel az interjú szöveges közlésekor inkább a válaszok formálódtak át; nem dialógus, jóval erősebb a szöveg monológ jellege. Angyalosi Gergely mutatott rá, hogy legalább négy-ötféle beszédmód keveredik benne. Vö. Angyalosi Gergely: „Bodor Ádám: *A börtön szaga*”.

³⁴⁷ Vö. Nielsen, Henrik Skov: „The Impersonal Voice in First-Person Narrative Fiction”, *Narrative*, 2004/2, 133–150.

rekurzív struktúrában a narratív szinten történő változások az ontológiai szint változását, egy világ változását eredményezik. Nézetei abból a megállapításból indulnak ki, hogy a modern regény episztemológiai, a posztmodern regény pedig ontológiai dominanciájú. Ezt a narratíva diegetikus szintjére betörő beágyazott reprezentációk egymásra rakódásával, a szintek határainak megsértésével, ezek állandó jelenlétével, és következményével, a végtelen regresszussal magyarázza.³⁴⁸

Ez a törés narratológiai szempontból is érdekes problémákat hordoz, melyekre a kritika részletesen reagált. Itt majdhogynem egyedülálló Szilágyi Márton olvasata, mivel megközelítésében csupán a szerkezet áttetszőbb, mint például *Az Eufrátesz Babilonnál* című szövegé (itt tematikus összetartozás helyett a hangulati, közérzeti, világszemléleti azonosság teremtette meg a koherenciát). Értelmezésében egyértelmű a szerző szándéka, hogy regényt írjon, ezt igazolja az egységes történet, illetve a regényszerkezet tudatos kiépítése, amit a keretszerkezet is jelez.³⁴⁹ Ugyanakkor igaz az is, hogy a narratív pozíció megváltozása következtében novellaként is olvasható a szöveg. Joggal állapítja meg Márton László, hogy a könyv egyetlen lebegés novella és regény között.³⁵⁰

Az első fejezet jellege még azt erősíti, hogy egy mai rendhagyó regényt olvasunk: ezt mutatja az in medias res kezdés, ám már a második fejezet megadja a történet végét, ami Tordai Zádor megközelítése szerint nem a történet maga, hanem a körzet életvilága, ami nem folyamatként, hanem mint állapot bontakozik ki.³⁵¹ Tordai Zádor levonja a következtetést: a narrátor igazsága a szerző igazsága. Amit a regény lezárásaként olvasunk, az nemcsak Andrej Bodornak s nemcsak az egész regénynek, hanem a mű szerzőjének is igazsága: „Éjnek évadján a lenyugvó hold csöndjében érkeztem a tetőre, sítalpaím ezüst szalagja most is ott kanyargott tisztásokon át a Kolinda-erdő bűvópatakjai felé. Utoljára még átjárt egy kis jóleső meleg: azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul.”³⁵² Ezek alapján teszi fel a kérdést, amely jól összefoglalja a fentiekben tárgyalt dilemmát: valójában ki az, aki a művet elmondja? Alteregója-e Andrej Bodor Ádámnak? Ebben a tekintetben is érvényes megállapításokat fogalmaz meg Pozsvai Györgyi, aki a fenti alternatívák helyett egy olyan lehetőséget körvonalaz, amely a nem természetes narratológia megközelítésével is rokon. Fő tézise szerint a *Sinistra körzet* kompozicionálisan nyitott

---

³⁴⁸ In: *Narratívák 6*, Előszó.

³⁴⁹ Vö. Szilágyi Márton: id.mű.

³⁵⁰ Vö. Márton László: id.mű.

³⁵¹ Vö. Tordai: id. mű.

³⁵² Vö. Tordai:, id. mű. 1663.

mű, „valamennyi szegmentum epizódszerű, mégis önálló fragmentum.”³⁵³ Pozsvai műfajparadoxitásnak nevezi az eljárást, amely szerkezetileg is megnyilvánul: a regény álarcát öltő novellafüzér univerzumát az archetoposzok egyesítik.

A nem naturális megközelítés abban a felismerésben gyökerezik, hogy a Bodor Ádám művében alkalmazott narratív technika alapvetően különbözik a lehetséges értelmezési sémáinktól, kitágítja az értelmezői kereteinket, más ívet ad a szövegek megközelítési lehetőségeinek. Emellett azonban az idegenség változatossága, sokszínűsége komoly feladat elé állítja az olvasót. Erősebb szálakkal kötődik a nem naturálishoz a *mit* kérdése által feltárható összefüggésrendszer. Abból a meggyőződésből indultunk ki, hogy a *Sinistra körzet* az idegent beszéli el, a mű tulajdonképpeni tárgya az idegenség. Az idegen megjelenési formáinak áttekintésekor nemcsak a nem naturális elemek azonosítása a feladatunk, hanem az idegen ontológiai vizsgálata is.

Két szempont alapján értelmezzük a *Sinistra körzet* idegenét: mint nem naturális elemet s mint ontológiai tényezőt. Ez utóbbival külön szövegegységben foglalkoztunk, de nem tartjuk indokoltnak a kettőnek az éles szétválasztását. A nem naturális elemek köré szerveződő interpretációnak integrálnia kell az ontológiai tartalmat, az ontológiai tartalmakat vizsgáló résznek pedig a nem természetest, a kettő mintegy egymás feltétele. A bevezetőben kiindulópontnak tekintettük azt, hogy az idegennek nem naturális attribútumai vannak. Ezek vizsgálata indokoltá teszi a kérdést: mi különbözteti meg a fantasztikus elemeket a nem naturálistól, mi a különbség abban, hogy a Bodor-szakerődalomban korábban groteszk elemekként számon tartott szempontokat nem naturálisként olvassuk? Erre Alber a következő választ kínálja:

Az elbeszélések használhatnak néha lehetetlen felállást vagy eseményeket, hogy kifigurázzanak bizonyos élethelyzeteket. A szatíra legfontosabb eleme a túlzás által létrejövő kritika és a megalázás vagy gúny groteszk megjelenítése, amely néha összeolvadhat a természetellenessel.³⁵⁴

Alber megközelítésében a nem naturális egyik típusaként tűnik fel a groteszk, amely elsősorban nem műfaji besorolásként nyeri el értelmét, nem ily módon jelentéskonstituáló. Ha ebből a szempontból tekintünk a groteszk jellemvonásokra, megoldhatjuk a szövegek műfaji besorolásának dilemmáját is amellet, hogy értelmezni tudjuk a leginkább groteszkre hasonlító, ám annak határait élesen szétfeszítő elemeket. A nem naturális

³⁵³ Pozsvai Györgyi: „Újabb közelítések”, 1097.

³⁵⁴ In: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology?”, 377.

elemek azonosításakor a Marcus Hartner *Basic Concepts of Narrative Theory* című tanulmányában felsorolt szempontrendszert tekintjük mérvadónak, melyről a bevezetőben írtunk. Csak emlékeztetőül: Hartner megközelítésében a következő narratológiai kategóriák alkotnak komplexumot: a szerző, narrátor, narráció (1.), az idő, cselekmény, haladás (progression) (2.), a narratív világ, így a tér, elrendezés, perspektíva (3.), a szereplők (4.), a recepció és az olvasó (5.), valamint a narratív és esztétikai értékek (6.).³⁵⁵ Erre a rendszerre támaszkodva elemezzük a nem naturális elemeket, továbbá az idegen narratív formáit. Eddig főként az első komponenssel, a szerző-narrátor-narráció hármásával foglalkoztunk, de ugyanitt megjelent a narratív világ, a recepció és az olvasó szempontja, érintőlegesen a narratív és esztétikai értékekkel. A következőkben a nem természetesség interpretációja során főként a szereplőkre összpontosítunk, mivel arra az előfeltevésre támaszkodunk, hogy az idegent, idegenséget a Sinistrára érkezők reprezentálják. Mikor számításba vesszük ezeket az alapkategóriákat, elsődleges célunk, hogy a nem naturális vizsgálatának szempontrendszerét egyfajta rendszerbe foglaljuk, csak így lehetséges komplex módon gondolkodni róla.

A nem naturális jellemvonásokra támaszkodó értelmezésben a Jan Alber által kidolgozott olvasói stratégiák alkalmazása nyújthat segítséget, noha rendszere leginkább a nem naturális strukturálódására vonatkozik, nem pedig magára az értelmezői folyamatra. Alber öt olvasói stratégiát különböztet meg. Olvashatjuk a nem naturálist úgy, mint álmokat, fantáziálásokat, hallucinációkat, melyek az elmében játszódnak (1.), összeköthetjük meglévő irodalmi ismereteinkkel (2.), olvashatjuk a világról való allegóriaként (3.), alkothatunk új forgatókönyveket (4.), de ki is terjeszthetjük a való világra vonatkozó paramétereinket (5.). Ebből a felfogásból kiindulva Bodor Ádám művében a nem naturális leginkább az allegorikus olvasatot támasztja alá, de mint látni fogjuk, a megfigyelés inkább részigazságként fogadható el. Számunkra az idegen elsősorban a filozófiával való összefonódása révén mutathat rá alapvető összefüggésekre. Ezért lényegesebbnek tarthatjuk, amit Alber, egyedülállóan a nem természetes narratológia elméletalkotói közösségében, a műalkotásokkal kapcsolatosan kiemel, hogy hordozniuk kell olyan tartalmakat, amelyek a létünkről, életünkről állítanak valamit, vagy pontosabban fogalmazva: hozzáadnak valamit a világunkhoz, elgondolkodtatnak, kimozdítanak. Az idegenség megragadásakor a nem naturális narratológia tehát nem csupán egyféle metodológiai kiindulópont, hanem a másság megértésének eszköztára.

---

³⁵⁵ Vö. Hartner: id. mű.

Alber stratégiáját a következőképpen magyarázzák:

Egy elsődleges lépésben bemutatja, hogyan késztet bennünket a nem naturális olyan új kognitív paraméterek megalkotására, amelyek túllépnek a valós világbeli tudásunkon (ilyenek például a fa mint elbeszélő, vagy a beszélő holttest, a visszafordított kauzalitás, vagy a formáját változtatni képes szoba). Egy második lépésben azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mit is árulnak el rólunk és e világi létünkéről ezek a lehetetlen keveredések.³⁵⁶

A *Sinistra körzet*ben meglehetősen körülhatárolt az idő, illetve a tér mint narratív egység szempontja. Láthattuk, hogy a mű recepciójában a tér értelmezése is a hatalomnak rendelődik alá, az idő pedig azért érzékelhetetlen, mert az események közötti kapcsolatok a hatalom akarata szerint alakulnak (a hatalom bármilyen hatalom megtestesítője lehet). A tér-idő szempontrendszerében már a mű címe azt sugallja, hogy a hely fontosabb, mint az idő. A cím térközpontúsága olyan narratív szempont, amely Bodor műveiben szintén iteratív elem. Az idő háttérbe szorítása ebben a prózában alapvető sajátosság, itt azonban hangsúlyos, hogy a közegnek voltaképpen nincs ideje, pillanatok vannak csupán; a történet így áttételes formában jelenik meg, pontosabban bizonyos fokig a történetyszerűség is felszámolódik.

Tordai Zádor jól érzékeli, hogy a mesélés ideje és a történet ideje elveszíti jelentőségét; történet helyett inkább csak változások vannak.³⁵⁷ Mindez zavart kelt az olvasóban, nehézkessé válik az események közötti összefüggések megértése. Ha megfigyeljük az egyes fejezetek időkezelését, látható, hogy a lineáris időkezelésre alapozó értelmezés nem tud legitim lenni. A következőkben mindenekelőtt azt kell megvizsgálunk, hogy Andrej mint én-elbeszélő hogyan ír az időről, miként érzékeli az időt. Az idő, még ha nem fő mozgatórugója is a narrációnak, hangsúlyos narratív elem. Mintha azt sugallnák a narrátor időre vonatkozó megjegyzései, hogy az elmúlás érzékelése sokkal lényegesebb, mint a jelen vagy a jövő (de ez csupán a távoli múltra igaz).

A tulajdonképpeni cselekmény a múltban játszódik. Amikor Andrej visszalátogat Sinistrára, akkor idézi fel az eseményeket, amelyek „azon az utolsó télen” (14.) történtek. Ebben a vonatkozásban az idő fogalmát kétértelműség jellemzi, mivel a narrátor én-idejében fontos szerepe van, noha maga a narráció ennek az ellenkezőjét tanúsítja. Andrej többször az idő beépítésével kezdi elbeszélését. Így a harmadik fejezetben: „Hetek,

---

³⁵⁶ In: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology?”, 376.

³⁵⁷ Tordai Zádor: „A távcső művészete [Bodor Ádám: *Sinistra körzet*]”, *Holmi*, 8.11 (1996. november): 1653–1663.

hónapok vagy talán már évek óta éltem Andrej Bodor álnéven Sinistra körzetben” (26.), vagy a kilencedik fejezetben, mikor így emlékszik vissza a történések idejére: „Tavaszi volt akkor is, virágvasárnap, valami ilyesmi” (95.) Később is bizonytalan a pontos idővel kapcsolatosan, de mégis szükségesnek tartja, hogy valamiképpen tudósítson róla: „Március vége felé járt, a levegő tele nyugtalanító illatokkal, barkaporról, cikázó legyekkel.” (122.) Az időben történő elbizonytalanítás természetesen nemcsak mint nem naturális narratív elem lényeges, hanem azért is, mert egyes filozófiai koncepciókkal is összhangban van. Ez a típusú időkezelés alkalmas rá, hogy az idő szempontját összefüggésbe hozzuk más elvont tartalmakkal. Elég itt Sartre-ra gondolnunk: jól ismert, hogy számára például nincs idő, ami azért lényeges, mert „a térbeli és időbeli viszonyok azok a módok, ahogyan az ember szabadságánál fogva elrendezi maga körül a világot.”³⁵⁸ Sartre-nál „az abszolút szabadság kétségkívül karteziánus motívuma” jelenik meg,³⁵⁹ ami Bodornál több narratív elemmel is korrelációban áll.

Először is, az idegennel való találkozás, miként minden kívülről érkezőé, Bodor Ádám művében a „Másik szabadságával való találkozás”³⁶⁰-ként értelmezhető, ami elkedvetleníti Sinistra lakóit. Sartre-nál „a szabadság csak szituációban lehetséges [...] (Fakticitásom: esetleges téridőbeli helyzetem a világban, társadalmi pozícióm, családi helyzetem, testem stb.)” határozzák meg.³⁶¹ Ezek egzisztencialista kérdések is. A *Sinistra körzetben* rendkívüli az idegennel, elsőként a vörös kakassal való találkozás, mivel ritkán érkezik ide bárki, „a réten, amely Dobrin City és a Sinistra vize között nyújtózott el hosszan, heteken át csak elhúzó varjúseregek és a felhők árnyéka vonult.” (22.) A *Sinistra körzet* első idegene, a vörös kakas: „Amellett egész idejét a szabadban töltötte, mintegy jelezve, csak azért csatangol naphosszat a Sinistra mentén, hogy a körös-körül pipáló hegyormokat csodálja.” (7.) Madarakkal együtt tűnik fel, fontos ismérve, hogy „feje fölött kavargó madarakkal” járt (9.) Közelebbről szemlélve a madár a fenomenális karakterek egyfajta tartozéka. Severin Spiridon előtt például, amikor megérkezik hozzá az új ezredessel Andrej, „hatalmas dolmányos varjak lépdeltek, mögötte gyapjas, tarka kutya.” (39.)

Adekvát lehet a gondolat kísérlet, hogy a madár mint archetípus a szabadság egyik legősibb motívuma, a szabadság a történetben tehát így is reprezentálódik. Ez a

---

³⁵⁸ Marosán Bence: „A semmi ontológiája. Jean-Paul Sartre: *A lét és a semmi*”, *BUKSZ*, 2010/3, 267–272., itt: 269.

³⁵⁹ Marosán Bence: id. mű, 270.

³⁶⁰ Marosán Bence: id. mű, 271.

³⁶¹ Marosán Bence: uo.

szabadságfelfogás lehet a cselekvés feltétele, amely mozgásteret ad, vagy Heidegger szavaival élve egyszerűen „az ittlét lennitudása”. Érdekes kettősség ugyanakkor, hogy a madár metafora a halál jelképe is: a csonttollú madár a tunguz nátha hozója, egyben a szürkességé: „Egy-két hete errefelé még lángolt a berkenye, de mostanra az ágak mind lekopasztva szürkéltek: észak dermesztő szelei elől megérkezett a berkenyeevő csonttollú madár.” (37.) A madarak megfigyelése, látványa már önmagában együtt jár a szorongással. A tizenegyedik fejezetben feltűnő idegen például „hallgatózott, tekintetét újra meg újra gyanakvón hordozta körül a táj fölött, néha idegesen az elhúzó varjak után kapta a fejét.” (122.) Ez a szöveghely a madár otthontalanságára is rámutat, ilyen értelemben tehát a vándorlás és otthonkeresés metaforája.

Az egyszerű szimbolika nagyon jól magyarázhatja azt, miért központi motívum Bodornál a madár, olyannyira, hogy legutolsó regényének főcímében is megjelenik (*Verhovina madarai*), más novellákban szintén visszatérő motívum. Innen már érdemes továbblépnünk a gondolatmenetben, addig a lépcsőfokig, ahol látható, hogy ez a sokat ismételt motívum legfőképp az ember metaforájaként jelenik meg. Jó példája ennek, hogy Coca Mavrodin például Andrejt „jómadárnak” nevezi, aki „megígérte, hogy elmegy. Holnap reggel majd a körzet határáig kísérik, megvárják, míg felröppen és elszáll.” (37.) Elvira Spiridont pedig Andrej „a szépséges berkenyemadár”-ként emlegeti. A következő Sinistrára érkező idegen Coca Mavrodvin, a szabadságot adó személy, aki többször felajánlja Andrej számára, hogy menjen el Sinistráról: „Menjen el idejében, tisztességben, távozzék, amíg elengedem.” (36.), a mű végén pedig hasonlóképpen szólítja fel a szabadságra Béla Bundasiant „Töröltem a nyilvántartásból. Úgy tudom, van a papájának egy ismerőse, az majd elviszi magukat messzire. Idegenek, menjenek innen.” (140.) Az abszolút szabadság megtestesítője azonban kétségtelenül Mustafa Mukkerman, a szabadságot adó vagy hozó személy, akinek jellemvonásai a leghatározottabban kapcsolódnak össze a nem természetessel.

A megjelenítés, a pszichikai jellemvonások a nem természetes legfőbb, explicit hordozói. Helytálló ugyanakkor Tordai Zádor meglátása, hogy a szereplők karakterológiája mellett a nevek is valószínűtlenek.³⁶² A vörös kakas külleme nem természetes attribútumokat hordoz. Még ha nála kiderül is, hogy megjelenésének kellékei tartozékok csupán, itt a legnyilvánvalóbb a normalizálás-naturalizálás, jogosan tekintjük a nem természetesség legfőbb megtestesítőjének. Ha a narráció építkezését figyeljük, jól látható, hogy a

---

³⁶² Vö. Tordai Zádor: id. mű.

naturalizálás csak az események után, a történet végén jön létre, ekkor fedezi fel a narrátor a vörös kakas tartozékait az erdőben, ekkor döbben rá arra, hogy a nem naturális jelek a fizikai és a kognitív illúzióknak a tartozékai. Igaz, hogy az olvasó számára ez már az első fejezetben kiderül, mivel ez a fejezet, párbeszédben az utolsóval, megelőzi a tulajdonképpeni cselekményt. Fontosabb azonban, hogy a mű belső terében, Sinistra lakói előtt hogyan tűnik fel, miként fogadják be és tapasztalják meg az idegent, illetve a nem természetest vagy pontosabban az idegent mint nem természetest. Az idegen mintegy túllép önmagán, „Lábával a földet alig érintve, kevélyen lépdelt a mezsgyén, amely az erdőt a kaszálótól elválasztotta, piros haja, szakálla föl-föllobbant a fekete fenyők előtt.”(6.). Fő tulajdonsága, hogy „állán két oldalra fésült hetyke szakáll” van (8.).

A vörös kakashoz hasonlóan, a szereplők testének is nem naturális jellemvonásai vannak, ezért a korporális narratológia szempontrendszeré releváns értelmezői kiindulópont lehet. Kérdés, hogy miért éppen a testek vagy miért legfőképp a testek hordozzák a nem természetes jellemvonásokat. Sartre-nak alkotja a filozófiai lényegét az, hogy „a tudat testi módon létezik a világban; a test a tudat fakticitása, az a forma, amelyet esetlegességem szükségszerűen felvesz.”³⁶³ Olvasatunkban mindezek az idegenség érzékeltetése végett hangsúlyozódnak: ha valaki idegen ezen a tájon, azt külső attribútumai egyértelműen jelzik. Coca Mavrodin leírásakor a narrátor szintén a nem természetességet mozgósítja, nem természetesnek látja és láttatja a parancsnokot, aki „köpenye szárnyai közé süppedve gubbasztott, mint egy matt éjjeli lepke. Szeme is mintha bőrből lett volna, nem pislogott, csak ült rám szegezett fekete orrlyukakkal, fénytelen nemezes hajából, a fülében hordott sárga vattákból bogárszag párállott.” (36.) Coca Mavrodin emberei pedig, a szürke gúnárok „mind hosszú nyakú, gombszemű alakok, bőrük vékony volt, áttetsző” (81.), akiknek „fekete félcipőjükön fehér szegéllyel ütött ki az izzadságfolt.” (37.) A nem természetesség mint hasonlóság felismerése a két Hamza Petrika alakjában teljesedik ki. Az ikrek mint „kék bőrű, piros szemű, árvalányhajú fiatalember [...] Albínó ikrek voltak, és annyira hasonlítottak, hogy ugyanazon a helyen ráncosodott rajtuk a vastag kezes-lábas medvészöltözék, az orrukból eregetett pára útja azt mutatta, még a levegőt is egyszerre veszik, és ami a dolgok teteje: a nyakukban csüngő bádoglepocska szerint mindkettőjüket Hamza Petrikának hívták.” (80.)

A felismert összefüggéseket igazolja az a történet, amely a narrációban az egyik legautentikusabb nem naturális elem, ellehetetleníti a mimézisre alapozott olvasást: a

---

³⁶³ Marosán: id. mű, 270.

Géza Hutira füle köré szerveződő történések. Közvetlen módon illeszkedik a nem természetességhez, hogy „a rideg krumplihéj, a felvágott hagymaszeletek, a fonnyadt almacikkék között az újságpapíron egy egész fülkagyló hevert. Kicsit szőrös, kicsit véres, nemrég törhetett le valahonnan, frissiben.” (109.)

Az ilyen elemekhez való közelítés alapvetően másfajta beállítódást feltételez az olvasótól. Tematikusan tulajdonképpen nincs szerepük (esetleg az, hogy Géza Hutira helyettesítésére Andrejt kéri fel Coca Mavrodin, mivel egy jól halló emberre van szüksége, hogy megtalálja a fertőző betegeket), csak mint nem naturális elemek hívják fel magukra a figyelmet. A fenti idézetben tehát talán nem is az igazán lényeges, hogy letörött Géza Hutira füle, hanem hogy ő maga ezt addig nem vette észre: „két kézzel a fejéhez kapott, arra a helyre, ahol behúzott korcsolyasapkája lefogta volt a fülét. Kitapogatta magát, aztán arca felé tartotta tenyerét.” (109.) Tovább viszi a narráció az ellehetetlenítést, mikor a témát a következő elemmel zárja: „Egy kicsi avarszínű négylábú állat, akkora mint egy mókus vagy egy menyét, lábát a kérges havon sebesen kapkodva, szájában a fülel éppen tovaiszkolt.” (110.) Nem választhatjuk el az ezek által feltárt összefüggésrendszerrel a cselekvéseket, a különböző tevékenységformákat sem. Bodornál a viszonyok helyett vagy ezeket felülírva a cselekvések fontosak, az emberi aktivitás, amelyről az idegen ontológiai vonatkozásait tárgyaló fejezetben külön szólnunk. Elég itt utalnunk arra a Bodor Ádám művekben visszatérő eseményre, amikor valakit pórázon vezetnek, ami megközelítésünkben szintén a fenti magyarázati mintára épül. Azt látjuk, hogy „apa a lányát pórázon vezeti” (22.). Máshol is visszaköszön a kutyával való hasonlatosság, például Aron Wargotzkinál, aki „mint egy kutya, a vágyakozástól lihegve várt a nyílás mögött.” (118.)

A *Sinistra* körzetben kétségtelenül Mustafa Mukkerman alakja (aki szintén a szabadságot hozza Sinistrára) támogatja a legjobban a nem naturális narratológia szempontrendszerére alapozó olvasást.³⁶⁴ Való világra alapozott ismereteink szerint nem realizálható jelenség: „a legkevésbé sem hétköznapi lény, szabályos óriás, úgy hírlík, súlya meghaladja a hatszáz kilót.” (46.) Amikor megérkezik Sinistrára, a dolgok természete is megváltozik, hirtelen „csend lett, a szél elült, a hópelyhek megálltak a levegőben. Csak a sűrű szürkesség maradt” (48.). Autójából egy nagy szerkezet emeli ki, látványa összhangban van a természeti jelenségekkel: „Vörös overallt viselt, alatta hatalmas,

---

³⁶⁴ A *börtön szaga* című műben erről Bodor Ádám a következőket mondja: „Amint ez a lény megszületett a képzeletemben, máris láttam őt megfordulni időről időre Kelet-Európa valamelyik eldugott zúgában. Mint gyanús idegent, egy idegengyűlölő környezetben.” In: *A börtön szaga*, 12.

gömbölyű húsok, hájas bőrlebernyegek remegtek. Remegett közelében a levegő is, és a hó szemlátomást olvadásnak indult körülötte.” (49.) Ez a bemutatás alapozza meg a leginkább a nem naturális narratológiára alapozó olvasást. Jelenléte Sinistrán nemcsak ebből az aspektusból megvilágító erejű, hanem azért is, mert a narrátor itt erőteljes hangsúlyeltolódással dolgozik. Ez a tapasztalás meghaladja az előző idegentapasztalatokat, itt jut érvényre leginkább, hogy mit jelent Andrej számára az idegen. Visszaemlékezéséből tudjuk:

Ekkor találkozott tekintetem a Mustafa Mukkermánéval. Az övé jósággal, szeretettel, bársony emberi meleggel volt tele. Karját felém nyújtotta, hatalmas mutatóját hívogatóan begömbölytette [...] Azon a zimankós délelőttön a hegyszorosban, engem, az elcsapott erdei gyümölcs-szakértőt megajándékozott. (52.)

Andrej a kamionos jósággal tele tekintetét állítja szembe a többiekével „Az övé jósággal, szeretettel, bársony emberi meleggel volt tele.” (52.) A vörös kakasnak nevezett idegen Sinistrán nem beszél a nyelvet, Izolda (Coca) Mavrodin, Puiu Borcan ezredes utóda „az N és az S betűket mindig fordítva írta” (29.), Mustafa Mukkerman pedig „csak betanult szövegeket” mond. (53.) Connie Illafeld (Illarion), Béla Bundasian szerelme amikor Sinistrára érkezik, „jóformán már egyetlen nyelven sem beszélt. Keverte őket össze-vissza, és csak az értett vele szót valamelyest, aki ukránul, németül, románul és magyarul egyformán tudott”. (92.) Ezért bízik Adam a doktorban, akinél viszont szembeötlő, hogy „minden létező nyelven beszél”. (94.) A hetedik fejezetben, a narrátori pozíció megváltozkor Andrej ráeszmél a nyelvnek való kiszolgáltatottságra, arra, hogy a nyelv által veszélybe sodorhatja magát. Amikor egy katona felkeresi a használt altiszti egyenruhával, hogy elbeszélgessenek, Andrej a következőket mondja: „Velem nem lehet. Legfőbb az eperről, a szederről, esetleg a fülesbagolyról.” (66.) Később pedig egyszerűen így fogalmaz: „Attól félek, nincs nekünk közös témánk.” (uo.)

A nem naturális elemek kibontakozásában az idegen hanghatások, szagok és események is közrejátszanak. A *Sinistra* körzetben alapvető jelenség a hang, ez konstitutív összetevője a narrációnak. Kifejezőereje van annak, hogy az idegen Sinistrára való megérkezését elsősorban idegen hangok jelzik. Célzatos, hogy a látvánnyal együtt a hang egészen furcsa hatást kelt, ezért is szokták végnapokra, egy végítélethez közeledő állapot megtestesítőjének tekinteni a Sinistrát. Gyakori, hogy az égbolton varjúseregek, felhők árnyéka vonul (22.). Kétszer is megjelenik a repülő esernyő az égen, Andrej és a többiek is figyelmesek lesznek rá. Az esernyő a halott ezredes tartozéka volt, most Dobrin falai előtt,

mint egy denevér, tűnik fel: „Valamivel később a távolban, alacsonyan repülve, a rét buckaira le-lecsapva éppen Puiu Borcan ezredes ernyője húzott el a Dobrin falai előtt.” (38.)

Dobrin környékét „még átszótték a bagoly rikoltozásai a berkekben”. (uo.). Coca Mavrodin érkezése előtt pedig „Dobrin Cityben kevesen aludtak, az éjszakában a várakozás, az izgalom hangjai kígyóztak.” (33.). A visszatérő vijjogó hang, amely *Az érsek látogatásában* szintén alapmotívum, a hozzá társuló cselekvéssel, a nem természetes várakozással válik igazán jelentőségteljessé: „a hegyivadászok talpukra kötözött párnákkal fényesítették a folyosókat, nedves újságpapírral sikálták a laktanya ablakait.” (34.) Amikor megérkezik a parancsnok, „kesernyés orvosságzag kavargott, vagy még inkább olyanszerű illat, mint az eltaposott bogaraké” (34.) Ezt a vonatkozást terjeszti ki Bebe Tescovina világító szeme mint jelenség – ennek társaságában tölt egy éjszakát Andrej, az éjszakában felerősödő hanghatás járja be a teret: „A falakban pókok, lárvák sisteregtek, a padláson elindultak a pelék, menyétek, denevérek, a terem padlóján is kicsi körmök kopogtak. A házat átszótték az álomteli szuszogás fonalai.” (77.) Hasonló tapasztalatról olvashatunk a későbbiekben is, melynek kapcsán szintén nem szükséges bizonygatni a nem naturális jelenlétét: „A falból a vakolat pergése, kaparászás hallatszott, a repedésekből hűvös egérszag áradt” (105.) A kutyaugatás ugyancsak visszatérő hanghatás, ahogy a narrátor fogalmaz: „Aztán megint a kutyák” (56.), a keltett zaj felerősítetten jelenik meg, így hallgatásuk rémisztőbb: „Ha ugatásuk rövid időre kimaradt, a dermedt csöndben meghallottam az erdő széléről Valentin Tomoioaga fényképész vonítását. A fényképész-ezredesét, akit egy napon át én helyettesítettem, s akinek Mustafa Mukkerman barátságát köszönhettem.” (56.)

A szereplők bemutatásakor az idegen státus szintén fontos referencia. Egyes szereplők az idegen ismert attribútumaival együtt jelennek meg, idegenségük a narrációban nem véletlenszerű. A tulajdonképpeni idegen maga a narrátor, Andrej, aki „csaknem elfelejti” addigi életét, múlt nélküli, név nélküli ember. Mivel az ő karaktere elsősorban nem a fiziológiai, inkább az ontológiai vonatkozását támogatja, az előző fejezetben foglalkoztunk vele. A narráció belső terében a Sinistrán feltűnő első idegent Andrej következetesen idegennek nevezi, a „vörös kakasnak nevezett idegen”-ként emlegeti. Ezt a konceptuális hálót viszi tovább a narrációban, így például a tizenegyedik fejezetben: egy férfi jelenik meg Sinistrán, s a megállót jelző tábla „tövébe telepedett, mint egy vándor, aki a menetrend szerinti járatra vár.” (121.) A vörös kakas is „egyszerű vándornak mutatkozott [...] Járása is olyan kevély és magabiztos volt, *mint aki a nem idevaló népekhez tartozik.*”

(7.) Pár mondattal később a narrátor még egyszer nyomatékosít: „A vörös vándor, bár haja, öltözeke, gondtalan délceg tartása messziről elárulta, hogy külföldi.” (8.) Az idegen mindig úgy jelenik meg, mint megfigyelő, a vörös kakasnak nevezett idegent például kémnek nézik. Noha a fenomenológiában, pontosabban Sartre fenomenológiájában bármi és bárki lehet Másik, mi a Másikat mint idegent tételezzük, az idegen pozíciójából vizsgáljuk. Éppen azért Sartre a legjobb kiindulópont a Másik megragadására Bodornál, mert „az interszubbektivitás Sartre-nál mindenekelőtt egy konkrét Másikkal való konkrét viszony.”³⁶⁵ Nem akárhogyan értelmezi, miként Heidegger, hanem adott entitásként. Az idegen tekintetében a gyanakvás, a szorongás a szervezőerő – Sartre az, aki „olyan motívumokat vesz át Heideggertől, mint a hangulatok létfeltáró szerepe (vagyis azt a gondolatot, hogy bizonyos kitüntetett hangulatok, mint a szorongás, az undor vagy a mély unalom, képesek megnyilvánítani a lét alaptermészetét).”³⁶⁶

2. Az idegen mint redukció. *Az érsek látogatása*

*Az érsek látogatása*³⁶⁷ című alkotás problémacentrikus megközelítése több szempontból is nehézségbe ütközik. Noha alaptémája az idegenre történő várakozás, a szövegalkotás, a zavaros narráció, a szöveg szándékának megértési nehézségei majdhogynem ellehetetlenítik a fogalom szisztematikus vizsgálatát. Némi túlzással azt is állíthatjuk, hogy cserbenhagyja az olvasót. A szöveg interpretálhatósága bezárul, az értelmezés folyamatában feltárható új összefüggéseket erősen korlátozottá teszi a narráció. Mészáros Sándor többek közt az ismétlések előfordulási gyakoriságával indokolja azt, hogy a mű túlságosan vázlatos, fragmentált és kidolgozatlan, ezért epikailag kevésbé magas színvonalú alkotás.³⁶⁸ A mi megközelítésünkben a mű alapvető ismérve a redukció, ez adja elementáris hatását. Árnyaltabb képet kaphatunk a szövegvilágról, ha arra is figyelünk, amit nem mond ki a narrátor. Merleau-Ponty teszi fel a kérdést a festészet és irodalom

---

³⁶⁵ Marosán: id. mű, 271.

³⁶⁶ Marosán Bence: id. mű, 269.

³⁶⁷ A műből vett idézetek a következő kiadásból vannak: Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*, Magvető Kiadó, Budapest, 1999

³⁶⁸ Vö. Mészáros Sándor: „Egyszarvúak, szeméthegek és az ismétlés kényszere. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Jelenkor*, 2000/4, 426–429.

rokonsága kapcsán: „És ha a nyelv éppolyan kifejező azáltal, ami a szavak között van, mint a szavak által? Azzal, ami nem »mond«, s nemcsak azzal, amit »mond«?”³⁶⁹

A reduktív nyelvi, képi és tematikus univerzumban egy sajátos jelentéskonstituálásra van szükség. Az *érsek látogatása* nem is a miméziselmélettel megy szembe, hanem a valóságillúzióval, ami egyfajta feltételrendszerként az irodalomban a hihetőség látszatát kelti. A dolgok, történések kibontakozását figyelve nyilvánvaló az irrealitás felé történő orientálódás, a jelenségek nem naturális vonása. Az ebből fakadó jelentéstulajdonításnak alapvető követelménye a nem naturális narratológia irányában történő tájékozódás. Ugyanakkor mint minden interpretációnak, a jelenleginek is elsősorban arra kellene választ adnia, hogy mi a tárgya, témája a szövegnek, illetve hogyan tudunk párbeszédbe lépni vele, milyen olvasatot tudunk létrehozni. A következőkben amikor a nem naturális narratológia értelmezői regisztere felől közelítünk hozzá, lényegesnek tartjuk a Jan Alber által megfogalmazottakat, amelyekre a *Sinistra körzet* elemzésekor is hagyatkoztunk: az interpretációnak közvetítenie kell a szöveg általi érintettség tapasztalatát, mert a szöveg értelemtöbbletének felismerése az elsődleges célpontja minden interpretációnak. Ebből az aspektusból tehát lényegi kérdés kellene, hogy legyen: miben nyilvánul meg a szöveg hatása, miként formálódik ez a szöveg dekódolása során.

Hasonló kritériumot fogalmaz meg Paul Ricoeur *Mi a szöveg?* című írásában,³⁷⁰ ahol az olvasási magatartás dialektikáját elemezve kétféle értelmezői regisztert különböztet meg. Az egyik a strukturális magyarázat, amikor a szöveget úgy kezeljük, mint világ és szerző nélkülít, így belső viszonyai alapján értelmezzük, a másik az elsajátítás szempontja, mikor az értelmezés az önértelmezés magatartásával ér véget, az alany elkezd megérteni önmagát. A hermeneutikai reflexió lényege éppen az, hogy az értelmezés (a szerző szándéka helyett) a szöveg szándékának az elsajátítására irányuljon, arra, hogy mit akar mondani a szöveg. Nagy merészség volna itt erre az interpretációs sémára alkalmazni a narratológia eszköztárát, annak ellenére, hogy láthattuk, az ilyen próbálkozások nem előzmény nélküliek. Éppen Paul Ricoeur munkássága irányította rá a figyelmet a két tendencia egyeztetéséből adódó lehetőségekre. Ennek átgondolására ehelyütt nincs lehetőségünk, de a rövid utalás is jelzi azt, hogy a szövegértelmezésnek a narratológia mellett az interpretációelméletek felé is orientálódnia kell. Több okból is indokoltnak

³⁶⁹ Merleau-Ponty, Maurice: „A közvetett nyelv és a csend hangjai”, in Bacsó Béla (szerk.): *Kép-fenomenológuság*, Budapest, Kijárat Kiadó, 1997, 142–178, itt: 146.

³⁷⁰ in *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. Babarczy Eszter – Domokos Mátyás – Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 1999, 9-34.

látszik a fenti eljárás számbavétele. Eredeti törekvésünk az volt, hogy az idegen fogalmán keresztül tárjuk fel a nem naturális narratológia szempontrendszerét, mivel Bodor Ádám műveiben az idegen és a nem naturális jelenléte feltételezi egymást. A nem naturális elemek belső építkezése azonban ezen a helyen másfajta relációra ad rálátást, kétségek merülnek fel, hogy alkalmazható-e a fentiekben ismertetett fogalmi struktúra, kielégítő-e a nem naturális narratológia szempontrendszere. Mint minden irodalmi alkotásnak, *Az érsek látogatásának* is van egy belső dinamikája, ennek feltárása a következő szempontok figyelembevételével valósul meg.

Első kérdésünk arra vonatkozik, hogy milyen az életvilág, ahol a narrátor és a többi szereplő a mindennapjait tölti. Hogyan értékelhetjük a történeteket Dobrinban? Szerves részét képezi-e ennek a világnak a kiszolgáltatottság? Milyen jelentőségük van a mű lényegi sajátosságainak, a bizarr szituációknak és az értelmi belátással szembemenő léthelyzeteknek? Előfeltevéseink szerint érdemes jelentőséget tulajdonítani a szereplők világhoz való reduktív viszonyának, a semmittevésnek mint a világból való időtlen kizárkózásnak, melynek előzménye, de következménye is a(z érsekre való) várakozás mint valódi élménytartalom. Mérlegelnünk kell, hogy mi a tapasztalat forrása, minek van preferenciája. A tapasztalat itt nemcsak külső, hanem belső tapasztalás is, amely ebben a műben sajátos irányt vesz. Sőt, az események társadalmi, esetleg erkölcsi vonatkozásán túl, pontosabban ezek helyett a belső léttapasztalásnak van felerősödő hatóköre, ily módon lehet filozófiai jelentősége a feltárható anomáliáknak. A részletező elemzés szempontrendszerének összeállítása során elsőrendű feladatnak tekintjük, hogy rávilágítsunk egyrészt arra, milyen jelenségek nem naturálisak a szövegben, másrészt hogy a narráció szintjén hogyan konfigurálódik a nem naturális jellemvonás. Ez a narrátor megbízhatóságának szempontjával folytat párbeszédet, ami azért is összefügg a nem naturálissal, mert lényegében egy olvashatatlan elme (unreadable mind) narrációjával találkozunk.

Az érsek látogatását olvasva az írásmód sejtelmessége, a reduktív nyelvi univerzum több más tényezővel együtt a fentiek értelmében szintén nem természetes aspektust sejtet. Jelenségeket emlegetünk, mivel a nem naturális feltűnése *Az érsek látogatásában* elsősorban nem nyelvi természetű. Ha a nem naturális narratológia narratív elemzési kategóriáinak segítségével olvassuk újra a művet, koherens képet kaphatunk hipotéziseinkről. Kiindulópontnak tekintjük azt, hogy az idegenség, az idő nélküli történet, a fenséget és pusztulást egyaránt sugalló táj, a helyszínek és személyek nem naturális jellemzői mintegy ellehetetlenítik a mimetikus olvasást, a narráció túllép a hagyományos

értelmezői paradigmáinkon. Mind a történet szintjén, mind pedig a narratív diskurzus szintjén olyan összefüggésekre hívja fel a figyelmet, melyek a Bodor-recepcióban feltáratlanok maradtak.

A mű hatástörténetét figyelve, a szöveggel kapcsolatos olvasói válasz többször kitér a szöveg abszurd, groteszk jellemvonásaira, melyek mint láttuk, a nem naturálissal rokoníthatók. Végigolvasva az elemzéseket azt látjuk tehát, hogy leginkább az abszurd fogalmával értelmezik ezt a szövegvilágot, a művek közvetítette létérzést az abszurdal rokonítják. Ennek indokai a korai szövegek recepciójában keresendők, a fellelt témamotívumok rejtvényyszerűsége leginkább ezt az olvasatot kínálta. Bombitz Attila kibővíti a szemléletet, s az egész *Sinistra körzet* előtti korszakot úgy olvassa, mint amelyben az ember nélküli tájleírás ontologizáló szövegei váltakoznak az emberi létezés abszurdításának reflexióival. De vajon mit takar ez a jellemzés, hogyan kell értenünk a sokszor reflektált kifejezést? Mint tudjuk, a *Sinistra* többek közt azzal keltett feltűnést, hogy fő ismérve a lokális zártság volt. Bodor ezt követő újabb regénye, *Az érsek látogatása* már könnyedebb beszédmódban szólal meg, miközben hasonló tragédiát mutat; ez Bombitz Attila értelmezésében leginkább az abszurd egzisztencializmusból kinövő, Bodorféle mágikus realizmusra emlékeztet, azzal dialogizál.³⁷¹ A mű keltette asszociációk ugyanakkor például a *Godot-ra várva* világképét idézik.³⁷² Mészáros Sándor megközelítésében is a *Sinistra körzet* közelsége okán is jobban látszik a műben például az ismétlés kényszere (ugyanazzal a kompozicionális megoldással találkozunk: rejtélyes megmenekülés a baljós vidékről). Értelmezésében „Bodor olvasója szinte *mindenhol* a realitás, a fantasztikum, az imagináció határainak eltüntetését és viszonylagosságát tapasztalja.”³⁷³

A dolgozat első részében feltárt szempontrendszerből kiderült, hogy Bodor Ádám műveinek értelmezése során az abszurdal való rokonítás létjogosultsága megkérdőjelezhető, hogy az abszurd köré szerveződő értelmezői tradíció formális gyakorlaton alapul, ezért újragondolásra szoruló megközelítés. Anélkül, hogy a következőkben a korai művekben felfedhető abszurd vagy fantasztikus (esetleg nem naturális) mozzanatokot vizsgálnánk, illetve a velük kapcsolatos sokrétű felvetést, ezen a helyen Camus *Az idegen* című regényével való rokonítással foglalkozunk röviden. Camus művével széleskörűen foglalkozott a kritika, most nyilvánvalóan az idegen témaköre

³⁷¹ Vö. Bombitz Attila: „Pungák a szélben. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Forrás*, 2000/6, 107–112.

³⁷² Vö. Bircsák Eszter: Bodor Ádám: „*Az érsek látogatása*”, *Vigilia*, 2001/3, 237–238.

³⁷³ Mészáros: id.mű, 426. Kiemelés tőlem, P. Lukács Zsófia

indokolja a két regény közötti interakció felfedését vagy ezek megkérdőjelezését. Az idegen középpontba állításánál az abszurd volt a fő címke, az idegen az abszurd kontextusa felől értelmeződött. Nagy fordulópont nem rajzolódik ki ebben az értelmezői regiszterben, túlsúllyal jelennek meg a közhelyek. Azzal szembesülünk, hogy az abszurd fogalma ma már inkább csak egyfajta metafora, a kánon részeként beszélünk róla, ha beszélünk. Érdeemes egy alapvető belátásra támaszkodnunk ezzel kapcsolatosan, amely Pályi András *Jelenkorban* közölt írásában fogalmazódott meg, és egy személyes meggyőződést közvetít a Camus regényével kapcsolatos fenti reflexiókról:

Nekem nem erről szól. Vagy erről IS, persze. Igaz, jó fél évszázaddal a halála után bele kellene törődnöm, hogy klasszikus lett. A klasszikusokkal ugyanis többnyire így állunk. Ha olvassuk őket, ha nem, tudjuk, miről szól a mű, megtaláljuk kézikönyvekben, lexikonokban, Wikipédiában. Ezzel mindjárt kissé porossá, avittá is tesszük őket.³⁷⁴

Pályi András az idegen fogalmi és tartalmi problematikájából, egyezményes megközelítéséből indul ki: „Persze Meursault mitől idegen? Mintha ez lenne a mű legnehezebben megfejthető kérdése. A Camus-irodalomban e körül legtöbb a találgatás, a bizonytalanság. Egyáltalán idegen-e, vagy annak nézik?”³⁷⁵ Camus az idegen témakörét a mű közvetlen tárgyává teszi, ezt a cím is igazolja. Vajda Mihály egyik írásában utal rá, mennyire félreolvashattuk a művet a cím fordítása miatt, mivel az eredeti műcím nem ezt a klasszikus témát tartalmazza, az idegen kérdését:

A könyv magyar címe s számos helyen a magyar szöveg is azt szuggerálja ugyanis az olvasónak, hogy Meursault egy bűnös módon közönyös ember, nem pedig valaki, akitől a társadalom által minden egyes tagjától megkövetelt érzésvilág és konkrét érzések idegenek. A könyv eredeti francia címe *L'Étranger*, Az Idegen.³⁷⁶

Semmiképpen sem volna célszerű a hős szempontjából vonni párhuzamot Bodor és Camus művei között, mivel ezzel is az abszurd hagyományba történő illeszkedését igazolnánk. A téma alapján azonban kétségtávolon rokonítható a két szöveg. Még ha elfogadnánk és érvényesnek tekintenénk is az abszurd és az idegen közötti viszony tételezését, s ebből kiindulónan foglalkoznánk az idézett szövegekkel, mindenképp látnunk kell, hogy egészen másfajta a Camus-nél feltárt idegenfogalom. Camus főhőse idegenként áll a társadalommal

³⁷⁴ <http://www.jelenkor.net/tarca/148/a-sziv-bolcsessege>, utolsó letöltés dátuma 2017. március 21.

³⁷⁵ <http://www.jelenkor.net/tarca/148/a-sziv-bolcsessege>, utolsó letöltés dátuma: 2017.03.21.

³⁷⁶ Vajda Mihály: „Mi egy idegen? Ki lenne az idegen?”, *Korunk*, 2015/9, 3-9., itt: 4.

szemben: ez egy saját idegenségélmény. Itt a felismerés, hogy idegen vagyok, befolyásolja a világhoz fűződő viszonyrendszer alakulását, korrelál például Sartre filozófiájának központi kérdésével, hogy milyenek akarja önmagát az ember, vagy hogy miként tud érvényesülni a végtelen szabadságon alapuló szubjektumfogalom. Vajda Mihály értelmezésében a főszereplő a konvencióknak való meg nem felelés szempontjából lesz idegen, ennek előzménye vagy következménye az, hogy a társadalom idegen számára, hogy ő maga és a megjelenő világ is idegen. Éppen Szókratésszal von párhuzamot, mert mindketten kikövetelik az ítéletet: „Mindkettőjüket – két különböző korban – erkölcstelennek tartják. És egyiküket sem azért ítélik el, amit tettek, hanem azért, mert azok, akik: mások, nem olyanok, amilyenek lenni kell, IDEGENEK.”³⁷⁷

Az *érsek látogatásának* azonban a narratív technikája is magán viseli az idegen és a nem naturális megjelenését. A mű narrációja homodiegetikus, ezt a típust James Phelan szereplőnarrációnak nevezi.³⁷⁸ Phelan több munkájában is vizsgálja, hogy miként tud ebben a narrációtípusban egyszerre szereplőként és narrátorként működni az elbeszélő. A *redundant telling* kifejezéssel közelíti meg a problémát: a narrátor én-elbeszélőként sokszor olyan dolgokat közöl, amelyek a történet szempontjából fölöslegesek, így próbálja kalauzolni az olvasót. Ismétlődő narratívák jönnek létre a narráción belül, ami megközelítésében azért lényeges, mert azt mutatja, hogy a narrátor szereplőfunkciója helyett sokszor a narrátori funkció válik dominánssá. Értelmezésében a narráció (mimetikus komponense) felelős az olvasó érzelmi válaszadásáért, emellett nagyobb figyelmet is szánunk a szereplő funkciójának az ilyen típusú narrációkban, mint a narrátori funkciónak,³⁷⁹ holott nyilvánvalóan a narrátor szerepköre hangsúlyosabb. Az *érsek látogatására* is érvényes a megfigyelés: a narrációban tapasztalt újakezdekések, újramondások, információk a fenti összefüggések értelmében lehetnek illusztratívak.

A narráció megértésének egyik sarkpontja, hogy az elbeszélés logikája több szempontból a nem naturális fogalmához kapcsolódik. Ebből a szempontból tekintve kifogásolható a nézet, hogy alapvetően asszociatív és metaforikus; a mi megközelítésünkben az átláthatatlanság a legfőbb jellemzője. Ez közvetlen összefüggésben áll azzal, amit Hayden White Barthes narratívaelméletével kapcsolatosan kiemel: „Amint Barthes írja, a világról szerzett tapasztalatunk és e tapasztalat nyelvi megjelenítése között feszülve a narratíva »folyamatosan felcseréli a jelentést az elbeszélendő események

---

³⁷⁷ Vajda: id. mű, 7.

³⁷⁸ In: Phelan, James: „Redundant Telling, Preserving the Mimetic, and the Functions of Character Narration”, *Narrative*, 2001/2, 210–216., itt: 210.

³⁷⁹ James: Redundant Telling, 215.

közvetlen másolatával«. Mindebből az következik, hogy a narratív képesség hiánya vagy az elbeszélés elutasítása a jelentésnek magának a hiányát vagy elutasítását vonja maga után.”³⁸⁰

A *Sinistra* körzettel ebből a szempontból is párhuzamot mutat amellet, hogy például a névadás, a nevek mitológiája is azonos módon jelenik meg.³⁸¹ Szembetűnő, hogy a narrátor mint én-elbeszélő nem kommentálja, nem minősíti a történeteket. Ezzel indokolható, hogy az elbeszélői jelleg meghatározó ismerve a történet autonómiája, ami a történetmondás magabiztosságára utal, noha az elbeszélő vitalitása éppúgy reduktív, mint a tudata. A szereplők közötti párbeszéd mindvégig megőrzi a sajátos bodori hangvételt, így olyan szövegvilágot kapunk, amelyben elsődlegesen „szavak történnek”. De „száműzött szavak ezek, nincs helyük a szövegstratégiában, amelyben az írónak elsőként – eddig egyetlenként – sikerült egy következtetéseiben máig lezáratlan és feldolgozatlan tapasztalati anyagot a maga példatlanságában hozzáférhetővé tenni az irodalom számára.”³⁸² Az elbeszélő történet egy múltbeli tapasztalaton alapul, ezt a narráció időkezelése teszi nyilvánvalóvá. Az olvasó feladata ebben a prózai univerzumban a rekonstrukció.

Onagy Zoltán olvasatában a mű: „az egyik legősibb kultikus hagyomány leírata, mely szerint az élet egy eposz, a történetek egymásba kapcsolódnak, egymásból indulnak, és egymásban érnek véget.”³⁸³ A narráció egyik legfőbb módszertani jellegzetessége az ismétlés. Az ismételt történetszakok többnyire reflektálatlanok maradnak; a narrátor ismereteinek a hiányosságáról, a történetek reduktív szemléléséről, zavartságáról adnak számot. Hadd említsük itt például a tűzijátékosokkal kapcsolatos közlését: a narrátor többször elmondja ugyanazt az információt. A hatodik fejezetben így fogalmaz: „Egy katonai sátorban laktak, pont szemben a vasútállomás kijáratával.” (84.) Szinte szóról szóra megismétli a már elmondottakat, hogy „Közülük azóta már egy sem él [...] egyszerre mind a nyolcukat agyoncsapta a villám.” (85.) Mivel az ő szemszögéből, az ő közvetítéséből ismerjük meg a történeteket, felmerül megbízhatóságának kérdése. A történet vége felé egyértelművé válik, hogy a narráció egy visszaemlékezés, de nem tudjuk, hogy az egész eddigi történetet is visszaemlékezés-e: „Miután mindezt elmeséltem Gábrriel Ventuzának, átadtam neki nevelőanyám üzenetét is.” (101.)

---

³⁸⁰ White, Hayden: *A történelem terhe*, ford. Berényi Gábor, Budapest, Osiris Kiadó, 1997, 104.

³⁸¹ Vö. Mészáros: id. mű

³⁸² Szilágyi Júlia: id.mű, 225.

³⁸³ Onagy: id. mű, 32.

Szintén ezzel a logikával függ össze a címadás, amely közvetlenül vonatkozik a mű tárgyára: meg nem valósult eseményt ígér, az érsek látogatását. Az előkészületekbe, a várakozásba történő beavatás során adódik a kérdés, melyre a történet szintén nem igyekszik választ adni: miért várják ennyire az érseket? A várakozásból felépített narráció nem naturális, abban a tekintetben legalábbis, ahogyan Nielsen megközelíti a nem naturális narratívák meghatározását. Megfordítja a narratíva klasszikus definícióját, és úgy írja le a nem természetes narratívákat, mint amelyekben senki nem mond senkinek semmilyen alkalomból és céllal semmit arról, hogy valami történt.³⁸⁴ Az *érsek látogatásában* éppen ezen a meg nem történtségen van a hangsúly, a narráció fő szervezőelve a hiány. Azonban az érsek motívuma révén a szöveg bekapcsolódik abba a Levinas által is képviselt ontoteológiai hagyományba, amelyet megpróbált meghaladni: a másik szempontja Levinasnál a másik szentségének kérdése elsősorban. Az érsek ennek a szentségnek lehet egyféle szimbolikus, ám kiüresedő tartalma (mivel a szentséget megtestesítő pópák vagy egyáltalán ez a hivatás maga is hitelét veszelve áll előttünk).

Az érseket hétvégre várják, minden hétvégén megtelt az utca báméskodókkal. Ruhakölcsönzöt nyitnak, az intézkedéseket az érsekre várás létállapota határozza meg, a vágy metafizikai tartalommal ruházódik fel. A várakozásra történő berendezkedésben elbizonytalanítóan hat elsősorban a következő megfogalmazás: „A városba akkor éppen Zilava érseket várták” (8). Az éppen időmegjelölés azt sugallja, hogy ez a várakozás gyakori, ez az élet fő léptéke: várakoznak egy eseményre, amely néhány óráig tart csupán, de a helyzet meghatározza az egész életüket, a várakozás esemény. Azt gondolnánk, hogy átlényegül ez az állapot, amikor a lakók megtudják: „Bogdanski Dolinán egy reggeli mise végeztével kihirdették, hogy nem Leordina érsek látogat a városba, hanem Butin, akiről addig senki sem hallott” (47.). A hatodik fejezet még Butin érsek meggyilkolása előtt íródik két évvel, a narrátor ekkor visszatekint azokra az időkre, amikor Leordina érseket várták, ami szintén mozgósította a lakókat:

A vasútállomás [...] kimeszelve állt, fényesre voltak mázolva az ajtók [...] Az ablakok mögött sok év óta mindig csak annak a hat imbolygó szeminaristának az imbolygó alakja látszott, akik talpukra kötözött párnákkal rohangálva körbe a teremben a kőpadlót fényesítették. (84.)

Illusztratív, hogy éjszaka is ezt a tevékenységet folytatják, ami szintén az irrealitás felől válik megragadhatóvá. Közvetetten Camus egyik ismert filozófiai tézisével folytat

---

³⁸⁴ Nielsen: „Unnatural Narratology”, 87.

párbeszédet: Sziszüphoszt boldog emberként kell elképzelnünk, mivel léte abszurditása annak tudatosságában rejlik, hogy mindent újra kell kezdeni. Emellett Nietzsche örök visszatérés gondolatát is idézi a cselekvéssorozat. A nem naturális vonások konstatálása abból ered, hogy az előkészületek ismeretében sem tudjuk, kitől származik a parancs, ki a mozgatója az irracionális cselekvéseknek. Kapcsolódik-e a világhoz, a való élethez a cselekvések effajta totális kényszere? A nyolcadik fejezet hiteltelenné teszi az egész narrációt, az elbeszélő itt a következőket ismerteti: „Négy vagy öt nappal azelőtt, hogy Viktor Ventuzát a Pop Sabin erdeje alatt megölték [...] akkoriban a városba éppen Cozia érseket várták.” (106.) De ezt a fajta ismétlődést úgy is lehet értelmezni, hogy egymást követik az érsek látogatók Dolinán. Ezzel a szállal függnek össze a kihantolás körüli események, melyek az idegenség státusa révén nyernek értelmet:

Periprava vikárius már hónapok óta alszik, és helyette Tizman archimandrita intézi a város dolgait, aki legújabbán azt vette a fejébe, hogy egyszer s mindenkorra megszabadul az idegenektől [...] Legelőször a temetőjüket fogja kiüríteni, s akkor majd kezdenek elvándorolni maguk is. (48.)

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Bodor legfőképp hiánnyal népesíti be regényvilágát, ahol a várakozás a tervek megelőlegezett valósága. A szakadatlan előkészületeknek, a cselekvéseknek, interakcióknak nincs érvényességük. Ezért túl sok az olvasónak a rejtély.³⁸⁵ A kihantolás körüli munkálatok témája, mint egy másik szervezőelv, szintén többször visszatér a narrációban, a borzongás érzetét kelti. Viktor Ventuza „vízihalott képében tért vissza félútról a városba [...] fejbőröstől hiányzott az egész haja, és hiányzott a két füle is.” (17.) Kálmán C. György *A szeméthalmok tövén* című szövegében írja, hogy a cselekmény apró darabokra tördelése és megkeverése a befogadóban különös hatást vált ki, a szigorú logikai, ok-okozati sorokra épülő, burjánzó történetek állóképpé formálódnak, egyik sem számít *a* cselekménynek, *a* történetnek.³⁸⁶ Az ily módon strukturált narratív világban a tér, az elrendezés, illetve a perspektíva zárt, csak körzetek vannak, zárt területek, „a kis történetek, fragmentumok saját értelmük szerint ragyognak, a bomlás különös fényében.”³⁸⁷ A keveredésben, a különös metamorfózisok világában a boldogulni valamiként tradíciója meghatározó. Nem lehet megérteni a viselkedésformákat, mivel nincs mögöttes tartalom, csak ami megjelenik számunkra, az van, emellett pedig szagok vannak, főként a haj és az avas szakáll szaga. Ezért a nem naturális közege nem is

³⁸⁵ In: Jégcsákány és illatos balzsamok, 1300–1304.

³⁸⁶ Kálmán C.: id. mű, 17.

³⁸⁷ Nagy András: id. mű, 35.

annyira a cselekvés vagy a hatalom, a Másik, hanem a test tapasztalata, megtapasztalása, a haj, a szakáll tapintása. Ez a testi tapasztalat a szubjektivitás nem naturális jellemvonásait hordozza. Szőr, haj gomolyog az utcákon. A fodrászatba leginkább a pópák térnek be, akik mise előtt kifésültetik a szakállukat, s ilyenkor „Medárd felhői már körülvették a völgyet, a levegő alig rezdült, odafönn szinte mozdulatlanul lebegtek a sirálpelyhek.” (22.) Az egyik legalapvetőbb nem naturális elem szintén ezzel a tapasztalattal áll összefüggésben. Gábiel Ventuza tábori lelkészként:

minden alkalommal becsempészett a csuhája alatt Vidra földrajztanárnak egy gondosan ledugaszolt kicsi orvosságos üveget. Csak egy rongyocska volt benne, semmi más, átítatva Natalia Vidra nyálával. Alsónadrágjába rejtette, nehogy megtalálják, és azért is, hogy lehetőleg testhőmérsékleten, langyosan tartsa. Sebastian Vidra odabenn a gyóntatószék homályában az üveget fölbontotta, a rongyocskát kiszívta, és saját nyálával átítatva küldte vissza Natalia Vidrának. (26.)

A cselekményszövés szoros egységet alkot az idővel, ahogy az idő változik-múlik, az események is más irányt vesznek, de ezek, miként Nagy András rámutat, nem követik a kauzális logikát, ami a gondolkodásunknak támpontot adhatna. A narrátor a köznapiasságban is megrendítően, költőien és abszurdan mutatja meg annak a világnak a szerkezetét, amely valóságnak tűnik.³⁸⁸ Furcsa megállapodások, szerződésféleségek szervezik a történéseket, ezek szintén fontos kötőelemei a Bodor-prózának.³⁸⁹ Az esetleges tetteknek nincs tétjük, az élet egyféle elidegenedett vegetáció. A *Sinistrában* megvolt az utolsó lehetőség, a remény, hogy az ott élők létükkel nyomot hagyjanak, itt ettől is meg vannak fosztva a lakók. Míg az abszurd művekben az ok- és célnélküliség, a tehetetlenség meghatározó, a haszontalan és reménytelen munka például Camus-nél, itt a cselekvések hajtóereje az érsek érkezése, amelyet szintén nem valós életszituáció leng körül: „Az ablakok mögött a kimeszelt teremben csak néhány kámzsás seminaristát látott, akik talpukra kötözött párnákkal rohangálva a falak között a kőpadlót fényesítették.” (59.)

Az időben való tájékozódásunk, az eligazodás képessége egyik leghatékonyabb védelmünk az elmúlással szemben. Az idő *Az érsek látogatásában* olyan karaktervonás, amely leginkább a körköröséggel fogható meg, ellentétben például Michel Henry koncepciójával, aki az élet tagolatlan, időtlen egységére hivatkozik. A körkörös időfelfogás már a *Sinistrában* is szervezőerő volt. Az események, tapasztalások ismétlése adja ennek a szemléletnek a kifejeződését, mintha ennek rendelődne alá a narráció. A *Sinistrában*

---

³⁸⁸ Vö. Nagy András: id. mű.

³⁸⁹ Vö. Angyalosi Gergely: „Az érsekre várva”, 93–97.

viszont szerkesztett, lezárt volt az idő; ezt az elbeszélés kerete tette nyilvánvalóvá. Itt a múltból a jövő felé irányul minden cselekvés, minden (a narráció jelen idejéhez képest) a múltban történik, hónapokkal korábban. Az első mondatban már jelen van ez a típusú időszemlélet: „Medárd előtt egy héttel” (5.) indul a történetmesélés, a szereplők, például Gábrriel Ventuza „évekkel korábban érkezett Bogdanski Dolinára” (11.) A második fejezetben megszakítja az elbeszélő a narráció időrendjét, hogy a történeteket felfedje, de ezt követően újra ugrik egyet az időben: „Eltelt néhány év, nevelőanyám váratlanul megenyhült irányomban.”

Érdeemes elmélyítenünk a Szilágyi Júlia megfigyeléseit, miszerint „ha a jövőről szólna *Az érsek látogatása*, attól kellene tartani, hogy a jövő az az idő, amikor ezt az apokaliptikus víziót nem lesz, aki olvassa.”³⁹⁰ A szövegben nincs jövőkép, a múltnak vannak csak tulajdonságai. A narrátor rendre visszatekint az időben: „Évekkel korábban egy este hanyatt-homlok menekültem el a városról, mert nem volt kedvem az Izoldában, a tüdőbetegek táborában eltengetni az életemet. Búcsúszó nélkül, sebtében és álruhában lopakodtam ki Bogdanski Dolináról.” (32.) Ez nézetünk szerint ellentmond például Bircsák Eszter *Vigiliában* megjelent tanulmányának fő tézisével, miszerint az idő ebben a műben állandó, csak egy-egy utalás jelenik meg viszonyítási alapként (pünkösdkor stb.)³⁹¹. Az elbizonytalanítás a kifejtés logikájának legfőbb alapja: „Tavasz vége felé járt, rég elvonultak már a vándormadarak” (41.) Az idő mint idegenszerű elem, mint irracionális tényező tételeződik, mintha az volna a narráció fő szempontja, hogy miként lehet az idő mögé kerülni, hogyan lehetséges a folyamatszerűség felszámolása.

Az idővel mint a narráció egyik fő mozgatórugójával kapcsolatosan a narrátor elbizonytalanít; a gyakran előforduló „akkoriban” megjelölés a vázolt alapproblémát ismétli, és ez nehézség elé állítja a befogadót. Az olvasó alapproblémája lehet, hogy nem tudja a teljes történetet átlátni, megérteni, mert a hozzá szükséges feltételek nem adottak számára. Helytálló Lányi Dániel meglátása, hogy a durva, furcsa, abszurd és meghökkentő események kronológiájának felállításához többszöri figyelmes olvasás szükséges. Zavart kelt ez a tisztázatlanság, nehéz eligazodni benne. Erre a kritika is reflektált; a tér és idő koordináták jelentésszintjeinek felszámolása, a helyszín mint fenséget és pusztulást egyaránt sugalló táj, mint félrealitás, s az idősíkok váltogatása, a kis jelenetekre tördelt

---

³⁹⁰ Szilágyi Júlia: id. mű, 224.

³⁹¹ Vö. Bircsák: id. mű

elbeszélés megzavarja a befogadói tapasztalatot.³⁹² A tagoltság felszámolásával az elbeszélő idő hossza, léptéke meg sem becsülhető, így már előre teleologikus irányultságot sejtet, mivel látszólag egy végpont felé halad: egyszer megérkezik az érsek. Ez az időkezelési technika összefüggésbe hozható a nem naturálisra alapozott olvasás egyik lehetőségével, az allegorikus értelmezéssel, amit Jan Alber javasol. Az idő szempontjára alapozott allegorikus olvasást abban az értelemben használom, ahogy Paul de Man értette:

Mivel léte alapvetően a jelenhez kötődik, [az irónia] nem ismer emlékezést, sem prefigurális időtartamot, az allegória viszont teljességgel az ideális időben létezik, mely sohasem az itt és most, hanem mindig múlt vagy végtelen jövő. [...] A két alakzat – gyökeres hangulati és strukturális különbségeik ellenére – mégis ugyanannak az időtapasztalatnak a két oldalát képviseli.³⁹³

A mű világképét, nyelvi és képi zártságát kétségtelenül nagyban meghatározza, hogy Istentől végleg elhagyott világot mutat, az olvasó úgy érezheti, ebben a regényben az utolsó nap után vagyunk.³⁹⁴ A tér itt a betegség színhelye, tanulságos ezzel kapcsolatosan Georg Simmel megállapítása, hogy „a tér kapcsán kialakított viszony az emberhez való viszonyoknak egyrészt a feltétele, másrészt a szimbóluma.”³⁹⁵

Illusztratív, hogy *Az érsek látogatásában* a szereplők fokozatosan lépnek be, közöttük alig van hierarchia, dekonkretizált viszonyok között léteznek. Közös tulajdonságuk a kizártság, a betegség. Ne feledjük, hogy Waldenfels a testtel összefüggő problémák között említi a nyugtalanságot, a fáradtságot és a betegséget, emellett a balesetek és a halál szempontját. Noha *Az érsek látogatásában* leegyszerűsített a fenomének mássága, mégis hasonló természetűek, mint a *Sinistra körzetben*. A testtapasztalat asszociatív vonatkozásai helyett lényegesebb itt a testi szenvedés lehetőségének felvillantása. Igaz, hogy a betegség mint anomália, mint nem naturális állapot már a *Sinistrában* is megjelenik. Egyik szöveghelyen Andrej a következőket mondja: „Az álmok világában élsz, Aron Wargotzki [...] Továbbá arról van-e tudomásod, hogy még a nyáladat sem bírod lenyelni? Tele a szád kemény, száraz habbal. Dögróváson vagy.” (117.) Nem kell a kívülség társadalmi meghatározottságát ismerünk, egyik

³⁹² Vö. Sturm László: „Megváltás vagy pusztulás felé? [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Magyar Szemle*, 2000/2, 152–159.

³⁹³ de Man, Paul: A temporalitás retorikája, ford. Beck András, in Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*, Pécs, Jelenkor, 1996, 33–60.

Idézi Antal Éva: „Retorika és etika. Boltíves és áthidaló olvasatok”, *Világosság*, 2003, 11/12., 95–101, itt: 97.

³⁹⁴ Olasz Sándor: „Érsekre várva. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Forrás*, 32.6 (2000. június): 104–106.

³⁹⁵ Georg Simmel: „Exkürzus az idegenről”, in Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen*, 56–60, itt: 56.

szövegnek sem ez a célja. A betegek, mellőzöttek bemutatásakor feltűnő, hogy a narrátor elmondásából hiányzik mindenféle részvét, együttérzés, inkább azt a benyomást kelti, mintha a kirekesztés volna a dolgok természetes állapota, Bogdanski Dolinán biztosan. A hiátusszerű bemutatásban találunk elkülönítőt, ahol beteg „és más nemkívánatos személyek” vannak nyilvántartva (6.), találunk vénlányoknak fenntartott barakkokat is, ahonnan indul a cselekvés. Vannak a tüdőbetegek mint névtelen szereplők; elzártságukhoz könnyen illeszkedik a táj hangulata:

A tüdőbetegek negyede szürke, poros barakktábor volt, túl a vasúti töltésen, még innen a Mídiá réten, mögötte már csak a személerakó hatalmas halmai következtek Szögesdrót kerítette, olyan sűrű, hogy átlátni alig lehetett rajta, fölötte néhány nyeszlett akác és egy hatalmas kőrisfa koronája látszott. (39.)

Triviális, hogy leggyakoribb hanghatás a köhögés, ez a nyomasztó elem a narrációban kitüntetett, az anomáliához való hozzáférhetetlenség szimbóluma: „A tábor fölött éjjel és nappal a köhögés szürke fátyla lebegett, azt a homályos helyet a levegőben még a sirályok is elkerülték.” (40.) Emellett ott van a néhány „tömjénszagú óhitű” (75.), és a toloncok a mészégetőben. Létszférajuk idegensége, mint jeleztük, a nem naturális vonatkozást előlegezi meg. Ezt támasztja alá az anomália mellett az is, hogy amint Olasz Sándor megjegyzi, első olvasáskor a szereplők nehezen különböztethetők meg egymástól; nagy számuk és a redukált elbeszélésforma között valami feszültség érzékelhető. A cselekmény a Senkowitz nővérek szökésével indul, ők mint „nemkívánatos” (8.) személyek részei a cselekménynek. Egy másik fő karakter Sebastian Vidra földrajztanár, akit legfőképp a fásultság jellemez. Feleségét, Natalia Vidrát villámcsapás éri, testképe emiatt nem naturális jellemvonásokat hordoz: „kihullott tőle az egész haja, nem maradt egy szál szőre sem, de még a pihék is eltűntek róla. Szemöldököt például ceruzával rajzolt magának, reggelenként mindig más- és máshová, ettől minden nap egy kicsit más lett az arca.” (10–11.) Az ő jellemzésében a leginkább produktív a nem naturális megközelítés:

Natalia Vidra is remeteszürke posztóruhát viselt, alatta szőrtelen, rézkígyó teste csillogott. Bőre harmattól volt még bársonyos, göncei alól a tisztások nyírfailata áradt. Még mindig csak nyolc-tíz évesnek nézett ki, holott rég férjes asszony volt, és próbaidőn már legalább tíz évet töltött Colentina Dunka fodrászatában. (81.)

De szintén ennek a konstitúciónak rendelődik alá a Bodor-próza egyik konvencionális eleme, a szereplők állati jellemzőkkel történő felruházása. Ehhez kapcsolódik, hogy a narrátort állatorvossal akarják megnézetni, mielőtt elküldik Bogdanski Dolináról. A

Senkowitz nővérek karakterizálásánál tovább megy az elbeszélő, bemutatásuk egyik alapja a szemétkben való gyökerezés: „Mintha maguk is szemétkből lettek volna [...] szürkék voltak, nyirkosak, szinte málladoztak, még a hangjuk is ragacsosan elnyúlt a levegőben.” (12.) Akkor vesz nagy váltást a korlátozott irányúnak ható bemutatás, amikor Gábriel Ventuza felkeresi testvérét, Hamzát a komarniki börtönben. Hamza mint rab jelenik meg előttünk, leírása szintén a nem naturális olvasat legitimitását támasztja alá: „bőre, mint valami barlangi halféleségé, áttetsző volt, pofacsontja kicsit világított, körülötte feketén lüktettek a szertefutó erek. Haja selyemből volt, foga üvegből. ” (52–53.) Ugyanitt más nem naturális elemmel is találkozunk: „A falon a penész, mint a szivacs, beitta a hangot, ráadásul Hamza szavai – mintha vattából lettek volna – még a dróthálón is fönnakadtak.” (53.) Az előzetes bemutatásban már utaltunk az idegennek *Az érsek látogatásában* való megjelenésére. Itt „gyanús lények” jelennek meg esténként (77.), de ezzel egy időben:

Kettesével, hármásával borzok, egyszarvúak és hiúkok kóboroltak az utcákon, és megesett, hogy a homályt kihasználva, csak úgy heccből feldöntötték a járókelőket. Előfordult, hogy védtelen nőkkel erőszakoskodtak, és amint sikerült némelyiket levenniök a lábáról, se szó, se beszéd benyaltak a combjaik közé. (77.)

A hatodik fejezetben pedig, furcsa fényhatások közepette, feltűnik az idegen: „Állítólag még el sem oszlott a villámok fénye a téren, mikor az Ismeretlen vándor sírjánál egy atya jelent meg, senki sem látta, merről érkezett, egyszerre csak ott termett a füstölgő halottak mellett.” (87.)

A narrátor maga is ismeretlen vándorként emlékszik vissza távozására, a pillanatra, mikor elhagyja Bogdanski Dolinát: „Tavaszi volt, vándormadarak tartottak északnak, nyivákolásuk mint a tejút kavargott az égen egyenesen Ivano Frankovszk felé.” (37.) A legfőbb idegen azonban kétségtelenül az érsek, aki itt egyfajta határfenomen, mivel hiányával van jelen, ezért mint anomália tételeződik. A látogatása köré csoportosuló cselekvések nem naturálissá válnak, mivel az olvasó számára már szinte a kezdetektől nyilvánvaló, hogy az érsek nem érkezik meg. Így juthatunk el a felismerésig: nemcsak az idegenhez kapcsolódó nem naturális attribútumok kapnak helyet ebben a műben, hanem lényegesebb ennek az ontológiai vonatkozása, az idegen tapasztalatának viszonylagossága, amit Waldenfels is hangsúlyoz. Ilyen értelemben már lehetséges, sőt szükséges is a filozófiai perspektíva érvényesítése. A spekulatív fejtegetések létjogosultságát a már említett teológiai aspektus jelenléte is alátámasztja. Kálmán C. György olvasatában például a *Sinistránál* tapasztalt Istentől való elhagyatottság, hiány ebben a műben nyomatékos,

nemcsak formális módon ragadható meg. Sokatmondó, hogy a regényben egyetlen olyan elem sincs, amely a transzcendenciát, harmóniát, akaratot vagy törekvést idézné. Mint fogalmaz: „Nem az a szentségtörő, ahogyan Bodor az egyházat és képviselőit ábrázolja, hanem az, hogy mennyire *mindegy* az, hogy éppen az egyházzal és képviselőiről van szó.”³⁹⁶ Ebben a megközelítésben Bogdanski Dolinán a hatalmi apparátust a papi rend irányítja; a hatalom gyakorlásának módja sokban megegyezik: totális mozgósítás, kölcsönös megfigyelés és besűgés a döntő, a hatalmi viszonyok stabilitása ugyanolyan okból rendül meg, mint a *Sinistrában*. Onagy Zoltán megközelítésében ezért válik a mű a nincsről való olvasmánnyá s lesz a lejárt érvényesség, bizonytalanság regénye, a megszűnt reményé. A mű annak tapasztalatát hordozza, hogy „Az élet függetlenül robog, dönt helyettünk.”³⁹⁷ Jóllehet a rendszert a vágy mozgatja, hogy jöjjön az érsek,³⁹⁸ „a kegyelem, a változás lehetőségét idézi föl és egyben valószínűtleníti az érsek látogatására való várakozás.”³⁹⁹

Ha azt kellene az olvasónak eldöntenie, mi mozgatja ezt a világot, elsődlegesen a személytelenségnek alárendelt, válságok által meghatározott világkép értelmezéséből kellene kiindulnia. Az idegenség itt létállapot, ellentétben például Levinas koncepciójával, amelyben a Másik mint arc jelenik meg. A Másik jelenléte itt is felforgató, Gábiel Ventuza egyhangú életében például akkor történik változás, amikor „a jereváni illatos idegenek keresték [...] Az idegenekről akkor a városban már mindenki tudott. Két nappal korábban egyszer már megfordultak ott: kora reggel gurultak befelé a Bogdanski rév irányából, a harmattól átítatott por szőnyegén nesztelnül.” (96.) Az idegenek a Senkowitz nővérekről érdeklődnek, élnek-e még egyáltalán, itt áll össze a narráció gondolatmenete, itt illeszkedik az első fejezetben a Senkowitz nővérekről elmesélt történethez. Interpretatív gondolatmenet lehet, hogy a lakók, miként a *Sinistrában*, itt is az idegen jelenlétének befolyása alá kerülnek: „A függönyök mögül lesték az emberek, az izgalomtól sokan rosszul lettek.” (96.) A narrátor szereplőkhöz fűződő viszonyát az elidegenedés jellemzi, ezért sem árnyalt a szereplők leírása. Érdekes a párhuzam, hogy Georg Simmel az *Exkúrus az idegenről* című szövegében, amikor az elidegenedés hétköznapi értelmére hagyatkozik, azt írja, hogy „Az elidegenedés – jóllehet nehezen eldönthető, hogy okról

---

³⁹⁶ „A szeméthalmok tövén”, 17.

³⁹⁷ Onagy: id. mű, 36.

³⁹⁸ Vö. Onagy: id. mű

³⁹⁹ Sturm László: id. mű, 156.

vagy okozatról van-e szó – rendszerint abban a pillanatban kezdődik, amikor elmúlik a kapcsolat egyediségének érzése.”⁴⁰⁰

Az *érsek látogatásának* alapmotívuma az idegenséggel kapcsolatosan a semmi és a semmittevés, az idegen és a nem naturális jellemvonásoknak a semmi az elsődleges és legfontosabb mozgatója. A semmi motívuma megfelel a szerepvállalás hiányának; ez a *Verhovina madaraiban* válik lényegessé. A semmi alapvető viszonyítási pontja a létfelejtés, amely egyfajta kimerültségben ölt formát. Megjelenésével lényeges átrendezés következik a mű belső világában, egyfajta nézőpontváltás jön létre, a létezés egzisztencialista megközelítését teszi lehetővé. A semminek alárendelt elme a szorongás kifejezője. Az álmodó és fantáziáló én Husserl számára „a kváziészleletek [...] szubjektuma”.⁴⁰¹ A semlegességtudat maga a fantáziálás, amely „egy olyan szellemi tevékenységet jelöl, melynek nem célja, hogy a tudatosult világról bármiféle döntést foganatosítson, vagy jobban mondva: olyan szellemi tevékenység, amely jellegét tekintve érdek nélküli.”⁴⁰² Husserl számára az intencionális élmények neutrálisak. Az *érsek látogatásában* a semlegesség mint egzisztenciális közömbösség jelenik meg. Nem érdektelenség; a semlegességtudat az állásfoglalás-nélküli-lét kifejezője. Aki alszik, az nem akar jelen lenni, nem akar részese lenni semmiféle intézkedésnek.

Újabb perspektívát nyit meg az unalom motívuma, amely szintén az élményszerűség felszámolásának a kifejezője: „Gábrriel Ventuzát mindig ugyanazok a betegek keresték meg gyónnivalójukkal; amíg hallgatta őket, tekintete az unalomtól a messziségbe révedt, és rendszerint elfelejtette kiosztani a penitenciát.” (94.)

A semmi következő analízise rámutat arra, hogy mennyire reflektált fogalom a filozófiában, kezdve Kierkegaard rendszerétől, még akkor is, ha:

Kierkegaard hibásan látta mindenekelőtt azt, hogy a szorongás kiváltó oka a semmi. Minden filozófiai elemzésnek ugyanis, amely a kierkegaard-i filozófiában vagy a későbbi egzisztencializmusban előforduló semmi fogalmának materialista és dialektikus elemzésére épül, el kell vezetnie arra a konklúzióra, hogy az, amit az idealisták semminek feltételeznek, valójában mindig valami. Ha ugyanis a semminek bármilyen tartalmi elemet tulajdonítunk, elkerülhetetlenül mindig mint valamit vizsgáljuk, tehát a nemlétként anticipált semmit létként kezeljük. Ha a semmit valójában semmiként tételezem, akkor mint az elemzés bármilyen, akár negatív attribútumokkal jelentkező lehetőségét is ki kell zárunk.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Georg Simmel: „Exkürzus”, 59.

⁴⁰¹ Husserl, Edmund: „Fantázia, képtudat, emlékezet”, in Bacsó Béla (szerk): *Kép-fenomén-valóság*, Budapest, Kijarat, 1997, 9–47., itt: 32.

⁴⁰² Husserl: id. mű, 35.

⁴⁰³ Rác Győző: „A szorongás fenomenológiája”, *Korunk*, 1974, 46–51., itt: 49.

Valami tehát a Semmi látszatát kelti, ezért is válik filozófiai szempontból is reflektív vonatkozássá. Szemléletes példája ennek *Az érsek látogatásában* az alvás, mozdulatlanság, amely például a *Sinsitra körzetben* is megjelenik. Coca Mavrodin úgy hal meg, hogy „ültében elaludt az erdőn, ott lepte meg az ónos eső, s ő mozdulatlanul, mint egy alvó lepke, a rárakodó jégcseppek üvegébe fagyott.” (43.) Kiszakadni, kirekesztődni a világból, függetlenedni a Másiktól, megtapasztalni a kívüliséget – olyan igény ez *Az érsek látogatásában*, amely a nem naturális narratológia szempontrendszerére felől is releváns. A semmi és a semmittevés nemcsak az aktivitás megszüntetésének egyféle általánosított lehetősége, hanem gyakorlat, amely rávilágít a nem naturálisra: „Gábrriel Ventuza levetette sáros csuháját, kiakasztotta száradni, aztán magára hurkolta az ajtót, és lefeküdt. Nem kelt fel sem délután, sem este, horkolásától napokon át remegett az ablaka [...] öt napon át egyfolytában, megszakítás nélkül aludt.” (14.) Később újra ismétli: „De Gábrriel Ventuza már ötödik napja aludt” (16.)

Periprava vikárius úgyszintén „már évek óta aludt.” (14.), áll az első fejezetben, a másodikban viszont nem ez a történetzál folytatódik, mintha visszaugranánk az időben, itt „hetek óta egyfolytában aludt.” (31.) Ebben a szöveggörnyezetben az alvást, a semmittevést egyfajta határhelyzetként kell értelmeznünk; egyes szereplők létmódjaként az alvás nem naturális, idegen állapot, mert „az örület, a kábulat, az álomból való fel nem ébredés, a magány, a féltékenység, a sértődés, a bizalmatlanság és gyanakvás mind idegen állapot, melyek fájdalma az el nem ért, de egyszer látott partok látványából táplálkozik”.⁴⁰⁴ A mű zárlatában is visszatérő elem. Periprava vikárius temetése előtt Tizman archimandrita a szabónál, „ahol éppen mértéket vettek róla, álltában, mint a ló, váratlanul elaludt.” (122.) Ez a válságjelenség a narrátort is eléri: „Talán már egy hete aludtam egy dülön esőktől áztatva, és már kezdett rólam lemállani a ruha, amikor Hariton Manukian rám talált. Ölében vitt el a Colentina Dunka fodrászatába, a Névtelen Zsákutcába.” (43.) Máskor a bóbiskolás tör rá: „a fodrászat konyhájában bóbiskoltam, a város fölött vihar vonult át.” (85.) Ez a tapasztalás egybeesik a krízis állapotával, amelyet a Bogdanski Dolinára érkező tapasztal: „Aki életében először érkezik ide, rendszerint már a város határában elkábul, nemritkán el is ájul, vagy egyszerűen elszenderedik, és napokon át nem tud magáról.” (59.) A rövid leírás jól láthatóan arra szolgál, hogy támpontot találjunk a semmittevés elemzéséhez, miközben tudjuk, hogy a fojtogató szag irracionális motívum,

---

⁴⁰⁴ Csepeli: id. mű, 17.

áttételesen esetleg a hogyan lehet elviselni az elviselhetetlent, a világnak ilyenfajta berendezkedését kérdésre reflektál, ami ugyancsak triviális. Mindenesre a kábulás, majd a hosszú ideig történő alvás analógiája annak, amit a fentiekben jeleztünk, olyan fordulat a narratívában, amelynek megalapozó státusa van. Lényege, hogy itt az idegenség belső létmód, tulajdonképpen nem tapasztalás, nem élmény, nem észlelés. A semmi, a semmittevés a redukció megjelenési formája. Megszabadulni valaminek az illúziójától – a semmi ilyen értelemben a tudatosság kódolt absztrakciója.

3. Az idegen mint vendég. *Verhovina madarai*

Bodor Ádám művei újfajta hagyományt teremtettek a magyar irodalomban. Hasonlóan szerkesztett, azonos ütemű szövegek irányítják magukra a tekintetet. A helyszínek, hangok és szagok figuratív elrendezésének és az egyes narratív emlékeknek az ismétlődése sajátossá teszi a megjelenítést. Látszólag ennek a hagyománynak részese a *Verhovina madarai*⁴⁰⁵ című mű is. A tizenhárom fejezetből álló szöveg műfaja (novellák soraként, novellaciklusként is olvasható regény, számozott történetek füzére), elbeszélésmódja, szempont- és motívumrendszere a korábban megjelent kötetek poétikájára hasonlít. A Bodor-szövegek ismert alapszituációi, például az erdő állományának szemrevételezése és a csörtetéshez-baktatáshoz társuló nyugalom újra felbukkannak a *Verhovina madaraiban*. Az ismétlődő jelképek (a hegyen túli síkságok-lejtők, az állomás, a telep és a behavazott lányomok látványa, a tárnicsgyökér-pálinka stb.) referenciaként értelmeződnek. A *Verhovina madaraiban* az hoz létre alapvető változást a korábbi művekkel szemben, hogy a fülesbaglyok, csonttollúak stb. eltűnnek a látképről, csak hiányuk által vannak jelen. Konnotációjuk megbomlik, alakjuk gyűjtőnevet kap: Verhovina lakói egyszerűen „madarak”-ként emlegetik őket.

A madarak hiányának helyszíne, Verhovina az „imbolygó ködök, kénszagú melegforrások, elhagyott tárnák és meddőhányók” vidéke. A település bizarr, ijesztő hangulatot áraszt. A tér, amelyben lakói élnek, majd a történet végére elfogynak, az olvasó számára rideg, idegen. Verhovina átokverte hely (126.). A javítóintézetek csomópontja. Lakói közvetve vagy közvetetten az ide irányított, átnevelésre szoruló „suhancokkal” foglalkoznak. Verhovina a számkivetettség helye (127.), a fogdáké, karanténoké, kamráké

---

⁴⁰⁵ A műből vett idézetek a következő kiadásból vannak: Bodor Ádám: *Verhovina madarai*, Budapest, Magvető, 2011. Megjegyzés tőlem: P.Lukács Zsófia

és barakkoké, ahol „a település kocsonyás csendje remeg a háztetők fölött” (154–155.). A csendben néha menyétek kuncogását lehet hallani. A csend a madarak hiányának csendje, noha nemcsak a madarak vesztek ki innen, hanem a halak is: „valaki évekkorábban megmérgezte a vizeket, és kipusztultak a halak” (156.). Környékét a termálvizek fojtó szaga járja át.

Joggal tesszük fel a kérdést, hogy vajon mi mozgatja e végnapokra írt történetek cselekményszálait. A bevezető kép és elrendezés igen kifejező. Adam, a narrátor egy vízügyi brigád pusztá, gyomos udvarán egy régi Czervensky- (ez Bodor több szövegéből is ismerős névváltozat) udvarházban lakik, körülölelve „sárba fagyott rideg lábnyomokkal” (15.). Már a szöveg elején kiderül, hogy furcsa személyiség, jelleme megtévesztő. Az olvasás során az a benyomásunk, hogy a világról való tudása igen korlátolt, de mint a későbbiekben kiderül, ez a tudás itt épp elég. Adam nem kötődik senkihez, életét nem vezérlik célok vagy érzelmek, indulatok. Minden kijelentése mögött valami mérhetetlen hiány és sivárság lapul. De az olvasónak tudnia kell, hogy mindaz, amit ismert, minden, ami a településről elmondható. Verhovinán a dolgoknak nincs áttételes jelentésük. Az alapszituáció még így is (vagy éppen sivársága miatt) nehezen értelmezhető. Bár a negyedik fejezetben ide érkező „lóarcú” idegen kiköveteli Adamtól az igazságot, ezáltal sem tudunk meg többet: „Meséld csak el, mi az, hogy brigád, mi itt ez az egész. Főleg azt, hogy mi a csudával foglalkoztok itt?” (82.), mire Adam válasza: „Vízzel. Volt egy idő, mikor madarakkal is.” (uo.) Mivel a madarak eltűntek, a Jablonka mentén látható vashidak, a töltés, rönktelep és a nagy tömegű víz alkotja a környezetet. A Bodor korábbi műveiből ismert foglalkozások eltűnnek, vagy háttérbe szorulnak. A madarak megfigyelése, a hegyivadászok, erdőbiztosok és az egyszerű erdeigyümölcs-gyűjtögető idegenek munkája helyett a termálvizet is hasznosító közmosoda, továbbá a gát szolgáltatja az események színhelyét, hátterét. De a folyó mellett őrt álló, zsilipek kezelésével megbízott személyzet munkája csakúgy, mint a Verhovinán dolgozóké, haszontalan. A napok, órák céltalanul múlnak el. „Megrázom a fejem, végigmérem, fölnezek az égre: holnap? Vagy holnapután? Az is ma van” (236.) – mondja az én-elbeszélő.

A szöveg első fejezeteiben egy múltbeli történet elemei bontakoznak ki. Az első mondatokban használt retrospektív nézőpont (ami szintén iteratív) a szöveg további fejezeteinek kezdősoraiban is megjelenik. Csak a regény nyolcadik fejezetében közelít a narráció az elbeszélés jelenéhez. Anatol Korkodus eltűnése-letartóztatása után Verhovinán vannak még ünnepek, húsvét (10. fejezet), majd „az utolsó fagyosság, Szent Orbán napja van” (11. fejezet), mígnem a regény minden történése múlttá válik. A záró fejezetek

minden dolgok végéről tanúskodnak: azok a szereplők, akik a kapcsolatokat, viszonyokat szervezik, meghalnak, a központi helyek pedig megürülnek, vagy funkciót váltanak: „Anatol Korkodus nincs már, Balwinder sem él, a mosoda tornya pedig megrogyott.” (186.)

Azt, hogy a cselekmény egy kifejlett vég felé halad, a szereplők pontosan tudják: „Nem keres minket senki, olyan nagy, nagy a csend” – mondja Anatol Korkodusnak Adam. Edmund Pochoriles, a szöveg másik kulcsfigurája „most már odakünn is a végórák rettenetes szagát érzi” (199.). Hogy a végórák eljövetele összefügg-e valamiképpen a telepen élő szereplők nem természetes vonásaival, illetve eseményekkel, nem tudjuk. Az biztos, hogy minden veszteség a madarak kivonulásával áll kapcsolatban. De senkit ne tévesszen meg a történések, tragédiák láncolata. A *Verhovina madarainak* szereplőiben az események nem hagynak nyomot. A veszteség nem gyász és nem melankolikus tapasztalat. Minden erre adott válasz csupán a dolgok tudomásulvételének egyik lehetséges formája: „Ha elment, hát elment. Azért is megkérem, ha arra jár, szóljon a kintinban, hogy mától fogva csak egy személyre kérem az ebédet” (152.) – mondja nevelőapja eltűnését nyugtázva Adam.

Miért a madarak? Bodor új regényének címe, a borítón található fülszöveg és a főszövegben visszatérő magyarázatok és leírások egyaránt a madarak hiányához társítható jelentés-összefüggések megértésére készítetik az olvasót. A könyv borítóján található főszövegből vett idézet Verhovinát olyan térként ábrázolja, ahonnan eltűntek, elmentek, elköltöztek, elpusztultak (?) a madarak. A megértés szempontjából lényeges, hogy a madarak kétféle értelemben szerepelnek a szövegben: a főnév egyrészt „a szajkóktól a pintyekig, a rozsdafarkúakig az összes” madarat jelöli – „a varjakat kivéve” (24.). Jelöli ugyanakkor azokat a „vadócokat” is, akiket Anatol Korkodus időnként befogadott, noha „nem sokra ment velük. Nem is áltatta magát, madaraknak hívta őket, tudván, hogy a vége mindig az, hogy egy szép napon elrepülnek.” (6.) Az átnevelésre érkező személyek eltűnéséhez hasonlóan „A darvak, ludak, récék és lilikek máskor megszámlálhatatlan csapatai vagy otthon maradtak a magas északon, vagy másfelé vették útjukat. A vonuló madarak valamiért elkerülték Verhovinát.” (76.) A madarak érkezésére való várakozásnak, majd visszatérésüknek egy elnéptelenedett, halál által kijelölt hely („a havas tájon látható lábnyomokban egy név, Nikita – a halál neve rajzolódik ki”) a színtere. A regény záró képe a hontalanul köröző madarak csoportját mutatja: „megjöttek a rozsdafarkúak” (255.) – nyugtázza ezt is Adam. „Röptükből, a szárnyak surrogásából biztonság, meghitt nyugalom árad.” (255.)

Bodor új könyvében a dolgoknak nincsenek természetes alapvonásaik. A korábbi művekben olvasott események több tekintetben felülíródnak. Ezek nyugtalaníthatják az olvasót. Vonzásuk-taszításuk van a szavaknak és a történések értelmezésének. Én például elborzadok, valahányszor meglátok egy ártatlan, remegő tengerimalacot. Anatol Korkodus kíméletlen lakomája jut eszembe róla. De a szereplőknek a szokatlan környezethez és helyzetekhez való viszonyulása mégis azt mutatja, hogy élhető ez a világ, befogadható, ha megszabadulunk az életről kialakított alapsémáinktól. Mi csak kényszerpályákon tudnánk így mozogni. Furcsa, hogy itt tudnak élni a szereplők, pontosabban Verhovina állandó lakói (az intézetekből ideirányított személyek sokszor kívülállók maradnak, mivel képtelenek beilleszkedni, pár nap múlva eltűnnek). Természetessé válik az emberek hétköznapjaiban megtapasztalt hiány, veszteség.

A szereplők hozzászoknak a csend totalizációjához. A külvilággal szemben a belső világ még így is értékesebbnek minősül. A narrátor által működtetett nyelvi struktúrában a kijelentések dominálnak, a kérdések, felkiáltások elfogynak. A szereplők szubjektív tapasztalatában a dolgok rezignált tudomásulvétele lesz uralkodó. Sivársága ellenére a térségben, az elszigeteltség állapotában a szereplők jól érzik magukat, s úgy vélem, ez Bodor összes zártságot ismertető szövegében így van. A Bodor írásaival foglalkozó szövegek gyakran használják az abszurd, groteszk megnevezéseket, hogy jellemezzék a művek és a világ közötti megfelelést, hogy kielezzék az eltéréseket. A mű olvasása során azonban arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem a rendszer, amellyel a zsarnokságot azonosítják, s nem a világ, hanem a benne élő egyén kegyetlen, ő az elnyomó.

Alaptapasztalatunk, hogy Bodor Ádám *Verhovina madarai*⁴⁰⁶ című regényében az idegenség fogalmi és tapasztalati reprezentációja mint központi szervezőelv vezérli a narrációt. Az én-elbeszélő narrátor és a szereplők viszonyrendszere az idegenségre vonatkozó összefüggések által rajzolódik ki. Korántsem bizonyos azonban, hogy e kapcsolódások értelmezése révén közelebb jutunk az idegenség konstrukciójának feltárásához. Mint láttuk, az idegenség Bodor Ádám prózájában rétegzett problémakört jelöl. Legtöbbször ismétlődő motívumként találkozunk vele, konnotatív jelentésű, Pozsvai Györgyi értelmezésében pedig, ha emlékszünk, művészi alapeszme, amely az úton levés, vándorlás és hazatérés motívumával, irodalmi toposzával közvetetten a *ki az ember* kérdésre reflektál.⁴⁰⁷ Az idegen-lét, idegenség tehát a világhoz való viszonyulás egyik

---

⁴⁰⁶ Bodor Ádám: *Verhovina madarai*, Budapest., Magvető Kiadó, 2011.

⁴⁰⁷ Vö. Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám*, 83–84.

formájaként értelmeződik. Érdeemes ezt a viszonyt fordítottan is megvizsgálni, arra összpontosítani, hogy az idegenhez miként viszonyul a világ.

Ezt a relációt a *Sinistra körzet* esetében is feltártuk. A továbbiakban a két mű első bekezdéseit indokolt középpontba helyezni. Ezek vizsgálata nemcsak a prózapoétikai sajátosságok hasonlósága miatt lehet fontos, hanem azért is, mert e szöveghelyeken az idegenségbeszélésnek alapvető tartalmi és formai követelményeit találhatjuk meg. A rövid komparatív elemzés során szerzett tapasztalatok pedig hasznosíthatóak a *Verhovina madarai* szövegvilágának értelmezésében. A regény kiteljesíti az idegenség textuális feltételeit, ugyanakkor módosítja a külső kontextusban uralkodó premisszák érvényességi körét. Külső szövegekörnyezetnek tekintjük egyrészt azokat a szempontokat, melyek meghatározták a *Sinistra körzet* fogadtatását, s közvetve a *Verhovina madarai* interpretációját is befolyásolják. Ide sorolhatjuk ugyanakkor az idegenség fogalmi körébe tartozó kortárs megközelítéseket, melyek hatása kimutatható a *Verhovina madarai* narrációjában. Tekintettel arra, hogy a témakör antropológiai, etnológiai és kultúratudományi kutatásokkal áll közvetlen kapcsolatban, azokra az irányvonalakra utalok csupán, amelyek mindenekelőtt a jelenkori narratológiai, valamint filozófiai diskurzust jellemzik, s melyek meglátásom szerint olyan szempontrendszer kínálnak az idegenség értelmezéséhez, amely a *Verhovina madarai* narratívájához is hozzárendelhető.

A *Verhovina madaraiban* találkozunk az idegenség kétféle megítélése. De hogyan jelennek meg a művek befogadástörténetében ezek a vizsgálati területek? A kérdés egyfelől a bevezetőben jelzett szociokulturális összetevők áttekintése révén válaszolható meg. A *Sinistra* jelentésrétegeinek feltárását a kontextuális narratológia szempontrendszere is segítette.⁴⁰⁸ Ha megfigyeljük, a főművet elemző szövegek jelentős része tulajdonképpen kritikai irodalomtudományt írt, amely Peter Bürger szerint abban különbözik a hagyományos tudománytól, hogy reflektál saját tevékenységének társadalmi jelentőségére.⁴⁰⁹ Közvetetten ennek hatásával magyarázható, hogy elmosódott a műben megjelenő világfragmentum és a külső, tapasztalati valóság között álló határvonal. Amint Szilágyi Zsófia *Műfajok és világok határán* című írásában olvashatjuk: „A személyes olvasói viszony és a mű által kialakított olvasásmódok”, valamint a szöveg felszíne és az

---

⁴⁰⁸ Thomka Beáta *Kulturális és kontextuális narratológia* című tanulmányában a következőképpen foglalja össze ennek fő vizsgálati területeit: „A kontextuális narratológia egyik feladata a nyelvi és irodalmi szerkezet, narratív szöveg, diskurzus, megnyilatkozás, verbális és képi objektum tágabb szociokulturális összefüggésének vizsgálata.” In: id. mű, 1372.

⁴⁰⁹ Bürger, Peter: *Az avantgárd elmélete*, ford. Seregi Tamás, Szeged, Universitas Szeged, 2010, 9.

alkotó „olvashatósága” egyaránt befolyásolták az értelmezések szempontrendszerét.⁴¹⁰ A recepciót figyelve azzal szembesülünk, hogy a *Sinistra körzet* meghozta ugyan Bodor Ádám számára a magyarországi recepció elismerését is, mégsem illette meg igazán az intellektuális vendégszeretet joga. Azáltal, hogy „a” magyar novellistaként aposztrofált szerző megírta első magyarországi kötetét,⁴¹¹ új szempontok jelentkeztek a recepcióban. Elsősorban *írói* vonatkozásban vált kérdéssé, hogy – hasonlóan más áttelepült alkotókhöz (Szilágyi Márton Vári Attilát, Mátyás B. Ferencet helyezi el a veszteséglistán) – „Bodor át tudta-e vészteni a szűkebb és tágabb egzisztenciális közegét módosító környezetváltozást.”⁴¹² Ugyanakkor a mű belső terében jelenlevő körzet, rezervátum vagy határ településszerkezetének megfigyelése is indokolta, hogy az értelmezések a kisebbségi tapasztalat keretein belül foglalkozzanak az értékmentés, közvetítés metaforáival, valamint az ezt megjelenítő nyelvi pozícióval.⁴¹³

Nyilvánvaló, hogy az interpretáció során problematikus volt a szövegen belül maradni, de a jelölt szempontokat (azaz a regionális identitás fogalomköréhez társuló térségi, kulturális, nyelvi és vallási összetevőket) figyelembe vevő olvasás is redukciót eredményezett. Az újfajta összefüggések árnyalták ugyan Bodor Ádám irodalmi munkásságának megítélését, de sok más szempontot, így például az etikai vonatkozások felismerésének hatékonyságát gátolta ez a típusú szövegértelmezés. Ezért szembe kellett nézni azzal a dilemmával, amelyet Kovács Béla Lóránt *Etika és poétika között* című írásában a következőképpen foglal össze: „a regény morális rendjéről alkotott megállapítások elsősorban nem a szövegre vonatkoznak, hanem arra a politikai közegre, amelyből számos nézet szerint a könyv származott.”⁴¹⁴ Annak ellenére tehát, hogy a biografikus olvasásmód érvényesítése több szempontból is megfelelő útmutatónak bizonyult, alapvetően megmaradt kísérleti jellege. A szembenálló ellentétek a narratívák láncolata helyett különböző dichotómiákat hoztak létre. Arra lehetünk figyelmesek, hogy ezeket napjainkig a fikció és a realitás, a figurális ábrázolás és a szerzői jelenlétre történő összpontosításnak a folyamatos áthelyeződése működteti. A referencia következetes behatárolása igen tanúságos: a *Verhovina madarainak* recepciója (hasonlóan *Az érsek látogatása* és *A börtön szaga* kritikájához) szintén a *Sinistra* találkozásának pillanatával kezdődik. A tematikai egyezések által a *Verhovina madarai* is értelmezhető „a diktatúrák

---

⁴¹⁰ In: *Tapasztalatsere*, 265.

⁴¹¹ Margócsy István: „A veszélyezettett világ,” in *Tapasztalatsere*, 98.

⁴¹² Margócsy: uo.

⁴¹³ Vö. Thomka: *Déli témák*.

⁴¹⁴ Kovács Béla Lóránt: „Etika és poétika között”, in *Tapasztalatsere*, 147.

társadalomrajzoként”⁴¹⁵, ha elfogadjuk, hogy ebben a műben is a hatalom a központi szervező erő. László Emese megfogalmazásában: „kifáradt, alig vegetáló rendszer önfelszámolásá”-nak lehetünk tanúi.

A regény egy kulturális és morális értelemben egyaránt „végnapokra” ítélt közösség mindennapjaiba nyújt betekintést, a művet ezért is olvashatjuk egyfajta szociális reprezentációként. A korábbi szövegekből jól ismert idegenségélmény azonban itt újfajta megvilágításba kerül. Amellett, hogy a műnek más a kulturális beágyazódása, felerősödik az idegentapasztalat. Az idegen metaforája mögött egy általános filozófiai belátás rejlik. Éppen ezért Bodor Ádám regényének olvasásakor az idegenség fogalmában tapasztalható elmozdulásra érdemes összpontosítanunk. Tudjuk azt, hogy az idegenség problémájára reflektáló szöveg a *Sinistra körzet* bizonyos alapmotívumaiból építkezik, megismétli őket. Az utalásrendszer a *Sinistra* tematikus csomópontjaira emlékeztet. Idegenek *nyomaira* bukkanunk, akik „rendelkeznek a szereplők sorsa fölött”⁴¹⁶, és a *hatalom* is az ő kezükben összpontosul. Ugyanakkor a műfaji tradíció folytatása, az elbeszélő névazonossága vagy általában a nevek szerkesztése, valamint az alapszituáció és a tér jellemvonásainak lényegi változatlansága stb. is a rokoni kapcsolatok felismerésére ösztönzi az olvasót. De kiindulópont lehet a két mű első bekezdése is, amit a szövegek legfontosabb nyelvi eseménye: a narráció mindkét műben (hasznlóan a *Vissza a fülesbagolyhoz* című novella kezdő mondatához) két hét távolságából indít:

Két héttel azelőtt, hogy meghalt, Borcan ezredes magával vitt terepszemlére a dobrini erdőkerület egyik kopár magaslatára. Arra kért, tartsam nyitva a szemem, főként az út menti berkenyés bozótot figyeljem, megérkezett-e már a csonttollú madár. Ősz közepe volt, a cserjés *idegen hangoktól* zsibongott.⁴¹⁷

Két héttel azelőtt, hogy nevelőapámat, Anatol Korkodus brigadérost letartóztatták, megajándékozott egy vadonatúj Stihl motoros láncfűrészszel. Azt mondta, Csernovitzból rendelte, a csomag megérkezett, ott találok Edmund Pochorilesnél, a Két Cefréhez címzett fogadóban. Reggel, amikor az állomásról jövök, már el is hozhatom.⁴¹⁸

A megformált, kidolgozott bekezdés koherens keretbe foglalja a szöveget, emellett a tematikus hasonlóság is központi jelentőségű. Az én-elbeszélő, egy vele kapcsolatban álló

---

⁴¹⁵László Emese: „Lassan múló bánatos napokra». Bodor Ádám: *Verhovina madarai*”, *Jelenkor*, 2012/2, 207–211., itt: 207.

⁴¹⁶László Emese: "Lassan múló bánatos napokra", 207.

⁴¹⁷Bodor: *Sinistra körzet*, 5.

⁴¹⁸Bodor Ádám: *Verhovina madarai*, 5.

személy és az ismeretlen viszonyrendszere szervezi mindkét szöveg narrációját. A megjelenítés immár hagyományos eszköze és a perszonális elbeszélői szituáció az idegentapasztalatra épít. A regényterekben egy kívülálló szempont látványos beillesztése előlegezi meg a történeteket. Az első idézetben a narrátor megfigyelése során szerzett észleletek a betolakodó rejtett jelenlétére utalnak. Ezzel szemben a második idézet közvetlenül is érvényesíti ezt a befolyást. A komparatív értelmezés lehetősége tulajdonképpen az idegenség fogalmi kölcsönhatásban ragadható meg. A *Sinistra körzet* első bekezdésében „a cserjés idegen hangoktól zsbongott”. A *Verhovina madarai* első bekezdésében Adamnak egy védencet, újoncot kell fogadnia a hajnali vonatnál, azaz valakit, akit nem ismer. Az első bekezdésben ábrázolt szituáció megfelelő támpontokat ad az értelmezéshez, hiszen lényeges szervezőelvként működik. A strukturális elrendezés és az alapmotívumok következetes ismétlése kapcsolatot teremt.

A visszaemlékezés vagy maga az emlékvilág a fenomenológiában egyfajta intencionális élmény: „Az emlékezés aktusával a jelenlegi én [...] »megismétli« saját korábbi tapasztalati életét.”⁴¹⁹ A visszaemlékezés tehát kapcsolatban áll az aktuális én időbeliségével, megélt lét, maga is ismétlés, mivel „tapasztalás arról, ami valóságosan volt.”⁴²⁰ A *Verhovina madarai* újszerű viszonyokat létesít a narrációban, mivel az idegenség terhelt jelentésével találkozhatunk. Az idegenség tipográfiája átszervezi a korábbi szövegváltozatok terét. Azt mondhatjuk, hogy Bodor Ádám legutóbbi regénye (szemben a *Sinistrával*) ellentétes irányból teszi fel a kérdést. Nem az a lényeges, hogy ki az idegen, vagy hogy mit jelent idegennek lenni. Az idegenség itt éppen azért tekinthető lényeges stratégiai pontnak, mert önmagában hordoz többértelműséget. Az idegenség itt nem az én elvesztése vagy visszanyerése során konstituálódik, s nem is a másokkal való kapcsolatrendszerben. A *Verhovina madaraiban* az idegenség nem reflexió, ellenkezőleg: az énhez és a világhoz való hozzáférés abszolút tagadása; nyom nélkül, emlékezet nélkül való.

A *Verhovina madarai* tizenhárom fejezetből áll. Hasonlóan a *Sinistra körzethez*, számozott történetek füzéreként is olvasható szöveg; elbeszélői perspektívája a korábbi művek elbeszéléstechnikájához igazodik. A fejezetek címei a szereplők nevei közül emelnek ki néhányat. Így rögtön az első fejezetben a központi figura, Anatol Korkodus nevével találkozhatunk, majd így következnek a címek: Delfina, Nika Karanika, Edmund Pochoriles, Aliwanka, Augustin, Januszki, vagy inkább Roswitha, Klara Burszen

---

⁴¹⁹ Eugen Fink: id. mű, 64.

⁴²⁰ Eugen Fink: id. mű, 65.

kisasszony, stb. A nevekhez illesztett történetek tehát önmagukban is olvasható, rövidprózai írások összefonódásának az illúzióját keltik. Hogy ezek mégis összefüggő egészet alkotnak, könnyen belátható, ha az első és utolsó fejezet narratív szerveződését figyeljük meg. Mindkét részben az elbeszélő Anatol Korkodus alakját idézi fel. Ezekben a fejezetekben az emlékezés narratív keretéből bontakozik ki a történet, ezért a regény kezdete és zárata egymásra reflektál. A *Verhovina madarai* tehát kerettörténetként konstruált szöveg.

Az első fejezet a kapcsolatok és hatalmi viszonyok felvázolásának a helye. A már idézett első bekezdésből tudjuk meg azt, hogy az én-elbeszélőnek Anatol Korkodus a nevelőapja, akit (valakik-valamiért) letartóztattak. Lényeges mozzanat, hogy a narrátor nem egyszerűen a múltba tekint vissza, hanem egy azelőtti eseményt idéz. Ehhez a prózapoétikai eljáráshoz az angol nyelv grammatikája által lehet hozzáférésünk, amely külön igeidőként jelöli azt, ha időben visszaugrunk a múltban elmesélt történetben. Ez a megoldás meghatározza a szereplők egymáshoz való viszonyát. Amellett, hogy különböző részleteket tudunk meg róluk, kapcsolódások és befolyások szövevénye tűnik fel. Már itt megjelenik a regény egyik központi motívuma, a kiszolgáltatottság és a periféria (elhagyott állomás stb.). Az utolsó fejezet újra Anatol Korkodust idézi. A regény elbeszélője „visszakeresi” azokat a szöveghelyeket, amelyekben Anatol Korkodus történeteket mesélt Verhovináról. Ez a szövegrész nyomatékosít, hogy bevésődjenek a Verhovináról szerzett ismeretek, és állandósuljanak a vele kapcsolatos képzettársítások. A narrátor mintegy véglegesíti a helyről való beszámolóját, amihez közvetlenül hozzátartoznak a szagok, a nehéz levegő, azaz „a szerves bomlás kísérő tünetei”⁴²¹. Egy másik szöveghelyen ezt olvashatjuk: „Anatol Korkodus mesélte egyszer, hogy a Velky Lukanar-i hetivásáron arról ismerik fel a verhovinaiakat, kiváltképp azokat, akik Jablonska Poljanáról érkeznek, hogy büdösek.” (238.)

Hogy mi bontakozik ki az idézett fejezetek közötti részekben, talán még kevésbé történetfüggő. A *Verhovina madarai* különféle észlelési mechanizmusokat hangsúlyoz, s ezekhez mintegy járulékosan kapcsolódnak az elbeszélt történetek. Miként a *Sinistra körzetben*⁴²² vagy *Az érsek látogatásában*, itt is központi jelentőségűek a szagok. Pioldner Judit megközelítésében „a szag jelöli ki ennek a helynek a határait, a szag révén nyilvánul

---

⁴²¹ Bazsányi Sándor: „Madártalanul”, *Holmi*, 2012/2, 245-249., itt: 249.

⁴²²Vö. Dánél Mónika: „Érzékek természete, közvetített természet a *Sinistra körzetben*. Haptikus befogadás – szagok nyomába”, *Híd*, 2012/3, 45–53.

meg a hely, idegenként az érkező és otthonosként a várakozó számára.”⁴²³ Valóban, a *Verhovina madaraiban* jellemző mozzanat, hogy a karakterek kutyákkal, hangokkal, szagokkal, nyomokkal találkoznak. Ugyanakkor az egymás mellett élő idegen testeknek is animalizált jellemzőik vannak: Verhovinára „lóarcú idegen” érkezik, Roswitha mint Anatol Korkodus házi állatkája tűnik fel. A tengerimalacok (remegő) teste, a kutyák teste (és ugatásuk hangfoszlányai), a településen ülő kocsonyás csend, valamint a hóba fagyott lábnyomok metaforikus jelentésűek; a lehetséges világba illesztett epizódképek az egyéni tapasztalat háttérét képező azonosságtudatnak a lenyomatai. Vajon e bizarr térben hogyan tudja az alany azonosítani és megérteni önmagát? A kérdések megválaszolása során alapoznunk kell arra az előfeltevésre, hogy ahol a karanténok fölött a település fojtó szaga árad, ott eltűnőben van valami.

A jelölt motívumok kisajátítják a befogadást; mint központi elemek irányítják az olvasói látószög mozgását, és elterelik az események okozatiságára fordított figyelmet. Ugyanezt az elmozdulást hozza létre a cím is, amely egy nyomra, valaminek a hiányára utal. Persze ez a jelentés csak az olvasás során válik nyilvánvalóvá, éppen ezért megtévesztő: valaminek a megismerését vagy leírását ígéri, de az is lehet, hogy egyszerűen olyasvalamit állít, ami nem létezik. Mivel Verhovinán nincsenek madarak (s erre a narrátor többször emlékeztet), a hétköznapiasságtól elhatárolt terrénumként tudjuk csak a szöveget olvasni. A madarak eltűnése azonban több mint vízió, olyan mozzanat, amely mögött a hatalom akaratának kinyilvánítása áll. Verhovinán a madarak hiánya tulajdonképpen a legmarkánsabb jele a valamikori hatalom erejének; a madarak kiirtása olyan előzmény, melynek súlyához csak Anatol Korkodus eltűnése mérhető. Anatol Korkodus letartóztatásában újra képviseli magát a hatalom, de a legtöbb eseményben inkább a hatalom önfelszámolásának lehetünk tanúi.

Ha megfigyeljük a sokszor következtelenségek láncolatából álló történéseket, amelyek László Emese értelmezésében „a motívumok és figurák állandó visszahívásából erednek”⁴²⁴, az lehet a benyomásunk, hogy az idegenség megtapasztalása következtében a hatalom elveszíti legitimitását. Mert miként Blanchot mondja, az előírások és szabályok által határolt alattvalói lét arra készíti a szubjektumot, hogy megfeleljen a felsőbbrendűségéről.⁴²⁵ A fegyelemhez szoktatott társadalom (Foucault), körzet vagy közösség a rést fedez fel a hatalom funkciójában. A hatalmat közvetítő idegentapasztalat

---

⁴²³ Pieldner Judit: „A víz szaga, a vég szaga. (Bodor Ádám: *Verhovina madarai*)”, *Ambroozia*, 2012/1.

⁴²⁴ László Emese: „Lassan múló bánatos napokra”, uo.

⁴²⁵ Vö. Blanchot, Maurice: „Michel Foucault – ahogy én látom”, *Magyar Lettre Internationale*, 1997/ ősz, 65–68.

felelős ezért. Verhovinán „az idegenhez való egyedül helyénvaló viszony” érvényesül, mely „csak az lehet, ha *helyet adunk neki*”.⁴²⁶ Az idegennel való találkozás – írja Nyíró Miklós – „olyan találkozás, melyben az, amit tapasztalunk, távol van, és elvonja magát, miközben a maga érvényességét követeli.”⁴²⁷ Az idegennel való találkozás mindig „a rendkívüliivel való találkozás.”⁴²⁸

Az idegenség hatalmi képzetek helyett tehát ebben a szövegben az idegenség szubjektív megtapasztalása irányadó. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az idegenség független a hatalomtól, s nem azért, mert nincs jelen a hatalom, vagy mert nem működik. Miként Derrida értelmezésében, az idegenség itt is a vendégszeretettel áll összefüggésben. Ha a *Sinistra körzet* narrátorát (mint Foucault-t), a hatalom viszonyai érdeklik, a kialakulása, sajátosságai és működése, a *Verhovina madarainak* narrátora a fogalom tulajdonságaira figyel. Az utóbbi a vendégszeretet/ellenségeskedés mozzanatával kezdődik, két héttel azelőtt, hogy Anatol Korkodust letartóztatták. A regény második nagy tartalmi egységében, azelőtt való este, hogy Anatol Korkodust letartóztatták, szintén a vendégszereteté a hangsúly. A regény utolsó fejezetében a vonuló madarak megérkezése közvetíti ezt az eseményt – itt már a narrátor reflexiója a fontos.

Az idegen jelentésösszefüggése azáltal semmisül meg, hogy Verhovinán, az „imbolygó ködök, kénszagú melegforrások, elhagyott tárnák és meddőhányók” vidékén mindenki idegenként van jelen. Idegenek az átnevelésre érkező személyek, de a már Verhovinán lakók is. A szereplők, így Nika Karanika „az éjszaka valamely titkos óráján érkeztetett.” (70.) Klara Burszen elmondása szerint még Anatol Korkodus, a brigadéros és Balwinder, a hivatali mindenese is egy tavasszal érkeznek Verhovinára (szamarat vezetve). (66.) Az elbeszélő hasonlóan: „A brigadéros Anatol Korkodus, az öregem. Ő volt az, aki egyszer értem jött Monor Gledinre, kiválasztott kétezer gyerek közül, kiváltott a javítóból, és magához vett, hogy Verhovina napjait, a vizek fölött viselt gondját megossza velem” – emlékezik vissza Adam.

Abban a specifikus helyzetben, melybe a Verhovinára érkezők kerülnek, összemosódik a vendég és az idegen fogalma. Idegenként érkeznek meg, de Anatol Korkodus viszonyulása által vendégként vannak jelen. Ez azonban soha nem valósul meg ténylegesen, Anatol Korkodus helyett mindig *valaki más* várja az átnevelésre érkező személyeket. Érdemes kiemelni azt a szövegrészt, amelyben Adam, Anatol Korkodus

---

⁴²⁶ Nyíró: id. mű, 273.

⁴²⁷ Nyíró: id. mű, 274.

⁴²⁸ Nyíró: uo.

megbízásából, a Verhovinára érkező Daniel Vangyelukot fogadja. Az állomásról a bodegába viszi, fél kiló sült gesztenyét és két túrós lángost rendel. Míg a lángosokat várja, és föl-alá sétál a bodega *üres* termében, Daniel Vangyeluk, a Verhovinára érkezett „védenc” „mint egy kutya, akit gazdája a bolt elé kikötött, engedelmesen állt a küszöb előtt.” (10.)

Julia Kristeva hívja fel a figyelmet arra, hogy a hellenisztikus társadalomban:

többféle idegen létezik, melyeket Platón is megkülönböztet – vannak a *nyári látogatók*, a »vándormadarak«, akik pusztán azért jönnek, hogy saját maguknak keressenek pénzt: akiket a városon kívül található középületekben fogadnak, melyek a tisztviselő ellenőrzésében állnak avégett, hogy »egy idegen se hozzon be semmi újat«. Ezután ott vannak a *szemlélők*, akik szemük és fülök gyönyörködtetésére keresnek előadásokat a szentélyekben [...] azonban nem nyernek bebocsáthatást, ha olyan gonosztetteket követnek el, melyek miatt a piacok felügyelőinek fürkésző tekintetétől függenek [...] és végül, »kétségkívül ritka dolog« azok az idegenek, akik »egy másik ország megismeréséért érkeznek«.⁴²⁹

Adam viszonyulása az idegenhez különbözik attól, amit Anatol Korkodus elvár tőle: „Anatol Korkodust. korábban figyelmeztetett, hogy legyek hozzá kedves és barátságos, beszélgessek vele, és ha majd meghozzák a kantineból az ebédet, etessem meg, aztán jóllakottan küldjem be hozzá, a betegágyához.” (16.) Ez lenne Verhovinán a vendégszeretet? Tudjuk ugyanakkor, hogy noha egyfajta kollektív szerződés révén Anatol Korkodust Adam és Balwinder is segítik a befogadás első szakaszában (kimennek értük az állomásra), Anatol Korkodusé az idegen megismerésének státusa. Alkalmanként elhárítja ugyan a felelősséget, halogatja az idegennel való első beszélgetést, és csak üzen neki, (vö. 18.) mégis az idegen fölötti rendelkezés joga következetesen az övé marad. Ő felel azért is, hogy a madarak hiányából adódó csendnek, melyet időnként csak a menyétek kuncogása tör meg, ne lehessen hangja. De amikor az egykori Czervensky-házban, ahol Adam is lakik, „éjjelente [...] Anatol Korokodus bösz horkolása elcsitul, a Czervensky-féle didergő porcelánok hangját hallom bolyongani a falak között.” (67.)

A *Verhovina madaraiban* a logosz csak maradvány, a nyelv is idegenként jelenik meg, s nemcsak azért, mert az egyik központi motívum egy olyan nyelv köré szerveződik, amelyet Verhovinán senki nem beszél (ez pedig a magyar nyelv),⁴³⁰ hanem azért is, mert kimondott szavak helyett a betű vagy a háttérben levő hang a kuriózum. A nyelv hatástalanítását ismerjük fel minden megnyilatkozásban. Ezért is elgondolkodtató Király

---

⁴²⁹ Kristeva: id. mű, 58.

⁴³⁰ Vö. Láng Zsolt: „*Verhovina madarai*. Mi történik?”, *Kalligram*, 2012/6, 95–97.

Kinga Júliának a *Betolakodók és zarándokok* című tanulmányában⁴³¹ olvasható észrevétele, hogy Anatol Korkodus „minden verbális megnyilvánulása banális.”⁴³² Az idézett vonatkozás mellett a tanulmány címe is lényeges eleme lehet az értelemképzésnek. A címben közvetve az idegenre való reflexió nyomait fedezhetjük fel. Az idegenség összefüggéseire ugyan nem utal a szerző, de a címben szereplő fogalmak az idegen szakirodalmi vonatkozásaira emlékeztetnek. Zygmunt Bauman *A zarándok és leszármazottai: sétálók, csavargók és turisták*⁴³³ című írása pontosan ezekhez a fogalmakhoz köti a szubjektum identitáskeresését és önazonosságát. Bauman megközelítésében az útként értelmezett élet napjainkban folyamatosan megtörik, mivel nincs meg az a biztonság és stabilitás, amely a korabeli zarándok útkereséseit jellemezte. Bauman számára a zarándok fogalma allegória, zarándoknak lenni ma már nem választás, hanem kényszerűség.⁴³⁴ A zarándoklat során szerzett idő- és a tértapasztalat töredékes: „Az idő immár nem folyam, hanem tavacsok és pocsolyák összessége.”⁴³⁵ A zarándok és a modern ember életstratégiája között pedig az a különbség, hogy „a világ már nem vendégszerető a zarándokokkal szemben”⁴³⁶.

A *Verhovina madaraiban* Anatol Korkodus fogadja be az idegent, az ő alakjában totalizálódik a vendégszeretet – és ez önmagával szemben is érvényesül:

Azelőtt való este, hogy letartóztatták, Anatol Korkodust felvette vadonatúj ünneplőingét, csokornyakkendőt kötött, magára öltötte egyenruhaszerű szürke posztózakóját, amelyet gallériján, a mandzsettán és a zsebeken sötétzöld bársonykivágások díszítettek, aztán megivott egy kis palack házi tárnicsgyökérpálinkát, majd egy kupa szederbort, és hajnalig, mikor is érte jöttek, megevett három és fél egészben sült tengerimalacot.⁴³⁷

Tévesen ítélnék azonban, ha szétválasztanánk Anatol Korkodus vendégszeretetét, és az idegennel szembeni kritikai ítéletalkotás nem kapna helyet e viszonyulás elemzésében. A vendéghez való ambivalens viszony, a vendégszeretet-gyűlölet (mellyel Derrida a vendégszeretet és az ellenségeskedés fogalmát kapcsolja össze⁴³⁸) a mindenkori befogadás-elfogadás pillanatát is jellemzi. Előfordul, hogy az új vendéccel való találkozáskor Anatol Korkodus pénzt ad neki, és elküldi. Az idegenek feltűnése olykor drámai szituációt teremt:

⁴³¹ Vö. Király Kinga Júlia: „Betolakodók és zarándokok”, *Kalligram*, 2012/6, 89–94.

⁴³² Király Kinga: id. mű, 92.

⁴³³ In: *Az idegen*, 192–200.

⁴³⁴ *Az idegen*, 194.

⁴³⁵ *Az idegen*, 199.

⁴³⁶ *Az idegen*, 196.

⁴³⁷ *Az idegen*, 135.

⁴³⁸ Vö. P. Müller Péter: *A vendég mint idegen, az idegen mint vendég: drámai esetek*, Imágó Budapest I, 1. 2011. 51–58.

„Tudhatnád jól, hogy nagyon is nem mindegy, hogy járkal-e errefelé idegen, és ismerjük-e vagy nem a szándékait” (74.) – emlékezteti Adamot. Az idegen legmélyrehatóbb megtapasztalása a kutyák reakciójában ölt formát és absztrahálódik. Az idegen érkezésekor Gleznár nyugtalan kutyái mellett „még Pochoriles fogadós néma eszkimó kutyája is tátogva, a kerítést két lábon támasztva izgatottan lihegett”. (74.)

Noha Anatol Korkodus Verhovinán az idegenek apja (Adam „öregem”-nek nevezi), a regény második nagy tartalmi egységében, amikor megeszi a tengerimalacokat, a vendégszeretet reflexiójának *idegen* tapasztalatát közvetíti, olyan tapasztalatot, mely érzelmileg és kulturálisan egyaránt elkülönül a jelenre vonatkozó sémáinktól. Ezáltal válik a *Verhovina madaraiban* beszélt nyelv metanyelvvé. Az ábrázolt világ félrevezet bennünket, egy lefokozó folyamatot láttat, amelyben a honkívüliség és az otthoniasság találkozása, majd felcserélődése során éppen az emberi „lényeg” válik töredékessé – Lukács tárgyalja a humanitást úgy, „mint amely a társadalmi lét ontológiai kategóriáiról leválaszthatatlan”⁴³⁹.

---

⁴³⁹ Demeter Tamás: id. mű, 88.

Összegzés

Bodor Ádám műveinek gondolati gazdagsága az idegen narratív formáiban is érvényesül. Az idegen vizsgálata a műalkotásokhoz fűződő egyedi viszony kialakítását teszi lehetővé, ami a dolgozatban két megközelítési lehetőségben koncentrálódott: egyrészt a fogalom ontológiai vonatkozásainak feltárása, másrészt a nem naturális narratológia szempontrendszerére alapozott olvasás révén. Ezek a dolgozat címében mint egymás mellé rendelt fogalmak jelentek meg, ami már előljáróban jelezni kívánta, hogy a munka nem törekszik a két szempont szintézisére, a filozófiai és narratológiai közelítések egybehangolását nem vállalta magára (noha utalásszerűen jeleztük, hogy összeegyeztethető a kettő).

Miként Bodor Ádám opusának interpretációja esetében, ahol egy történelmi paradigma adta a vizsgálódás kiindulópontját, a narratológiai eszköztár alkalmazásakor is szükség volt egy tudománytörténeti kitekintésre, amely arra próbált választ adni, hogyan történt a narratológia strukturalista fázisából a kontextuális fázisba történő átmenet, mivel ennek egyik eredményeképpen új irányzatok jöttek létre, így a nem naturális narratológia. A jelentős korszakok, illetve a hozzájuk kapcsoló kérdésfelvetések vizsgálatakor elsősorban nem a diskurzusbeli hiányosságok pótlása vezérelt (főként a magyar nyelvű munkák tekintetében), inkább a kontextuális megközelítés alkalmazása. Ezt a látásmódot a narratológia saját paradigmáin belül alkalmaztuk, arra az előfeltevésre alapozva, hogy a nem naturális narratológia szempontrendszerét (hiátusaival együtt) csak így értjük meg. A történeti áttekintés azért is érdemelt figyelmet, mert egyrészt megalapozta azokat a fogalmi és módszertani eljárásokat, amelyek lehetővé tették az idegen vizsgálatát, másrészt rálátást adott azokra a diskurzusbeli sajátosságokra, melyek Bodor Ádám műveinek a recepcióját is jellemzik.

Kiindulópontnak tekintettük, hogy az idegen a szövegek középpontjában áll, az egyik leggyakoribb iteratív elem. Ezek ismeretében tevődött fel a kérdés: probléma-e egyáltalán az idegen? A Bodor Ádám-művek különböző narrációtípusai a téma eddig fel nem tárt aspektusaira irányították a figyelmet, ahol az idegen egyrészt mint absztrakció másrészt mint a narrációt szervező mechanizmus vált jelentésformálóvá. Ez a felismerés tette lehetővé a filozófiai háttér bevonását. Elsődlegesen a fenomenológia felől értelmeztük a fogalmat, ami nem jelenti azt, hogy a fenomenológia módszertanát alkalmaztuk, inkább mint filozófiai közelítés volt lényeges. Rámutatott az idegen sokirányú kötődésére, amelyet

a Bodor-szövegek utalásrendszere tovább gazdagít. A filozófiai diskurzus áttekintése alátámasztotta az előfeltevést, hogy tévesen tekintjük filozófiai vonatkozásoktól mentes alkotásoknak Bodor Ádám szövegeit, mivel a témahálózatuk jelentős bölcséleti kérdésekkel áll közvetlen kapcsolatban.

Noha az idegen köré épülő toposzok, irodalmi reprezentációk is jellemzői a szövegeknek, azt láttuk, hogy Bodor Ádám számára az idegen nemcsak egyfajta elvi probléma, az alkotások főként nem ennek tételezése okán lesznek egyedi szövegek. Az idegen kapcsán olyan nézőpontot érvényesít a szerző, amelyet a nem naturális narratológia szempontrendszerével lehet a leghatékonyabban megközelíteni. Megfigyeltük, hogy az idegenek, illetve az idegen cselekvésformák legfontosabb attribútuma a nem természetesség, ami különös megközelítésbe helyezi a problémát. A nem naturális szempontrendszere elsősorban nem mint módszer volt érdekes, hanem mint újfajta s egyben a leghelyénvalóbb diskurzustípus a fogalom elemzésére. Ennek alapján a kérdés, hogy ki az idegen, illetőleg Bodor Ádám vagy a szövegek narrátora hogyan definiálja az idegent, milyen képzeteket rendel hozzá, nem releváns. A téma köré olyan ellentmondások rendeződnek, amelyeket nem lehet feloldani – éppen ez adja az elemzett művekben az idegen megjelenítési formáinak a fő karakterológiáját.

Bibliográfia

- Abody Rita: „Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*”, *Élet és Irodalom*, 1998/9, 13.
- Adam, Jean-Michel: „The Narrative Sequence: History of a Concept and a Research Area”, http://www.unil.ch/files/live/sites/fra/files/shared/The_narrative_sequence.pdf, utolsó letöltés dátuma 2015. szeptember 29.
- Alber, Jan – Iversen, Stefan – Nielsen, Henrik Skov – Richardson, Brian: „What Is Unnatural about Unnatural Narratology? A Response to Monika Fludernik”, *Narrative*, 2012/3, 371–382.
- Alexa Károly: „Regény és regényítészet”, *Kortárs*, 2000/8, 3–31.
- Angyalosi Gergely: *Roland Barthes, a semleges próféta*, Budapest, Osiris, 1996
- Angyalosi Gergely: „Az érsekre várva. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Alföld*, 2000/7, 93–97.
- Angyalosi Gergely: „Bodor Ádám: *A börtön szaga*”, *Kritika*, 2002/3, 27–28.
- Angyalosi Gergely: „A kiismerhetetlen remekmű”, in Scheibner Tamás – Vaderna Gábor (szerk.): *Tapasztalatcsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, Budapest, L’Harmattan, 2005, 49–57.
- Bakonyi Pál: „A test éthosza és pathosza”, *Különbség*, 2007/1, 146–165.
- Balassa Péter: „Bodor Ádám novelláiról”, *Életünk*, 1986/8, 756–759.
- Balázs Imre József: „A konkrétumok prózája [Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*]”, *Holmi*, 2002/9, 1229–1231.
- Barthes, Roland: *S/Z*, ford. Mahler Zoltán, Budapest, Osiris, 1997
- Barthes, Roland: *A divat mint rendszer*, ford. Mihancsik Zsófia, Budapest, Helikon, 1999
- Barthes, Roland: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Osiris, 2001, 5–49.
- Barthes, Roland: *Bevezetés a történetek strukturális elemzésébe*, in Bókay Antal – Vilcsek Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*, Budapest, Osiris, 2011, 523–526.
- Bartók Imre: „Bernhard Waldenfels: A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról”, *BUKSZ*, 2006/4, 369–372.
- Bazsányi Sándor: „Madártalanul”, *Holmi*, 2012/2, 245–249.
- Bene Adrián – Jablonczay Tímea (szerk.): *Narratívák 6. Narratív beágyazás és reflexivitás*, Budapest, Kijárat, 2007

- Bene Adrián: „Jean-Paul Sartre marxista társadalomelmélete”, in Marosán Bence Péter (szerk.): *Elidegenedés és emancipáció. Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok*, Budapest, L’Harmattan, 2016, 291–299.
- Bertha Zoltán: *A szellem jelzőfényei*, Budapest, Magvető, 1988
- Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*, Debrecen, Csokonai, 2004
- Bircsák Eszter: Bodor Ádám: „Az érsek látogatása”, *Vigilia*, 2001/3, 237–238.
- Blanchot, Maurice: „Michel Foucault – ahogy én látom”, *Magyar Lettre Internationale*, 1997/ ősz, 65–68.
- Bodor Ádám: *Sinistra körzet*, Budapest, Magvető, 1999
- Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*, Budapest, Magvető, 1999
- Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz. Válogatott elbeszélések*, Budapest, Magvető, 2003, 39.
- Bodor Ádám: *Verhovina madarai*, Budapest, Magvető, 2011
- Bombitz Attila: „Pungák a szélben. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Forrás*, 2000/6, 107–112.
- Buchholz, Laura: *Unnatural Narrative in Postcolonial Contexts: Re-reading Salman Rushdie’s Midnight’s Children*, <http://muse.jhu.edu/article/506813/pdf>, utolsó letöltés dátuma 2015. május 23.
- Bürger, Peter: *Az avantgárd elmélete*, ford. Seregi Tamás, Szeged, Universitas Szeged, 2010
- Calvet, Louis-Jean (szerk.): *Roland Barthes. A biography*, Cambridge, Polity, 1994
- Cobley, Paul: *Narrative*, London és New York, Routledge, 2001
- Csepeli György: „Az elidegenedés két síkja”, *Korunk*, 2015/9, 9–20.
- Danyi Zoltán: „Egy önéletrajz fejezetei [Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*]”, *Híd*, 2002/2, 283–287.
- Darby, David: „Form and Context: An Essay in the History of Narratology”, *Poetics Today*, 2001/4, 829–852.
- Darby, David: “Form and Context Revisited”, *Poetics Today*, 2003/3, 423–437.
- Dánél Mónika: „Érzékek természete, közvetített természet a *Sinistra körzet*ben. Haptikus befogadás – szagok nyomába”, *Híd*, 2012/3, 45–53.
- de Man, Paul: A temporalitás retorikája, ford. Beck András, in Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*, Pécs, Jelenkor, 1996, 33–60.
- Demeter Tamás: „Az emberkép keresése”, *Századvég*, 2009/52, 85–101.

- Edmiston, William F.: „Focalization and the First-Person Narrator: A Revision of the Theory”, *Poetics Today*, 1989/ tél, 729–744.
- Egyed Péter: *Tanulmányok, esszék Románia tizenöt évéről*, Kolozsvár, Kalota, 2005
- Esterházy Péter: „Ki? – bekezdések egy nagy műről”, *Kalligram*, 1995/9, 70–73.
- Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*, Újvidék, Fórum Könyvkiadó, 2005
- Fekete J. János: „Folytonos ítélet alatt”. Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióinterjú változata*, *Új Forrás*, 2002/2, 37–43.
- Fludernik, Monika: *Towards a „Natural Narratology”*, London–New York, Routledge, 1996
- Fludernik, Monika: “The Diachronization of Narratology”, *Narrative*, 2003/3, 331–348.
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*, ford. Andor Eszter és mások, Budapest, Osiris, 2001
- Genette, Gerard: *Narrative Discourse. An Essay in Method*, Ithaca, New York, Cornell University, 1980
- Genette, Gérard: *Narrative Discourse Revisited*, ford. Jane E. Lewin, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1988
- Genette, Gérard: „Az elbeszélő diskurzus”, in Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei* 1. kötet, Pécs, Jelenkor, 1996, 61–99.
- Genette, Gérard: *Metalepszis. Az alakzattól a fikcióig*, ford. Z. Varga Zoltán, Pozsony, Kalligram, 2006
- Gyányi Gábor: „Az idegen – a modernitás szimptomája”, *Korunk*, 2015/9, 50–57.
- Gyenge Zoltán: „A filozófiai »más«”, *Korunk*, 2015/9, 38–46.
- Hajdu Péter – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Retorika és narráció*, Budapest – Szeged, Gondolat – Pompeji, 2007, 133–144.
- Harkai Vass Éva: „Hegyek, börtön, határhelyzetek [Bodor Ádám: *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire*]”, *Híd*, 2002/1, 144–149.
- Hartner, Marcus: Basic Concepts of Narrative Theory: A Polyphonic View, <http://www.jltonline.de/index.php/reviews/article/view/588/1412>, utolsó letöltés dátuma 2015. május 23.
- Heinen, Sandra – Sommer, Roy (szerk.): *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 35–48.

- Herman, David – Vervacek, Bart: „Focalization between Classical and Postclassical Narratology”, in John Pier (szerk.): *The Dynamics of Narrative Form*, Berlin, Walter de Gruyter, 2004, 115–138.
- Herman, David: „Cognitive Narratology”, in Hühn, Peter – Meister, Jan Cristoph – Pier, John – Schmid, Wolf (szerk.): *Handbook of Narratology*, 1. kötet, Berlin, Walter de Gruyter, 2014, 46–65.
- Hima Gabriella: „Vissza a mítoszhoz. Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*”, *Kortárs*, 1993/12, 96–100.
- Husserl, Edmund: „Fantázia, képtudat, emlékezet”, in Bacsó Béla (szerk.): *Kép-fenomenológuság*, Budapest, Kijárat, 9–47.
- Huszár Sándor: *Irodalomalapítók és utódaik*, Budapest, Pont, 2003
- Hühn, Peter – Schmid, Wolf – Schönert, Jörg (szerk.): *Point of View, Perspective and Focalization. Modeling Mediation in Narrative*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, 41–59.
- Kálmán C. György: „A szeméthalmok tövén (Az érsek látogatása)”, *Élet és Irodalom*, 1999/24, 17.
- Kindt, Tom – Müller, Hans Harald: *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*, Berlin, Walter de Gruyter, 2003
- Király Kinga Júlia: „Betolakodók és zarándokok”, *Kalligram*, 2012/6, 89–94.
- Kisantal Tamás: „Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg”, *Tiszatáj*, 2004/11, 75–101.
- Kisantal Tamás: „Totalitarizmus és humanizmus. (Tzvetan Todorov: A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század)”, *BUKSZ*, 2007/2, 129–135.
- Kiss Lajos András: „A szubjektum problémája Emmanuel Lévinas korai filozófiájában”, *Világosság*, 2007/5, 83–89.
- Kristeva, Julia: *Önmaga tükrében idegenként*, ford. Kun János Róbert, Budapest, Napkút, 2010
- Lányi Dániel: „Andrej a városban [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Holmi*, 1999/10, 1294–1300.
- László Emese: „»Lassan múló bánatos napokra«. Bodor Ádám: *Verhovina madarai*”, *Jelenkor*, 2012/2, 207–211.
- László János: „Történelem, elbeszélés, identitás”, *Magyar Tudomány*, 2003/1, 48–58.
- Láng Zsolt: „*Verhovina madarai*. Mi történik?”, *Kalligram*, 2012/6, 95–97.
- Levinas, Emanuel: *Teljesség és végtelen*, ford. Tarnay László, Pécs, Jelenkor, 1999
- Liang, Xiahoui: „Book Review: Dan Shen, *Style and Rhetoric of Short Narrative Fiction: Covert Progression Behind Overt Plots*”, *Language and Literature*, 2014/10, 405–408.

Lőrincz Csongor: „Folytonosság vagy ismétlés. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Alföld*, 2000/7, 97–106.

Marjánovics Diána: „Ma elkezdődik az új életem”, *Jelenkor*, 2012/5, 565–567.

Marosán Bence: „A semmi ontológiája. Jean-Paul Sartre: *A lét és a semmi*”, *BUKSZ*, 2010/3, 267–272.

Marosi Péter: „Kimaradt szó (Bodor Ádám: *Megérkezés északra*)”, *Utunk*, 1981/9, 2.

Martin, Wallace: *Recent Theories on Narrative*, Ithaca and London, Cornell University, 1987

Márton László: „Az elátkozott peremvidék [Bodor Ádám: *Sinistra körzet*]”, *Holmi*, 1992/12, 1873–1880.

Merleau-Ponty, Maurice: „A közvetett nyelv és a csend hangjai”, in Bacsó Béla (szerk.): *Kép-fenomén-valóság*, Budapest, Kijárat Kiadó, 1997, 142–178.

Mészáros Sándor: „Egyszarvúak, szeméthegek és az ismétlés kényszere. Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Jelenkor*, 2000/4, 426–429.

Nagy András: „Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*”, *Kritika*, 2000/2, 35–37.

Nielsen, Henrik Skov: „The Impersonal Voice in First-Person Narrative Fiction”, *Narrative*, 2004/2, 133–150.

Nielsen, Henrik Skov: „Unnatural Narratology, Impersonal Voices, Real Authors, and Non-Communicative Narration”, in Alber, Jan – Heinze, Rüdiger (szerk.): *Unnatural Narratives – Unnatural Narratology*, Berlin, Walter de Gruyter, 2011, 71–89.

Nielsen, Henrik Skov: „What’s in a Name? Double Exposure in Lunar Park”, in Naomi Mandel (szerk.): *Bret Easton Ellis: American Psycho, Glamorama, Lunar Park*, Chennai, India, Replika Press Pvt Ltd, 2011, 129–143.

Nielsen, Henrik Skov: „The Unnatural in E. A. Poe’s “The Oval Portrait”, in Alber, Jan – Hansen, Per Krogh (szerk.): *Beyond Classical Narration Transmedial and Unnatural Challenges*, Berlin, Walter de Gruyter, 2014, 239–260.

Nünning, Ansgar: *Narratology or Narratologies?*,

<https://books.google.hu/books?id=gQuix5Ez6oMC&pg=PA239&dq=Ansgar+n%C3%BCnning+Narratology&hl=hu&sa=X&ved=0CCMQ6AEwAWoVChMIv-fKpZGxyAIVhIwsCh0CbwUx#v=onepage&q=Ansgar%20n%C3%BCnning%20Narratology&f=false>, utolsó letöltés dátuma 2015. október 7.

- Nyíró Miklós: „Az idegen – Variációk Simmeltől Derridáig”, *BUKSZ*, Budapesti Könyvszemle, 2005/3, 272–277.
- Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*, Budapest, Osiris, 2001
- Phelan, James: *Narrative as Rhetoric: Technique, Audiences, Ethics, Ideology*, The Ohio State University Press, Columbus, 1996
- Phelan, James: „Redundant Telling, Preserving the Mimetic, and the Functions of Character Narration”, *Narrative*, 2001/2, 210–216.
- Phelan, James – Rabinowitz, Peter J. (szerk.): *A Companion to Narrative Theory*, Oxford, Blackwell, 2005, 36–59.
- Phelan, James: *Narrative Ethics*, <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/narrative-ethics>, utolsó letöltés dátuma 2015. október 8.
- Pier, John: „Why Narratology?”, *Nalans, Narrative and language studies*, 2014/2, 2–3.
- Polidori, Fabio: „A végtelen másik. Lévinas-színterek”, *Világosság*, 2007/1, 9–24.
- Prince, Gerald: *Dictionary of Narratology*, United States of America, University of Nebraska, 1987
- Peer, Willie van – Chatman, Seymour (szerk.): *New Perspectives in Narrative Perspective*, Albany, State University of New York Press, 2001
- Prince, Gerald: „Classical and/or Postclassical Narratology”, *L'Esprit Créateur*, 2008/2, 115–123.
- Pomogáts Béla: „Vissza a fülesbagolyhoz. Bodor Ádám elbeszélései”, *Életünk*, 1993/7, 667–669.
- Pozsvai Györgyi: *Bodor Ádám*, Pozsony, Kalligram, 1998
- Pusztai Gábor: „Az én és az idegen (Az idegenség Radnai István naplójában)”, *Alföld*, 2012/8, 70–79.
- Rácz Győző: „A szorongás fenomenológiája”, *Korunk*, 1974/1, 46–51.
- Rákai Orsolya: „Korporális narratológia és idegenség: egy kontextuális narratológia továbbgondolása”, *Irodalomismeret*, 2015/1, <http://irodalomismeret.hu/archivum/194-2015>, utolsó letöltés dátuma 2017. január 15.
- Reményi József Tamás – Varga Lajos Márton: „Kritika két hangra. »Utoljára még átjárt egy kis jóleső meleg«”, *Kritika*, 1994/2, 21–22.
- Richardson, Brian: „What is Unnatural Narrative Theory?” in Alber, Jan – Heinze, Rüdiger (szerk.): *Unnatural Narratives – Unnatural Narratology*, Berlin, Walter de Gruyter, 2011
- Ricoeur, Paul: Mi a szöveg, in *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. Babarczy Eszter – Domokos Mátyás – Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Osiris, 1999, 9–34.

- Rimmon-Kenan, Shlomith: *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, London/New York: Routledge, 1999
- Ronen, Ruth: „Paradigm Shift in Plot Models: An Outline of the History of Narratology”, *Poetics Today*, 1990/4, 817–842.
- Shen, Dan: „Why Contextual and Formal Narratologies Need Each Other?”, *Journal of Narrative Theory*, 2005/2, 141–171.
- Sommer, Roy: „Beyond (Classical) Narratology: New Approaches to Narrative Theory”, *European of English Studies*, 2004/1, 3–11.
- S. Varga Pál: „Az idegenség visszanyerése, avagy a 19. századi magyar irodalom 21. századi távlatban”, *Alföld*, 2012/3, 67–74.
- Sturm László: „Megváltás vagy pusztulás felé? [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Magyar Szemle*, 2000/2, 152–159.
- Szilágyi Júlia: „Versenymű égő zongorára [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Holmi*, 2000/2, 220–225.
- Szilágyi Zsófia: „Otthoni létünk emlékei. Bodor Ádám: *A börtön szaga*. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire”, *Tiszatáj*, 2003/4, 103–105.
- Szőcs István: „A kritikus széljegyzetei. A magáníró (Bodor Ádám: *A tanú*)”, *Igaz Szó*, 1969/9, 524–525.
- Takács Ádám: „Argumentáció és interszubjektivitás Husserlnél”.
<http://www.c3.hu/~prophil/profi042/takacs.html>, utolsó letöltés dátuma: 2017. április 27.
- Takáts József: „Megfigyelt megfigyelők”, in Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, Budapest–Szeged, Gondolat, 2003, 134–156.
- Takács József: *Ismerős idegen terep*, Budapest, Kijárat, 2007
- Tarján Tamás: „A sötétségről való tudás. Bodor Ádám: *Vissza a fülesbagolyhoz*”, *Forrás*, 1993/10, 78–89.
- Tengelyi László: „Tapasztalat és önhasadás”, *Világosság*, 2003/7–8, 137–150.
- Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 1. Képleírás, képi elbeszélés*, Budapest, Kijárat, 1998
- Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 2. Történet és fikció*, Budapest, Kijárat, 1998
- Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*, Budapest, Kijárat, 1999
- Thomka Beáta: „Kulturális és kontextuális narratológia”, in Jankovics József (szerk.): *„Nem süllyed az emberiség!”... Album amicorum. Szörényi László LX. Születésnapjára*, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 1371–1376.
- Thomka Beáta: *Déli témák. Kultúrák között*, Zenta, zEtna, 2009

- Thomka Beáta: *Életrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis*, <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/1045/eletrajzi-fikcio-biotext-a-szerzo-mint-metalepszis>, utolsó letöltés dátuma 2017. április 28.
- Tóth Zsolt: „Észvesztő szemleút. Bodor Ádám: *Sinistra körzet*”, *Életünk*, 1993/3–4, 355–357.
- Onagy Zoltán: „és közben meghalnak az istenek. [sic] Bodor Ádám közelítése 7 kísérletben [Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*]”, *Új Forrás*, 2000/4, 30–36.
- Vajda Mihály: „Mi egy idegen? Ki lenne az idegen?”, *Korunk*, 2015/9, 3-9.
- Waldenfels, Bernhard: „*Felelet arra, ami idegen. Egy reszponzív fenomenológia vázlata*”, <http://www.c3.hu/~gond/tartalom/20/frawald.html>, utolsó letöltés dátuma 2017. január 31.
- Waldenfels, Bernhard: *A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról*, ford. Csátár Péter, Kukla Krisztián, Budapest, Gond-Cura Alapítvány, 2005
- Weiss János: „Marx aktualitásának konstrukciói”, in Marosán Bence Péter (szerk.): *Elidegenedés és emancipáció. Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok*, Budapest, L’Harmattan, 2016, 157–171.
- White, Hayden: *A történelem terhe*, ford. Berényi Gábor, Budapest, Osiris, 1997
- Vyacheslav Yevseyev: „Measuring Narrativity in Literary Texts”, in John Cristoph Meister (szerk.): *Narratology beyond Literary Criticism, Mediality, Disciplinarity*, Berlin, Walter de Gruyter, 2005, 109–124.